

บทที่ ๒

งานและนักเขียน

วรรณกรรมของนักเขียนทางภาคเหนือยังอยู่อย่างกระจุกกระจาย ไม่มีใครรวบรวมไว้ได้หมด ตามห้องสมุดต่าง ๆ มีวรรณกรรมของท้องถิ่นน้อยมาก มีแต่วรรณกรรมของภาคกลาง หรือแปลจากวรรณกรรมตะวันตก วรรณกรรมทางศาสนา มีรวบรวมอยู่บางตามวัดที่สำคัญ แต่ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายนัก ทั้งนี้เป็นเพราะคนในสมัยหลังนี้ไม่สามารถอ่านอักษรพื้นเมืองได้ วรรณกรรมที่ค้นพบ และใช้ศึกษา คนควาครั้งนี้บางฉบับจึงยังเป็นสมุดข่อย หรือใบลานเขียนเป็นอักษรพื้นเมืองอยู่ เมื่อประมาณ ๓๐ - ๔๐ ปี มานี้ นายเมืองใจ ชัยนิลพันธ์ เจ้าของโรงพิมพ์เจริญ เมือง สมัยนั้นได้มีบทบาทสำคัญทำให้วรรณกรรมแพร่หลายขึ้น โดยรับซื้อคนฉบับแล้วพิมพ์ออกเป็นอักษรพื้นเมือง หรืออักษรไทยกลาง ออกจำหน่าย แต่ก็ได้เลิกกิจการไปเมื่อ ๒ - ๓ ปี มานี้เอง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้เขียนได้พยายามรวบรวมงานเท่าที่ปรากฏในหอสมุดแห่งชาติ และที่มีผู้สนใจรวบรวมเป็นสมบัติส่วนตัว แลวนำมาแยกแยะตามยุคตามสมัย ในขั้นต้นจะขอลาวถึงวรรณกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๘ ที่เชียงใหม่ก่อน เพราะเป็นวรรณกรรมที่เก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบ

"ถัดนั้น พระมหाराชเจ้าตรีสีขหมื่นคำพรวดต (ซึ่งในชินกาลมาลินี เรียกว่า สีหะเสนาบดี) ออกไปถายออย่างโลหะปราสาทและรัตนมาลีเจคีย์ ณ ลังกาทวีปโพ้นมา แล้วให้หมื่นคำพรวดต เป็นผู้อำนวยการปฏิสังขรณ์กุฎิมหาธาตุ ฤษเจคีย์ลักษณะบุราคม คือ เจคีย์หลวงในกลางเวียง เมืองเชียงใหม่ ซึ่ง เจ้าแสนเมืองมา ไคสร้างไว้ตามคำสั่งของเจ้าท้าวท่อนา เมื่อเป็นเทพารักษ์นั้น การปฏิสังขรณ์ไคเริ่มกระทำ ในปีจอ เอกศก จุลศักราช ๔๔๑ คอเสริมฐานกว้าง เป็น ๓๕ วา สูง ๔๕ วา ครั้นเสร็จแล้วบรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งพระมหาคัมภีร์เถระ นำมาจากลังกาทวีปไว้ในมหาสถูปนี้ แล้วให้สร้างหอพระแกวตามออย่างโลหะปราสาท กรุงลังกา อารามนาพระแกวมรรกฎ และพระแกวขาว ไว้ในพระแกว ณ อาราม ราชกุฎเจคีย์หลวงนี้" เรื่องการสังคายนาพระธรรมวินัย ครั้งที่ ๔ ที่เชียงใหม่นี้ ในหนังสือสังคีตยวงค์ ซึ่งเป็นหนังสือประวัติการสังคายนาพุทธศาสนา ก็มิกกล่าว ถึงดังนี้ "คังไคสคัมมา คราวนั้นมึพระมหาเถรองค์หนึ่งทรงนามว่า พระธรรมทิน เป็นภิกษุคณาจารย์และเป็นพระอุปฆาตด้วย ไคสำนักอยู่ในพระอารามนั้น คราวนั้น พระเจ้าสิริธรรมจักรวรรคิตลกราช ไคอารามนาพระภิกษุ ทรงไครปฏิภกหลายรอย รูปให้ชำระอักษรพระไครปฏิภก ในมหาโพธาราม ปี ๑ จึงสำเร็จ แล้วพระองค์ไคทรงบูชาพระธรรมวินัยและพระภิกษุสงฆ์ ด้วยนानาสักการทั้งหลายแล้วก็ทำการ ฉลองสมโภชแลไคสร้างพระมนเทียร ในมหาโพธารามเพื่อประคิษฐานปฏิภกไครย การที่ชำระอักษรพระไครปฏิภกนั้น ไคชื่อว่าเป็นการประคิษฐานพระศาสนา ทั้งเป็นการใหญ่ชนและเทวดาทั้งหลายไคสักการบูชา บังเกิดเป็นกุศลราณี แก่เทวดาและ มนุษย์ทั้งหลายทั่วไปในพระพุทธศาสนา เรียกชื่อว่า อัญฐมสังคหอักษรโสธน คือ คลายกับสังคีตที่ ๔ ขอให้บันทึกทั้งหลายไว้ด้วยประการฉะนี้"

หลังการสังคายนาธรรมวินัย ครั้งที่ ๔ ที่เชียงใหม่นี้แล้ว มีวรรณกรรมทาง ศาสนาเกิดขึ้นหลายเล่ม วรรณกรรมเหล่านี้เขียนเป็นภาษามคธ (บาลี) และเขียน ด้วยอักษรขอมทั้งสิ้น เหตุที่วรรณกรรมเหล่านี้เขียนเป็นภาษามคธ (บาลี) นั้นคง เป็นคังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้

สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย โรงพิมพ์ใหญ่เรื่อง

ในหนังสือสังคีตยวงศ์ ฉบับที่สมเด็จพระวันรัต แห่งกรุงราชกาลที่ ๑ ว่า "เกิดจากการที่ไทยเรารวมทั้งลังกา พม่า มอญ เขมร และไทย ถิ่นพุทธศาสนาตามลัทธิเดิม ซึ่งเรียกว่าสาวกยาน (หินยาน) คือถิ่นตามเขียงอย่างพระอรหันตพุทธสาวก พยายามรักษาพระไตรปิฎก อันเป็นหลักของพุทธศาสนาไว้ ตามที่พระอรหันตพุทธสาวก ได้ทำสังคายนาไว้ เป็นภาษามคธ ไม่มีการเปลี่ยนเป็นภาษาตน เหมือนจีนและธิเบต ซึ่งถิ่นพุทธศาสนาที่ธิมหายาน ไทยเราและชาติที่ถิ่นพุทธศาสนา ลัทธิหินยานเถร ว่าถิ่นแปรพระไตรปิฎกเป็นศาสนาอื่น พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้า ครัสสอนก็จะวิปลาสคลาดเคลื่อนไป เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ตามลัทธิหินยานจำต้องเรียนรูภาษามคธ สำหรับศึกษาพระไตรปิฎก ประเทศใดพระศาสนาจะเจริญรุ่งเรือง ก็ต้องมีระเถรานุเถระ ในประเทศนั้นเล่าเรียนรูภาษามคธมากด้วยกัน เมื่อมีผู้รูภาษามคธ เชี่ยวชาญขึ้น ก็มักมีผู้แต่งหนังสือไว้ในภาษามคธ เป็นอรรถกถา ฎีกา และโยชนาอธิบายความในพระไตรปิฎก และแก้คำอธิบายของท่านผู้นั้นบ้าง เป็นคัมภีร์สังฆาทวิเสส อธิบายไวยากรณ์ภาษามคธบ้าง เป็นพงศาวดารอธิบายศาสนประวัติบ้าง การที่แต่งเป็นภาษามคธ มีประโยชน์ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นการสืบอายุพุทธศาสนาให้ถาวร

๒. เป็นเกียรติประวัติแก่ประเทศของตนว่าได้บำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง^๓ ด้วยเหตุนี้เองประเทศไทยเราจึงมีหนังสือซึ่งนักปราชญ์แต่งก่อนแต่งไว้เป็นภาษามคธหลายเรื่อง ที่เชียงใหม่ เท่าที่รวบรวมไว้ ๓ หอสมุดแห่งชาติ มีดังนี้

ก. ปัญญาสชาดก

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ประทานพระนิพนธ์ก้านำในหนังสือปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติเอาไว้ว่า "หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คือประมุขนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคธ เมื่อพระพุทธศักราชประมาณในระหว่าง ๒๐๐๐ จน

^๓ สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย โรงพิมพ์ใหญ่เรื่อง

๒๒๐๐ ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีป ความรู้มคธแตกฉาน เอาแบบอย่างพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป มาแต่งหนังสือเป็นภาษามคธขึ้นในบ้านเมืองของตน และเป็นอย่างอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์ มงคลทีปนี เป็นต้น บาง แต่งเป็นเรื่องศาสนาประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้น ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกาบ้าง แต่งเป็นชาดก เช่น ปัญญาสชาดก เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่งนั้นเป็นหลักฐานมั่นคง ควบเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก

หนังสือปัญญาสชาดกนี้ ต้นฉบับเดิมเป็นคัมภีร์ลาน จำนวน ๕๐ ผูกด้วยกัน เดียวนี้เห็นจะมีอยู่แต่ในประเทศสยามกับที่เมืองหลวงพระบาง และกรุงกัมพูชา ที่อื่นหาไม่ มีเรื่องราวปรากฏว่า เคยได้นำไปถึงเมืองพม่าครั้งหนึ่ง พม่าเรียกว่า เชียงใหม่ปัดผาส แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์ใดองค์หนึ่งคำรัสว่า เป็นหนังสือแต่งปลอมพระพุทธวจนะ สั่งให้เผาเสีย ในเมืองพม่าจึงมิได้มีหนังสือปัญญาสชาดกเหลืออยู่"

สมเด็จพระยาเจ้าราชวรวงศ์ฯ ทรงถามว่า

" คำที่ที่ว่าแต่งปลอมพระพุทธวจนะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นหลงเชื่อว่า หนังสือนิบาตชาดกหรือที่เราเรียกในภาษาไทยว่า เรื่องพระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ เป็นพระพุทธวจนะ ซึ่งที่แท้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความจริงเป็นดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือสันนิบาตชาดกภาคต้น ซึ่งโปรด ฯ ให้พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่า เรื่องนิบาตชาดกนั้นคงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมือง มีมาก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ในบิณฑุ ทรงยกเอานิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ ก็ธรรมดาเรื่องในนิทานย่อมต้องมีตัวดีและตัวชั่ว ตัวดีจะเป็นคนก็ตาม จะเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ตาม ย่อมหวังกันว่า มหาสัตว์มาเกิดสมมติขึ้น ต่อภายหลังพระพุทธกาลว่ามหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้น คือ พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมา

ตบแต่งรอยกรອງพระไทรปลูกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมชาคก ประหนึ่งว่าพระพุทธรูปองค์ใดทรงแสดงไว้ชัดเจกว่า มหาสัตว์นั้นมาเกิดเป็นพระพุทธรูป และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้นมาเป็นผู้นั้นผู้นี้ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องชาคกจึงปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตชาคก เพราะความเป็นคังอธิบายมานี้ ที่ชาวเชียงใหม่เอานิทานในพื้นที่เมืองแต่งเป็นชาคก เป็นแต่แต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคณิศรจนารักษ์* ได้แต่งมาแต่ปางก่อนหาได้ตั้งใจจะหลอกลวงผู้หนึ่งผู้ใดว่าเป็นพระพุทธรูปจะไม่ใช่ พระเจ้าแผ่นดินหากเขาพระทัยหลงไปเอง

ตนฉบับหนังสือปัญญาสชาคกที่มีอยู่ในประเทศสยามนี้ ไม่มีครบบริบูรณ์ ๓ แห่งใด ๆ มาช้านาน แม้นหนังสือฉบับหอหลวงซึ่งได้ไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครก็ไม่มีครบบริบูรณ์ กรรมการหอพระสมุด ฯ ได้พยายามสืบหาฉบับที่ขาดมาหลายปีไปได้อันฉบับมาแต่หัวกระมังบ้าง ได้มาแต่หัวคอรุดมบ้าง เมื่อเร็วนี้ได้มาจากวัดป่าหมงคลาอีกตอนหนึ่ง รวบรวมกันเข้าจึงได้อันฉบับครบบริบูรณ์ เมื่อใน พ.ศ. ๒๔๖๖ การที่จะจัดพิมพ์หนังสือปัญญาสชาคกเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อยังเสด็จดำรงตำแหน่งสถานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ทรงพระอุตสาหะแปลเรื่องสมุทโฆษ อันเป็นนิทานเรื่องตนปัญญาสชาคกไว้เรื่องหนึ่ง แต่เข้าใจว่าคงจะเป็นเรื่องเมื่อทรงแปลแล้ว จึงทราบว่าตนฉบับหนังสือปัญญาสชาคกที่มีอยู่ในหอพระสมุด ฯ บกพร่อง ไม่สามารถจะพิมพ์ให้ตลอดเรื่องได้ในสมัยนั้น จึงได้ทรงยังอยู่เพียงนั้น ครั้นมาเริ่มพิมพ์ปัญญาสชาคกจึงได้เอาเรื่องสมุทโฆษ ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงแปลไว้มาพิมพ์เป็นเรื่องตน"

ปัญญาสชาคกฉบับหอสมุดแห่งชาติได้แยกพิมพ์เป็น ๒ เล่ม ภาคที่หนึ่งมี ๘๘ เรื่อง คือ...

๑. สมุทโฆษชาคก
๒. สุชนชาคก
๓. สุธนูชาคก

* พระคณิศรจนารักษ์ = อาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ (คณ = คัมภีร์, รจน = แต่ง)

๔. รัตนปัทมาชาดก
๕. สิริวิบูลยคติชาดก
๖. วิบุลยราชชาดก
๗. สิริจุฬามณีชาดก
๘. จันทชาดก
๙. สุมิตตชาดก
๑๐. สิริธรรชาดก
๑๑. ทูลกบัณฑิตชาดก
๑๒. อาทิตยชาดก
๑๓. ทุกัณณิกชาดก
๑๔. มหาสุรเสนชาดก
๑๕. สุวรรณกุมารชาดก
๑๖. กนกวรรณรารามารชาดก
๑๗. วรยบัณฑิตชาดก
๑๘. ธรรมโสดยชาดก
๑๙. สุกุณชาดก
๒๐. วัณณังคสุริยราชชาดก
๒๑. ไบรณกบิลราชชาดก
๒๒. ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก
๒๓. จากทานชาดก
๒๔. ธรรมราชชาดก
๒๕. นรชีวะชาดก
๒๖. สุรูปชาดก
๒๗. มหาปัทมาชาดก
๒๘. ภัณฑาคารชาดก
๒๙. พหลาคาวีชาดก

๓๐. เสตบัณฑิตชาดก
๓๑. ปุปผชาดก
๓๒. พวราณสีรราชชาดก
๓๓. พรหมโฆสราชชาดก
๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก
๓๕. สลภชาดก
๓๖. สิวินิสารชาดก
๓๗. นรชิวกรินชาดก
๓๘. อติเทวราชชาดก
๓๙. ปาจิตตกุมารชาดก
๔๐. สรรพสิทธิชาดก
๔๑. สังขปัทมชาดก
๔๒. จันทเสนชาดก
๔๓. สุวรรณกัจจนปชาดก
๔๔. สีโสธราชชาดก
๔๕. วรวงสชาดก
๔๖. อภิรมชาดก
๔๗. รณเสนชาดก
๔๘. สุวรรณสีรสาชาดก

ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๒ มีต่ออีก ๒ รวมกับภาคที่ ๑ เป็น ๕๐ เรื่อง คือ เพิ่มเรื่อง

๔๙. วนาวนชาดก

๕๐. พากุลชาดก

นอกจากนี้มีปัจจุบันภาคอีก ๑๑ เรื่อง คือ

๑. โสนันทชาดก

๒. สีหนาทชาดก

๓. สุวรรณสังฆชาดก
๔. สุรพิภชาดก
๕. สุวรรณกัจจยชาดก
๖. เทวัญชาดก
๗. สุปินชาดก
๘. สุวรรณวงศ์ชาดก
๙. วรรณุชชาดก
๑๐. สิริสาชาดก
๑๑. จันทคาชชาดก

ตอนท้ายมี ปัญจพุทธพยากรณ์ ปัญจพุทธศักราชวรรณนา และอนิสงสังข์สกุล
ซึ่งไม่เกี่ยวกับปัญญาสชาดกแต่อย่างใด แต่รวบรวมได้นำมาพิมพ์ไว้ด้วยกัน กันการ
สูญหายภายหลัง

หนังสือปัญญาสชาดกฉบับดั้งเดิมที่เขียนเป็นอักษรเมืองเหนือไม่มี มีแต่เป็น
ภาษาบาลีที่เขียนด้วยอักษรขอม แต่ก็มีจะมีไม่จบ เป็นภาษาบาลีแบบรอยแก้วและ
เป็นคาถา (คำประพันธ์) บางตอน มีอยู่เล่มหนึ่งเป็นภาษาบาลีที่พิมพ์ด้วยอักษรพม่า
ซึ่ง นายพิฑูร มลิวัลย์ ป.๕ เขาใจว่าเป็นหนังสือแต่งที่เชียงใหม่แน่นอน และอาจ
เป็นส่วนปัจฉิมภาค แมว่าจะใช้อักษรพม่า เพราะสมัยหนึ่งเชียงใหม่เคยใช้อักษรพม่า
และรับวัฒนธรรมจากพม่ามาหลายอย่าง อาจเป็นพระพม่าเขียนที่เชียงใหม่ หรือพระ
ชาวเชียงใหม่เขียนก็ไม่อาจทราบได้ เพราะไม่ได้บอกไว้ มีบอกแต่ในคำนำ เรียก
ชื่อว่า ชิมเมบัณฑาส คำว่า ชิมเม ก็คือ เชียงใหม่ เป็นคำที่ชาวพม่าเรียกเชียงใหม่
แบ่งออกเป็น ๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ เรื่อง ชื่อเรื่องบางเรื่องก็ตรงกับฉบับที่มีอยู่แล้ว

นิทานในปัญญาสชาดก ที่มีผู้เอามาแต่งเป็นส่วนนวนรยกร องทางภาคกลาง
ก็มีอยู่หลายเรื่อง ได้แก่เรื่องสมุทโฆษ พระสุธนนางมโนห์รา สังข์ทอง เรื่องพระ
รถเสน และเรื่องพระคาวี เป็นต้น

ก. เรื่องสมุทโฆษ ทำให้เกิดวรรณคดีสมุทโฆษชาฉันท์ ขึ้นในสมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช ผู้แต่งคนแรก คือ พระมหาราชครู ซึ่งได้รับพระราชกระแสด

รับสั่งจาก สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้แต่งเรื่องหนังสือใหม่เรื่องหนึ่ง เพื่อจะ
 เอาเล่นในงานฉลอง พระมหाराชครูจึงได้เอาเรื่องสมุทรโฆษมาผูกเป็นบทพากย์
 มีฉันทสลับกับกาพย์ตลอดไป คำเนินเรื่องไปถึงพระสมุทรโฆษพานางพินทุคติไปแก้บล
 ก็เฝืออยู่พระมหाराชครู ถึงแก่อนิจกรรม ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมี
 พระราชดำริเห็นว่าไม่ควรทิ้งให้ค้างไว้กลางเรื่อง จึงทรงพระราชนิพนธ์ต่อ งาน
 พระราชนิพนธ์ดำเนินไปได้ถึงตอนที่ ฤทธิมุขพิทยาชรรฐกทำร้าย ตกลงมาในสวนที่
 พระสมุทรโฆษกับชายาเสด็จประพาสอยู่ สมเด็จพระนารายณ์ก็เสด็จสวรรคต สมุทร
 โฆษคำนึง จึงต้องค้างมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กรมหมื่น
 ไกรสรวิเชียร ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
 ให้ทรงนิพนธ์ต่อ ในการแต่งเป็นคำฉันท์นี้ พระมหाराชครูได้ผูกเรื่องขึ้นอีกจากเดิม
 เล็กน้อย เพื่อให้เหมาะในการเล่นหนัง พอถึงตอนสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราช
 นิพนธ์ ก็ทรงดำเนินต่อตามเค้าของพระมหाराชครู แต่เมื่อถึงสมัยสมเด็จพระ
 ปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงถอดความจากปัญญาสชาดกต่อท้าย

ข. เรื่องสังข์ทอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระ
 ราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง เป็นบทละครนอก โดยดัดแปลงจากเรื่องสุวรรณสังข์ชาดก
 ชื่อพระบิดาของพระสังข์ในปัญญาสชาดก ชื่อพรหมทัต ครองเมืองพรหมนคร ส่วนใน
 พระราชนิพนธ์สังข์ทอง ชื่อ ทาวยศวิมล ในปัญญาสชาดก มเหสีชวาชื่อ พระนาง
 จันทาเทวี ส่วนมเหสีชายไม่ปรากฏชื่อ ในพระราชนิพนธ์สังข์ทอง มเหสีชวาชื่อ
 จันทเทวี มเหสีชายชื่อ นางจันทา นางยักษ์ที่ชบเลี้ยงพระสังข์ในปัญญาสชาดกก็บอก
 แต่เพียงว่านางยักษ์นี้ ส่วนในพระราชนิพนธ์สังข์ทองชื่อว่า นางพันธุรัต การที่ทรง
 ดัดแปลงเช่นนี้ ก็คงเพื่อให้จำได้ง่ายเหมาะสมควรเป็นบทละครนอก มีเพลงระบำระบำ ๑๑
 ดนตรี ๑๓ กวี ๑๕

ค. เรื่องควาญ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระราช
 นิพนธ์เรื่องควาญ เป็นบทละครนอก โดยทรงพระราชนิพนธ์ต่อจาก เรื่องพหลาคาญ
 ชาดก ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นสี่ตอน คือ ทรงเริ่มตั้งแต่ท้าวสันนุราชหานางผมหอม
 คือไปพบผมนางจันทนัสสุดา ตอนที่สอง ตอนท้าวสันนุราชชบตัว ตอนที่สาม ตอนนาง
 คันธมาลีขึ้นเฝ้า และตอนที่สี่ ตอนควาญรบกับไวพจน์

นอกจากบทละครนอกของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหาราชครูก็เคยแต่งเรื่อง เลือโค คำฉันท์ โดยเอาเค้าโครงเรื่องจากพหุลาคาวีชาคก นับว่าเป็นเรื่องตอนต้นของ พระราชนิพนธ์บทละครนอกคาวี ของรัชกาลที่ ๒

ง. เรื่องพระสุธนนางมโนรา ก็แต่งเป็นบทละครนอกตั้งแต่ครั้งสมัย กรุงเก่า มักจับความตอนพวกนางกนิรไปเล่นนางมโนรา ถูกพรานบุญจับไปถวาย เป็นมเหสีพระสุธน พระยาอิศรานภาพ แต่งพระสุธนฉันท์

จ. พระรถเสน ไซ้เล่นละครกันมาแต่โบราณ

ฉ. สรรพสิทธิคำฉันท์ พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีนโรส ได้เค้าโครงเรื่องจากสรรพสิทธิชาคก

ช. กลบทศิริวิบูลกิติ ของหลวงศรีปรีชา (เซ่ง) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้เค้าโครงเรื่องมาจาก ศิริวิบูลกิติชาคก แต่งเป็นกลอนกลบทชนิดต่าง ๆ เช่น กลบทมธุรสวาที กลบทกนิรเก็บบัว เป็นต้น

๒. งานของพระญาณกิติเถระ แต่งที่เชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๐๓๖ ในสมัยของพระเจ้าเอกไชยราย เป็นงานที่สำคัญ แต่งหลังการสังคายนาพุทธศาสนา ครั้งที่ ๔ ล้วนแต่เขียนเป็นภาษาบาลี และเขียนควยอักษรขอม ยังไม่มีผู้แปลเป็นภาษาไทย มี ๖ เรื่อง คือ

๑. โยชนาวินัย เป็นคำแนะนำในการแปลอรรถกถาวินัย ว่าตอนไหนควรแปลอย่างไร ให้ความหมายของศัพท์บางศัพท์ และอธิบายไวยากรณ์บ้าง มีทั้งหมด ๓๕ ผูก ขณะนี้พิมพ์แล้ว

๒. สังฆกรรมสังคหะ เป็นประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งที่ ๑ เรื่อยมาตามลำดับ (ว่าควยสังคคิกาล) มี ๒ ผูก

๓. โยชนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นข้อความที่แนะนำการแปลอรรถกถาพระคัมภีร์ ซึ่งเห็นว่าอรรถกถายังเข้าใจยาก ตลอดจนไวยากรณ์ มี ๓ ผูก

๔. โยชนาฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะ เป็นคำแนะนำการแปลคัมภีร์อภิธรรม มัตถวิภาวฎีกา อภิธรรมัตถสังคหะ โดยให้ความหมายของศัพท์ เคาระหศัพท์

ไวยากรณ์แยกเป็น บัณฑิต ๑๐ ผูก บัณฑิต ๑๖ ผูก บัณฑิต ๑๓ ผูก บัณฑิต ๑๔ ผูก

๕. โยชนากัจจายณะ เป็นคู่มือกัจจายณะ หรือคู่มือ การเรียนไวยากรณ์ บาลี คำวากัจจายณะ หมายถึงคัมภีร์ไวยากรณ์แต่งเป็นภาษาบาลี ถือเป็นครูเดิม ในการเรียนภาษาบาลีในประเทศไทย ก่อนเรียนไวยากรณ์บาลีที่ชื่อกัจจายณะนี้ ในสมัยก่อนเรียกกันว่า เรียนหนังสือใหญ่ เวลาเรียนต้องใช้ความพยายามมาก เพราะเขียนไว้อ่านเข้าใจยาก มีเรื่องเล่าว่าพระบางรูปต้องไขกะลาต่างหมอน เวลานอนอ่านกันง่วงนอน พระบางรูปเรียนมาก ๆ ก็วิกลจริตไป มักถือกันว่าไม่มี บุญก็เรียนไม่ได้ ก่อนเรียนต้องมีการไหว้ครูด้วยหัวหมอน ขาศรี ฯลฯ เป็นต้น เหตุ ที่คัมภีร์กัจจายณะหรือคำวากัจจายณะบาลียากอย่างนี้เอง พระญาณกิติเถระจึงแต่ง โยชนากัจจายณะขึ้น แต่งเป็นภาษาบาลีแนะนำในการแปล เป็นคู่มือในการเรียน กัจจายณะให้เข้าใจ แยกเป็นบัณฑิต ๙ ผูก บัณฑิต ๘ ผูก

๖. กัณฑ์ปนิทิกขุปาติโมกข์ รอยกรองข้อความในภิกขุปาฏิโมกข์ให้เข้าใจ ง่ายขึ้น มี ๒ ผูก

ค. งานของพระสิริมังคลาจารย์ เป็นภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรขอมเช่นกัน

๑. เวสสันดรที่ปนิ คำวาทที่ปนิหมายถึงหนังสือที่ให้แสงสว่าง เพราะ เวสสันดรชาดกที่เป็นพระไตรปิฎกนั้น เป็นคาถาล้วน นิยมเรียกกันว่าคาถาพัน คือ เป็น บทรอยกรองพันบท แม้จะมีคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเรียกว่าอรรถกถาชาดก ได้ อธิบายความไว้แล้ว แต่ก็มีที่เข้าใจยากและข้อปลีกย่อยอื่น ๆ อีก พระสิริมังคลา จารย์ จึงเขียนเวสสันดรที่ปนิขึ้น เพื่ออธิบายข้อความเบ็ดเตล็ดเกร็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ควรอธิบายในเรื่องเวสสันดรชาดก และอรรถกถา ตลอดจนกระทั่งวิธีแบ่งคาถา ในมหาเวสสันดรชาดก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ แยกเป็น บัณฑิต ๔๐ ผูก บัณฑิต ๑๐ ผูก

๒. จักรวาลที่ปนิ เป็นหนังสือให้ความรู้เกี่ยวกับกำเนิดจักรวาล แลสรรพ สิ่งซึ่งมีอยู่ในจักรวาล คือ โลกวิหาร และโลกสัณฐาน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓

๓. ฎีกาสังขยาชูปกาสถะ เดิมมีหนังสือชื่อ สังขยาชูปกาสถะ ตามความเห็น

ของ นายพิทร มลิวัลย์ เชื่อว่าพระพม่าชื่อ ฉวนวิลาส เป็นผู้แต่ง จะแต่งที่ เชียงใหม่หรือที่ไหนไม่ทราบ เป็นหนังสือที่วากยเครื่องนับ เครื่องทวง ในสมัย โบราณและเป็นตำราคณิตศาสตร์วากย แต่เป็นหนังสือที่อ่านเข้าใจยาก ไม่ละเอียด พิสดารพอ พระสิริมั่งคณาจารย์ จึงแต่งฎีกาสั่งขยายประกาศกะอธิบายให้เข้าใจง่าย มี ๒ ผูก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓

๔. มิ่งคัลลิตที่ปนี นับเป็นงานชิ้นเอกของท่านสิริมั่งคณาจารย์ เป็นหนังสือ ที่แต่งได้ดีมาก ถือกั้นในหมู่นุกรภาษาบาลีว่าแต่งได้ก็ถึงขนาด คือแต่งเป็นภาษาบาลี ที่เป็นสำนวนบาลีจริง ๆ เปรียบเหมือนคนไทยในสมัยนี้บางคนที่พักหรือเขียนภาษาอังกฤษจนคนอังกฤษชม นอกจากสำนวนเป็นภาษาบาลีจริง ๆ แล้ว หลักฐานที่นำมา อ้าง เช่น อางค์มถีร์พระพุทธศาสนา อรรถกถา ฎีกา อฎุฎีกา กระทั่งโยชนาคาง ๆ มาประกอบการอธิบายของท่าน นับเป็นหลายร้อยคัมภีร์ แสดงให้เห็นภูมิปัญญา ของท่านผู้นั้นอย่างเลิศทีเดียว เพราะสมัยก่อนการคนควาไม่สะดวกเหมือนมีปัจจุบัน คัมภีร์ต่าง ๆ เป็นใบลานไม่มีสารบาญที่จะค้นหาเรื่องต่าง ๆ ใค้กาย ๆ แสดงว่า เรื่องต่าง ๆ คงต้องเคยผ่านสายตาท่านมาก่อนทั้งหมดจึงนำมาอ้างได้ เรื่องนี้แต่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ มี ๒๖ ผูก

มงคลสูตร ซึ่งเป็นคาถา (คำร อัยกรอง) มีความยาวประมาณ ๒ หน้า กระดาษ ซึ่งพระสงฆ์ในปัจจุบันยังใช้สวดพระปริตร เป็นสูตรหนึ่งที่อยู่ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ชุตทกปาฐะ ในส่วนชุตทกนิกาย ตอมาราว พ.ศ. ๓๕๐ - ๑๐๐๐ ท่านพุทธ โฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่เกิดที่อินเดียแต่ไปอยู่ลังกา ได้แต่งรวบรวมคำอธิบาย คัมภีร์ชุตทกปาฐะ ชื่อว่า ปรมัตถโชติกา เป็นอรรถกถา อธิบายสูตรหลายสูตร สูตร หนึ่งที่อธิบายคือมงคลสูตร แต่ไม่ได้อธิบายไว้ละเอียดอะไรมากนัก ส่วนมากก็อธิบาย เรื่องศัพท์ หรือแยกแยะประเภทของธรรมะ ท่านสิริมั่งคณาจารย์ได้แต่งมิ่งคัลลิตที่ปนี อธิบายมงคลสูตร ให้พิสดาร ละเอียดทุกแง่ทุกมุม ยกนิทานมาประกอบ นิทานที่ยก มากไม่ได้แต่งเองคนความาจากที่อื่น ตอนท้ายของนิทานทุกเรื่องจะบอกที่มาด้วย นับ ว่าเป็นผู้ที่มื่อคสาหะจริง ๆ เป็นนักศึกษาค้นคว้าที่คิ่เค้น สมควรแล้วที่ทางจังหวัด เชียงใหม่สร้างอนุสาวรีย์ของท่านไว้ที่พุทธสถาน เพื่อเป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง

ที่จะมีใจรักในการศึกษาคนควาหาความรู้ต่อไป

มังคลัตถที่ป็นนี้มีแปลเป็นภาษาไทยแล้ว มีสามฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นของพระครูศิริปัญญาณี (ออน) แปล ซึ่งแปลอย่างรวบรัด ส่วนใหญ่แปลเฉพาะนิทานที่อ้างถึงในเรื่องนั้น ๆ อีกฉบับหนึ่งแปลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีบอกไว้ดังนี้

"ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชพระศาสนาจุลกาลเป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๓๖๔ พรรษา ปัจจุบันกาลกำหนด วันศุกร์ เดือนสิบสอง ขึ้นหนึ่งค่ำ จุลศักราช ๑๑๘๓ ปีมะเส็งตรีศก พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้ทรงพระราชศรัทธา ในพระรัตนตรัยาธิคุณ กอปรด้วยพระอุทสาหะนำเพ็ญพระราชกุศล มีศีลแลทานเมตตาทาภาวนา เป็นต้น เพื่อจะให้สำเร็จพระโพธิญาณภูมิพระพุทธเจ้า อันเป็นศรัทธาธิกบารมี ๔๐ อสงไขยเศษแสนมหากัลป์ในอนาคตกาลภายภาคหน้า มีพระหฤทัยรำพึงถึงมงคลกถา ๓๘ ข้อที่สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าบังสุตรพระสังฆธรรมเทศนา แก่เทพยดาที่มาทูลถามมงคลปัญหา อันพระสังคีติกาจารย์เจ้า ยกขึ้นสังคายนา รอยกรองไว้ในพระสุคันตะปิฎกชื่อว่า พระมงคลสูตร มีเลขานุภาพแผ่ปกไปในแสนโกฏีโลกธาตุ ภายหลังพระสิริมังคลาจารย์ผู้ทรงพระไตรปิฎกนิพนธ์ผูกเป็นอรรถกถา โดยมคธพากย์พิสดารไว้ ได้นามบัญญัติชื่อ พระคัมภีร์มังคลัตถที่ป็นี อรรถกถามงคลสูตรคัมภีร์ภาพ พนวิสัยปัญญาคุณบุตรจะหยั่งรู้โดยง่าย หวังพระทัยจะให้เป็นที่ทานุทิศประโยชน์แก่สรรพสัตว์โลก ซึ่งมีโคเลาเรียนพระปริยัติธรรม จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพระพุทธเจ้าหมื่นราชจักร ไปประเคียงพระราชอาณาณานุกรมเปรียญอาราธนาแปลพระบาลีเรียงเป็นเนื้อความตามอรรถาธิบายในพระคัมภีร์มังคลัตถที่ป็นี อรรถกถามงคลสูตร อันเป็นมคธพากย์ออกเป็นสยามพากย์โดยพิสดารให้ถูกต้องตามวาระพระคัมภีร์ ผู้ที่มาช่วยในการแปลครั้งนี้ปรากฏชื่อตามอารัมภกถาดังนี้

- ๑. สมเด็จพระสังฆราช
- ๒. พระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นนุชิตชิโนรส
- ๓. พระพิมลธรรม
- ๔. พระธรรมอุคม
- ๕. พระพุทธโฆษาจารย์
- ๖. พระโพธิวงษ์
- ๗. พระพรหมมุนี
- ๘. พระเทพโมลี
- ๙. พระรัตนมุนี
- ๑๐. พระราชมุนี
- ๑๑. พระญาณไตรโลกย
- ๑๒. พระอริยวงษมุนี
- ๑๓. พระอมรโมลี

๑๔. พระศรีวิสุทธิวงษ์ ๑๕. พระครูไกรสรศักดิ์ ๑๖. มหาขำเปรียญ ๑๗. มหา
พอนเปรียญ ๑๘. มหาปิ่นเปรียญ ๑๙. มหาพูนเปรียญ รวมเป็นพระสงฆ์ ๑๙ รูป
มีนายห้องราชบัณฑิตอีกหนึ่ง รวมเป็น ๒๐ โคช่วยกันแปลพระคัมภีร์เวียนเรียงความ
เป็นคำอ่านแล้วมีการประชุมกันระหว่างพระราชคณะมี สมเด็จพระสังฆราชกรมหมื่น
นุชิตีโนรส พระพุทธโฆษาจารย์ พระญาณไตรโลกย พระอริยวงษมนี พระอมรโมลี
พระศรีวิสุทธิวงษ์ เป็นประธาน ฝ่ายราชบัณฑิตมี หลวงวิเชียรปรีชา ร่วมกันเป็น
กรรมการชำระใหญ่ถูกต้องตามพระอรชรถกถาบาลี

มังคลัตถที่ป็นฉบับที่แปลแล้วนั้นขึ้นต้นเป็นคำนมัสการพระรัตนตรัย พระเทพโมลี
เป็นผู้แปล กล่าวถึงผู้แปลชื่อ พระสิริมังคลาจารย์ นมัสการคุณพระรัตนตรัยทั้งสาม
เป็นมงคล ขอให้สรรพอันตราย เช่น โรคาสีโสมสุญจนขอให้การ เขียนพระคัมภีร์
มังคลัตถที่ป็นนี้ไ้สำเร็จดังประสงค์

ต่อจากนั้นก็เป็นการเล่าประวัติพระสูตรและกำหนดชื่อพระสูตร ต่อไปก็เป็นการ
อธิบายพระสูตรมงคลสูตรแต่ละข้อ จะเห็นว่าอธิบายไ้ละเอียดชัดเจน มีตัวอย่าง
พร้อม จะขอยกมาให้ดูพอเข้าใจ เช่น มงคลสูตรอันแรก ท่านสิริมังคลาจารย์
อธิบายดังนี้

" อเสวนา จ พาลานัง บัณฑิตานัญจะ เสวนา
ปูชา จะ ปุชนียานัง เอตัมมังคละมุตตมัง

ในปฐมกาลนั้นเป็นขอมงคลไ้สามประการ อเสวนา จ พาลานัง คือ
มิไ้คบหาซึ่งคนพาล บัณฑิตานัญจะ เสวนา คือคบหาซึ่งนักปราชญ์ ปูชา จะ ปุชนียานัง
คือบูชาซึ่งวัตถุทั้งหลายควรแก่การบูชา เป็นสามประการด้วยกัน "

ต่อจากนั้นก็อธิบายให้เห็นชัดว่าที่พาลนั้นเป็นอย่างไร ลักษณะอย่างไรจึง
เรียกว่าพาล ก็อธิบายไว้ดังนี้

" นักปราชญ์พึงรู้ว่า มโนสุจริต ๓ คือ อภิชณา พยาบาท มัจฉาทิฏฐิ
นั้นชื่อว่า พาลลักษณะ เพราะว่าเป็นลักษณะสอตนให้คนทั้งหลายรู้ประจักษ์ว่าพาล
วิทุจริติ ๔ คือ มุสาวาจ เปสฺสุญฺวาจ ฌรฺสาวาจ สัมมปฺปลาปะ นั้นชื่อว่า
กาลนิमित เพราะว่าเป็นเหตุให้ชนทั้งหลายหมายแนว่าพาล

กายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร นั่นชื่อว่า พาลาปะทานะ เพราะว่ามีโทษจากจิตแห่งคนพาลนั้น ๆ"

นอกจากนี้ยังแยกศัพท์ให้ดูว่า คำว่าพาลนี้ตามตำราว่ามาจากศัพท์อะไร มีความหมายอย่างไร ท่านสิริมังคลาจารย์ แยกให้ดูว่า

"คำว่าพาลนี้มาจากศัพท์ พา แปลว่า ๒ ละ แปลว่า ถือ แปลว่า ตัด รวมแล้วแปลว่า ตัดประโยชน์ ๒ ประการ"

ในการอธิบาย ปัณฑิตานัญจะ เสวนา ท่านอธิบายดังนี้
บัณฑิต แปลว่า นักปราชญ์ แล้วก็อธิบายต่อว่าลักษณะอย่างไรจึงเรียกว่า นักปราชญ์ อธิบายว่า

"สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ใจอารีรอบคอบ กอปรด้วยทศกศกรรรมบด ๑๐ ประการ มีสันดานบริสุทธิ์ เสียสลัดคัคคิเลส เบญจวิหเวร เวนจากปาณาติบาต สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่า นักปราชญ์"

สมเด็จพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระมหาสาวกทั้งแปดสิบพระองค์ มีพระสาวบริกรรมหาเถระเจ้าเป็นประธาน พระสาวกทั้งหลาย พระอริยเจ้าทั้งหลายก็ชื่อนักปราชญ์ แล้วก็แยกศัพท์ให้ดู โดยการอ้างอิงคัมภีร์ ดังนี้

ในคัมภีร์ศัพท์นั้น ท่านแก้บัณฑิต ศัพท์ด้วย รูปนพินิ ให้ทำตัวตั้ง ปติ ธาตุ อันว่าธาตุคือปตินั้น..... แปลว่าไป แปลว่าถึง แปลว่า รู วาสำเร็จ อาปัจจัย สิวภิกิ ไหลงพินทากรรม คือ นฤคหิต บน ทิ ทินันรูป คือ ท อักษร ลบ อี สระเสย เอานฤคหิตเป็น ฉะทะ มาสู่ อาแล้ว ลบเสย จึงสำเร็จรูปเป็น ปัตตา เป็นชาติ อินถิลิงคฺ มิจะทำเป็นปลลิงคฺไหลง กตตปัจจัย เหลือตะไว เอาสีเป็น โอ จึงสำเร็จรูปเป็น ปัตตีโต เป็นปลลิงคฺ

แล้วอธิบายว่าบัณฑิตนั้น เป็นผู้ที่ควรคบหาสมาคมด้วยอย่างยิ่ง ตรงข้ามกับคนพาลควรหลีกเลี่ยงที่จะพบปะ

"แลขุมนุมนสองพวก คือ พาลพวกหนึ่ง นักปราชญ์พวกหนึ่ง ฝ่ายนักปราชญ์นั้น บุคคลสมควรจะเสพสมาคมให้คุ้นเคย เป็นเพื่อนผู้กรักรวมนั่งนอนยืนเที่ยวด้วยกัน เหตุที่นักปราชญ์นั้นเป็นกัลยาณมิตรอันอุดม ฝ่ายพาลนั้นบุคคลสมควรจะสองเสพสโมสร

ร่วมนั่งร่วมนอน ร่วมนั่งร่วมนอนด้วยกัน เหตุคนพาลนั้นเป็นปาปะมิตร ไม่สมควรอันคน
บริบูรณ์ด้วยชาติจะชักชวนให้ชอบชดเป็นมิตรสหายแห่งตน"

ท่านสิริมงคลอาจารย์ได้เปรียบเทียบ คนพาลกับนักปราชญ์ให้เห็นเด่นชัด
เข้าใจดียิ่งขึ้นดังนี้

"คนพาลนั้นเหมือนคนคบด้วยกลิ่นเน่า คือ ทูศีล ประจุปลาเน่ามีกลิ่นเหม็น
เป็นที่น่าเกลียด บุคคลอันคุ้นเคยกับพาลนั้นก็พลอยเห็นด้วยคนพาล ประจุใบไม้อัน
ห่อปลาเน่า ๆ ก็กระทำใบไม้นั้นให้พลอยเหม็น... บุคคลอันเป็นนักปราชญ์นั้นหอม
ฟุ้งด้วยกลิ่น คือ ศีลบริสุทธิ์ประจุเครื่องหอม เป็นต้นว่า เนื้อไม้อำพันจันทร์
กฤษณา บุปนาชาติอันหอมพิเศษ บุคคลอันเสพสมาคมนักปราชญ์นั้นก็พลอยหอมตลอด
อุบถยาวนานใจคนให้ยินดี ประจุใบไม้อันห่อซึ่งเครื่องหอม ๆ ก็กระทำใบไม้ที่ห่อ
ให้หอมด้วย"

ในการอธิบายมงคลสูตรแต่ละข้อ ท่านสิริมงคลอาจารย์ ก็ชักนิตานมา
ประกอบหลายเรื่องเพื่อให้อ่านผู้ฟังเข้าใจทราบซึ่งยิ่งขึ้น ตอนท้ายของนิตานแต่ละ
เรื่องก็บอกว่าเอามาจากไหน สะดวกแก่การคนกว่าในตอนหลังอย่างยิ่ง จะขอยก
ตัวอย่างมาให้ดูดังนี้

นิตานประกอบการอธิบายมงคลสูตรข้อที่ว่าด้วย การไม่คบพาลควรคบแต่
บัณฑิต ท่านสิริมงคลอาจารย์ โดยกนิตานมาประกอบเพื่อแสดงให้เห็นว่า การคบพาล
นั้นทำให้ผู้คบหาต้องเป็นพาลไปด้วย ส่วนการคบบัณฑิตก็ทำให้ผู้คบหาพลอยเป็นบัณฑิต
ตาม

นิตานสู่วะไปคกสถิตคัมพะชาคก

นิตานเรื่องนี้เล่าถึงนกแขกเต้าสองตัวพี่น้องทองเดียวกัน ยิ่งเล็กมาก ถูก
ลมพัดปลิวไป ตัวหนึ่งไปตกในหมู่โจร โจรก็เลี้ยงไว้ ตั้งชื่อให้ว่า สถิตคัมพะ
เพราะตกในระหว่างกองอาวุธ อีกตัวหนึ่งตกระหว่างกอกอกไม้ในพื้นหาดทราย
ญาติได้นำไปเลี้ยงไว้ตั้งชื่อว่า เจ้าปุปณะ วันหนึ่งกษัตริย์ปัญจาละราช เสด็จลา
เนื้อ ใ้รับสั่งกับพวกข้าราชการบริพารว่า ถ้าเนื้อวิ่งไปทางผู้ใดผู้นั้นต้องจับให้ได้มิฉะนั้น
จะมีโทษ เนื้อที่ไล่กันเกิดวิ่งไปทางพระมหากษัตริย์ พระองค์จึงต้องขับราชรถตามไป

แต่ก็ไม่ทัน จึงหันหน้ากลับ แต่ได้แหวะสร่งน้ำ และบรรทมข้างสระน้ำ นกแขกเต้าที่
ชื่อ สัตติคุมพะ เห็นก็พดชักขวนคนครว้ของโจรโหดมาเสีย เอาเครื่องประดับไป
แลวนำศพกษัตริย์ไปทิ้ง เอากิ่งไม้ปก กษัตริย์ไคยีนคำพูดนี้ เขาก็รีบหนี ไปพบอาศรม
ฤาษีเขา แต่ฤาษีไม่อยู่ นกแขกเต้าที่ชื่อ เจ้าปุ่นกะ ไคยีนเชื่อเชื่อยอย่างออน
หวานใหญ่กษัตริย์เขาไปพัก กษัตริย์จึงสรร เสริญนกที่ชื่อปุ่นกะ และกล่าวติเตียนนก
ที่ชื่อสัตติคุมพะ ในตอนท้ายของนิทาน ท่านผู้เขียนไคยีนบอกควรวานิทานเรื่องนี้มีอยู่
ในอรรถกถาสัตติคุมพะชาดก ในวิสตินิบาต

นิทานเรื่องมพิพามุชชาดก

นิทานเรื่องนี้เล่าถึงว่า มีมงคลหัตถิตัวหนึ่งชื่อว่า มพิพามุช เป็นช่างพระ
ที่นั่งของพระราชธาตุนั้น เป็นช่างที่ตีสบเสียม เกิดไคยีนโจรที่แอบมาปรึกษา
กันจะทำร้ายประหารผู้คนเพื่อชิงทรัพย์ ช่างไคยีนก็คิดว่าเป็นการดีและคิดทำตาม
พอดเลี้ยง เขามาหากู้มาเสีย พระราชาไคยีนถามพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นนักปราชญ์ใน
ราชสำนักว่า ช่างป่วยหรือประการใด หมอตรวจก็ปรากฏว่าช่างไคยีนป่วยเป็นอะไร
ตอนหลังจึงทราบกันว่าโจรมาไคยีนช่าง จึงทำให้ช่างเป็นดังนั้น พระโพธิสัตว์ไคยีน
แนะนำให้นมิตพระมาแสดงศีลให้ฟัง ช่างไคยีนไคยีนฟังพระแสดงศีลก็รู้ว่าตนทำผิดไป
และคิดตั้งอยู่ในศีลต่อไป

ในตอนท้ายของนิทาน ผู้เขียนไคยีนบอกให้ทราบว่า นิทานมพิพามุชชาดกนี้
มีในอรรถกถา มพิพามุชชาดกคัมภีร์ เอกนิบาต

นิทานปัดทรวัตตุคิริทตรชาดก

นิทานเรื่องนี้เล่าให้ฟังถึง เรื่องของมามงคลของกษัตริย์แห่งกรุงพาราณสี
มาตัวนี้ชื่อว่า ปัดทรพาสี มีคนเลี้ยงชื่อคิริทตร นายคิริทตรคนนี้เป็นกระจอก เวลา
เดินทำซาไซกแซก มาคิดว่าคนเลี้ยงสอนให้ตนเดินอย่างนั้นก็เดินไซกแซกตาม
กษัตริย์ก็คิดว่ามาเป็นโรคก็ให้แพทย์ดู ปรากฏว่าไม่เป็นอะไร พระโพธิสัตว์ไคยีน
แนะนำให้เปลี่ยนนายมาที่ไคยีนเป็นกระจอก มากก็เดินดีตั้งแต่นั้น

ในตอนท้ายท่านสิริมังคลาจารย์ไคยีนบอกเอาไว้ว่า ปัดทรวัตตุนี้มีในอรรถกถา
คิริทตรชาดกในทกนิบาต

ในมงคลสูตรข้ออื่นก็เช่นกัน ท่านผู้เขียนได้อธิบายข้อปลีกย่อยต่าง ๆ อย่าง
แจ่มชัด พร้อมกับยกนิทานประกอบอีกคราวละ ๔ - ๕ เรื่อง เช่น อีกตัวอย่างหนึ่ง
เมื่อถึงการอธิบายมงคลสูตรข้อที่เกี่ยวกับมาตาปิตุอุปัฏฐาน ก็ได้พรรณนาให้เห็นพระคุณ
ของมารดาเอาไว้ให้เห็นถึงความยากลำบากของมารดาในการเลี้ยงดูบุตร มารดา
ประกอบด้วยความรักบุตรอย่างดุจดั่งนี้

"อนึ่งมารดานั้นคลอดบุตรแล้ว ก็กำหนดเวลาทมิฬวันคืน เดือนปีไว้มิให้
พ้นเพื่อน อุดสาหะรักษษาอุปการะแก่บุตร เบื้องวาบุตรร้องไห้ก็ยอมยั้งบุตรให้ปรีดา
โสมนัสควยเพลงขับเพลงกล่อม ถนอมยกขึ้นให้รับประทานฉันธารา ชักเอาท่อนผ่ามา
ปกคลุมอุ้มขึ้นนอนในระหว่างต้นแล้วก็ยังสรีระสัมผัสแห่งคนให้แผ่ขานทั่วอัครภาวาวัววะ...

อันเคิมแต่บุตรคอย เจริญขึ้นนั้นมารดาเล็งเห็นบุตรอันยังมีใครความแกล่น
อยู่ในที่วายุพิศ สัมผัสแตกอันพิศ ก็ออกวจีภทรรับขวัญบุตรของชานตองลมสัมผัสแตก
แล้ว ก็เพงบุตรควยกรรมลเหตุหทัยอันรักใคร"

มงคลสูตรข้อนี้มีนิทานประกอบแสดงให้เห็นความรักของบิดามารดาที่มีต่อ
บุตรและแสดงให้เห็นโทษของการอกตัญญูต่อบิดามารดาดังนี้

นิทานพระโมคคัลลาน

มีชายคนหนึ่งหยาบช้า ข้างภรรยาของตน บังเกิดความไม่ชอบใจบิดามารดา
ของตนคิดว่าจะฆ่าเสีย จึงพาบิดามารดา นั่งเกวียนไปในป่า พอถึงกลางป่าก็บอกบิดา
มารดาว่าตนเองจะลงเดินไปก่อนละมีโจรมา แล้วก็แกล้งทำเสียงโหรงเป็นโจร
จะเข้ามาฆ่าบิดามารดา บิดามารดาซึ่งตาบอดคิดว่าเป็นโจรจริง ๆ ควยความหวง
ใยรักใคร่ในบุตรจึงตะโกนบอกบุตรให้รีบหนีไปเสียเร็ว ๆ ชายคนนั้นพอได้ยินคำพูด
ของบิดามารดา ก็รู้สึกนึก บังเกิดความเสียใจ ชายผู้นั้นตอนหลังเมื่อตายไปก็ตกนรก
บังเกิดเป็นมนุษย์อีกเมื่อไรก็ถูกโจรทบตีเอาจนกระทั่งหลายร้อยหลายสิบชาติจึงมาเกิด
เป็นพระโมคคัลลานสาวกพระพุทธเจ้า

ตอนท้ายท่านผู้เขียนได้บอกว่า นิทานเรื่องโมคคัลลานนี้มีในพระอรธรรค
สรภังคชาดก

มังคลัตถที่ป็นฉบับแปลอีกฉบับหนึ่ง นายเกษม บุญศรี แปลและเรียบเรียง เป็นสำนวนภาษาไทยปัจจุบัน เก็บความในมังคลที่ป็นมาเรียบเรียงโดยตลอด ไม่ตัด ไม่เติม คงไว้ตามเดิมทุกอย่าง ครุสภาตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗ ให้ชื่อใหม่ว่า พุทธมงคล
ง. สารัตถสังคหะ ของพระนันทาจารย์ เดิมเรียกว่า สารสังคหะ แต่คัดลอกกัน
ต่อ ๆ มา ชื่อเปลี่ยนไปเป็นสารัตถสังคหะ เป็นหนังสือที่ประมวลเรื่องนารูที่มีใน
พระไตรปิฎกบ้าง เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติบางตอน หัวข้อธรรมะที่นารูนาศึกษา
เป็นบางหัวข้อ พร้อมทั้งคำอธิบาย มีนิทานประกอบคล้าย ๆ มังคลัตถที่ป็น เป็น
หนังสือที่ให้ความรู้ที่เล่มหนึ่ง มีเรื่องเกี่ยวกับอภินิหารของพระพุทธเจ้าด้วย มีทั้งหมด
๑๕ ผูก

จ. ปัทกมโฆชนาสัททัตถเภทจินดา ขยายความคัมภีร์สัททัตถเภทจินดาที่ว่าด้วย
ประเภทแห่งศัพท์และเนื้อความอันลึกลับ พระธรรมเสนาบดีแต่งที่เชียงใหม่ ๔ ผูก

ฉ. จามเทวีวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของนางจามเทวีที่โคกกรองเมืองและประวัติพระ
ศาสนา ในมณฑลพายัพ กล่าวถึงการสร้างเมืองศรีบุญไชย เมืองลำปาง และการ
สร้างวัดบรมพุทธรูปในวงศ์ของนางจามเทวี

จามเทวีวงศ์ เป็นหนังสือพงศาวดาร แต่งเป็นภาษาบาลี มี ๑๕ ปริเฉท
ผู้แต่งคือ พระโพธิรังษี ดังปรากฏในตอนท้ายของแต่ละทุกปริเฉทว่า

"อันพระมหาเถรมีนามว่า โพธิรังษี ไค้แต่งตามคำมหาจาริก"

ระยะเวลาที่แต่งไม่ปรากฏบอกไว้ว่าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.ใด แต่ประมาณกัน
ว่า แต่งมากกว่า ๔๐๐ ปี มาแล้ว กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร
ได้ให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เปรียญ กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ
โจนานนท์) เปรียญ ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยไว้ โดยพระยาปริยัติธรรมธาดา
แปลปริเฉทที่ ๑ ถึงครึ่งแรกของปริเฉทที่ ๕ และพระญาณวิจิตร แปลต่อจากครึ่งหลัง
ของปริเฉทที่ ๕ จนจบ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไค้ทรงเลือกถวายให้พระราช
ชายาเจ้านางรำที่มี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์เป็นครั้งแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ในงานศพเจ้าทิพเนตรอินทวโรรสสุริยวงศ์ ชายาของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ซึ่งได้เป็นเจ้านครเชียงใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ ๕

๕ เนื้อเรื่อง

ปริเฉทที่ ๑

เป็นคาถานมัสการ แล้วถวายพระพุทธรูปองค์ทรงพยากรณ์ที่ประดิษฐานพระศรีวิชัย แก้วพวกเมงค โดยทรงกำหนดสถานที่และตรีศแก้วพวกเมงควา

"ดูรวนเมงคทั้งหลายผู้เจริญ ในกาลอนาคตภายหน้าประเทศนี้จักปรากฏมีเป็นพระมหานครใหญ่ มีพระเจ้าเอกราชทรงพระนามว่า อาทิจจราช จักได้เสวยราชย์ครองพระนครนี้

ก็พระเจ้าอาทิจจราชนั้นจักเป็นวงศ์ตระกูลของท่านทั้งหลาย ก็กาลใดเราพระตถาคตนิพพานแล้วเทียว พระสารีริกธาตุของเราจักบังเกิดขึ้นในสถานที่นี้ และพระราชานั้นจักได้บำรุงพระสารีริกธาตุนั้น"

ปริเฉทที่ ๒

ว่าถวายอุบัติพระฤาษี ๔ องค์ ชื่อ พระवासเทพ พระพรหมมิตี พระสังฆนาไลย และพระสุกกทันต จนถึงพระवासเทพฤาษีสว่างมิกสังฆนกร สว่างปุมนกร อวิทุรนกร และรัมมนกร พระฤาษีทั้งสองคตางก็มีมหิทธิฤทธิ์

ปริเฉทที่ ๓ ว่าถวายพระฤาษีสูกกทันต ขอนางจามเทวีราชธิดา พระเจ้าละโว้ไปครองหริภุไชย หลังจากที่ได้อภิเษกกับพระवासเทพว่า

"ดูกรสหาย ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง พระราชธิดาพระเจ้าละโว้ราชมีแล้วเป็นสุชาติ มีรูปงาม มีศีล มีปริชา พระนามว่า "จามเทวี" คั้งนี้ได้ปรากฏทั่วทิศเป็นครุณุมาริทรัง เบญจกัลยาณีงาม เป็นสตรีวิเคราะห์ (หมาย) พระสามีของนางเคี้ยวนี้ มีศรัทธาใคบวชเป็นบรรพชิต เราทั้งสองจักทูลขอนางนั้นต่อพระเจ้าลโวราชแล้ว เชิญมาสู่พระนครในที่นี้ นางนารีผู้มีบุญนั้น จักยังพืชของคนให้จำเริญยงได้"

ปริเฉทที่ ๔ ตอนปลาย และปริเฉทที่ ๕, ๖

ฉบับเดิมชาคณูจักพิมพ์ ได้นำใจความในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งกรมศิลปากรให้ ร.ต.ท.แสง มรวินทร มาพิมพ์แทรกไว้แทน เป็นเรื่องความบังเกิดขึ้นของทริภุชไชย จนถึงพระเจ้ามืดขรรฆมารทริภุชไชย

ปริเฉทที่ ๗

ว่าควยสงครามพระเจ้านันทยศ (โอรสองค์ใหญ่ของพระนางจามเทวี) กับพระเจ้ามืดขรรฆ มารากว่าฝ่ายพระเจ้านันทยศ ซึ่งจักโยธาเรียบร้อยดี พิจารณาคุณาละเทศะ ได้ถือนกว่าเป็นฝ่ายมีชัย

ปริเฉทที่ ๘

ว่าควยราชาภิเษกพระเจ้านันทยศ ครองทริภุชไชย และอภิเษกสมรส พระเจ้านันทยศและพระเจ้าอนันตยศกับธิดาทั้งสอง ของพระเจ้ามืดขรรฆ

ปริเฉทที่ ๙

ว่าควยอุบัติของเขलगนคร พระเจ้าอนันตยศ โอรสองค์ที่ ๒ ของพระนางจามเทวี ขออนุญาตพระมารดาและพระเชษฐาไปสร้างเมืองใหม่ในหว่างเขาเขलगนครบรรพต เมืองนี้จึงชื่อ เขलगนคร

ปริเฉทที่ ๑๐

ว่าควยสร้างอาดัมปางคนคร เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จเยี่ยมพระเจ้านันทยศ ณ เขलगนคร พระเจ้าอนันตยศ ได้ทูลถวายราชสมบัติเป็นการ พระคุณพระพรหมฤาษีจึงสร้างพระนครใหม่ คานทักนิมิตศ และปัจฉิมิตศ ของเขलगนคร ให้เป็นที่ประทับพระเจ้านันทยศ เนื่องจากเป็นเมืองอยู่ในเนินอันย่อยมาตามแนวเขलगคนคร คนทั้งหลายจึงเรียกพระนครนี้ว่า อาดัมปางคนคร

ปริเฉทที่ ๑๑

ว่าควยพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ หลังจากกลับมาทริภุชไชย ได้ ๘ วัน

พระเจ้ามหันตยศโคทำพิธิถวายพระเพลิงและสร้างเจดีย์ เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุชื่อว่า สุวรรณจังโกฏเจดีย์

ปริเฉทที่ ๑๒

ว่าถวายลำดับกษัตริย์ ๒๘ องค์ ตั้งแต่พระเจ้ามหันตยศสิ้นพระชนม์ โอรสชื่อ พระเจ้ากมัญจราช กษัตริย์อื่น ๆ เช่น พระเจ้าอรุณชัยราช พระเจ้าสุวรรณมัญจสุราช พระเจ้าสังฆราช ฯลฯ จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราช ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๘

ปริเฉทที่ ๑๓ ว่าด้วยแผ่นดินพระเจ้าอาทิตย์ราช (อาทิตย์จราช) ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งมีความสามารถ มีการทำเจดีย์และซุกสระแข่งกับพระเจ้าละโว้

ปริเฉทที่ ๑๔

ว่าด้วยสงครามระหว่างพระเจ้าอาทิตย์ราชกับพระเจ้าละโว้ พระเจ้าละโว้พยายามคว่ำประการต่าง ๆ ที่จะตีหรืออุบายให้ได้แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าอาทิตย์ราชโคทำพิธิบูชาดวงสว่าง เทวดาอารักษ์ ให้ช่วยปกปักรักษาบ้านเมือง

ปริเฉทที่ ๑๕

ว่าด้วยพระเจ้าอาทิตย์ราช พบพระบรมสารีริกธาตุ ขณะที่กำลังจะเสด็จไปถวายพระบังคนเบา ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งมีกาชาวจับเผ่าอยู่ กาพยายามที่จะสกัดท่านไม่ให้พระเจ้าอาทิตย์ราชถวายพระบังคนเบา ณ ที่นั้น ด้วยการถายอุจจาระใส่พระโอษฐ์ พระเจ้าอาทิตย์ราชบาง จิกตีบ้าง พระเจ้าอาทิตย์ราชสงสัยโปรดให้เลี้ยงเด็กทารกช่างกรงกาจนเด็กโต ภูษาภากา ก็ให้เด็กโตตามกา กาก็บอกให้ทราบวา ณ ที่นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระเจ้าอาทิตย์ราชก็ทรงโสมนัสยินดีให้มีการบูชาพระสารีริกธาตุด้วยเครื่องสักการบูชา ผอบที่บรรจุพระธาตุก็สว่างปาฏิหาริย์พลุ่งขึ้นมา ไหคนทั้งหลายได้บูชาแล้วก็จมหายไปแผ่นดินอีก จบเรื่องเทวีวงศ์เพียงเท่านั้น

จามเทวีวงศ์ เป็นเรื่องท่านองพงศาวดาร แต่เขียนให้มีอิทธิปาฏิหาริย์

เพื่อให้คนที่ได้อ่านได้ฟัง เกิดความเลื่อมใส นับว่าผู้แต่ง คือ พระโพธิธรรมาจารย์ มีความสามารถในการนำเอาเรื่องประวัติศาสตร์มาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นประวัติศาสตร์ ผู้แต่งโดยเหตุที่เป็นพระ ก็ถือโอกาสสั่งสอนให้คนทำดีไป ด้วย โดยยกเอาเรื่องในพงศาวดาร เป็นตัวอย่าง เช่น กล่าวถึงพระนางจามเทวี ว่าเป็นผู้มีคุณความดี สิ้นพระชนม์แล้วก็เสด็จสู่เทวโลก กษัตริย์ทั้งหลายที่ครองต่อจาก พระเจ้านันทยศ ก็เช่นกัน องค์ไหนประพฤติพระองค์อยู่ในศีลธรรม มีความเลื่อมใส ในศาสนา มีพระทัยโอบอ้อมอารี ก็ครองราชสมบัตินาน องค์ไหนครองราชย์ไม่ได้ นาน ก็อธิบายว่าเป็นเพราะไม่ศรัทธาเชื่อมั่นต่อกุศลกรรม ประพฤติตนเป็นโจร ปล้นชาวพระนคร เป็นต้น จึงนับได้ว่าหนังสือเรื่องจามเทวีวงศ์ เป็นหนังสือที่ให้คติ ในทางศาสนาคือเล่มหนึ่ง

ข. ชินกาลมาลีปกรณ์

พระรัตนัญญาเถระ ได้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี เมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ ต่อมาถึง รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ราชบัณฑิต ๕ ท่าน คือ พระวิเชียรปรีชา พระยาพจนานิพนธ์ หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และ หลวงธรรมมาภิรมย์ แปลออกมาเป็นภาษาไทย เมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗) ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เจ้าภาพในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแมนในกรมฯ ว่างบูรพา พิมพ์แจกเป็นครั้งแรก เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)

หลังจากนั้นอีกประมาณ ๒๐ ปี นายเสฐียร พันธรังษี ได้แปลเป็นภาษาไทย ขึ้นอีก ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ นับเป็นการแปลเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๒ ในการแปลทั้งสองครั้งนี้ ผู้แปลใช้ชื่อหนังสือว่า ชินกาลมาลินี

ในต่างประเทศ ทานศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ ได้แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศส และตีพิมพ์ทั้งฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และฉบับภาษาบาลีลงใน Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme Orient, Tome XXV เมื่อฉบับประจำเดือน มกราคม ถึง มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นคู่มือที่นักศึกษาวชาวต่างประเทศใช้เป็น

หลักในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย มากกว่า ๓๐ ปี ในประเทศลังกา พระภิกษุลังกาชื่อ พุทธทัต ได้คัดลอกภาษาบาลีตามต้นฉบับพิมพ์ พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาสิงหล และตีพิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

ราว พ.ศ. ๒๕๐๐ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยขึ้นอีกฉบับหนึ่ง มีเชิงอรรถ และอธิบายความไว้ให้เข้าใจง่ายขึ้น ในการแปลครั้งนี้ผู้แปลให้ชื่อหนังสือว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ ตามต้นฉบับภาษาบาลี และได้แสดงความเห็นว่า ผู้แปลเดิมใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลินีนั้น คงจะมาจากคำเดิมเขียนไว้ว่า ชินกาลมาลีนี้ หรือ ชินกาลมาลีนี้ เพราะมีอยู่แห่งหนึ่ง ในปกคัมภีร์ ฉบับโบราณรองในนั้น บอกถึงจำนวนหนังสือว่า หนังสือชินกาลมาลีนี้ ๑๔ ๗ ผูก ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ให้ความเห็นว่านักเขียนโบราณมักไม่นิยมใช้เครื่องหมายวรรคตอน เช่น ไม้เอก หรือไม้โท จึงทำให้ผู้อ่านรุ่นหลัง ๆ เข้าใจผิดว่าเป็นชื่อหนังสือ

ประวัติและความมุ่งหมายของผู้เขียน

ในคำนำของ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร กล่าวว่า หลักฐานตามที่ปรากฏในท้องถิ่นนั้น จะเห็นได้ว่าพระรัตนปัญญาเถระ เป็นชาวเมืองเหนือ มีผู้ยืนยันว่าเป็นชาวเมืองเชียงราย ต่อมาท่านไปอยู่เมืองเชียงใหม่ และอยู่ที่วัดสีหลาราม คือที่เรียกว่า วัดเจ็ดยอดเดี๋ยวนี้ ท่านได้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ในรัชสมัยของ พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช (พระเจ้าติโลกราช) แห่งจบ พ.ศ. ๒๐๒๐ กล่าวไว้ตอนท้ายว่า มีพรรษาได้ ๒๓ พรรษา ซึ่ง ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้แปลข้อความตอนนี้ดังนี้

"พระภิกษุชื่อ รัตนปัญญา เพราะมีปัญญาเพียงดังรัตนะ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระปนัดดาธิราชนั้น มีกฐีพระปนัดดาธิราชสร้างถวาย ขณะนั้นมีพรรษาได้ ๒๓ พรรษา กำลังอยู่ในระหว่างพรรษา ได้เพิ่มเติมตกแต่งคัมภีร์ชินกาลให้ เป็นคัมภีร์อันงดงาม

พระรัตนปัญญาเถระ ได้บอกความมุ่งหมายในการแต่งไว้ดังนี้ เพราะเหตุที่คัมภีร์นั้น เพื่อรูง่าย ได้รวบรวมกาลแห่งพระพุทศาศนาสืบต่อตามลำดับกันมา

ที่นักปรัชญาซึ่งแจ้งไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ คัมภีร์นั้นจึงชื่อว่า ชินกาลมาลี คัมภีร์ชินกาลมาลี
 นั้นมีข้อความบันทึกไว้อย่าง ชั่ว ตามความประสงค์เสนอแก่ประชาชนทั้งหลาย โดย
 ปราศจากอันตรายอันใด ชาวเจ้าหญิงใหญ่ประชาชนทั้งหมดเหล่านั้นจึงปราศจาก
 อันตรายอันนั้น เกิด ขอพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย จึงมีน้ำพระทัยยินดี ในความสามัคคี
 กันทั่วพื้นแผ่นดิน และขอจงทรงปกครองรักษาประชาราษฎร์ ของพระองค์ตามพระราช
 กำหนดกฎหมาย ขอฝนจงตกลงมาตามพื้นแผ่นดินตามฤดูกาล ขอประชาชนทั้งหลาย
 ได้รับความสุขกันถ้วนหน้า ขอให้ชาวเจ้าหญิงเป็นผู้สามารถรอบรูกาสเวลาของพระพุท
 ธิ์ครั้นได้รู้เห็นกาลเวลานั้นแล้ว ขอให้เกิดมีญาณคติ (แนวความรู้) โดยง่าย เมื่อทั้ง
 ธรรมอันประเสริฐของพระศรีอารยเมตไตรย ขอให้ชาวเจ้าโคตรสัมมรรคผล เป็น
 ชีปภาลัญญา (ตรัสรู้โดยเร็วพลัน) ในอนาคตกาล เทอญ"

เนื้อเรื่อง

ตอนแรกเป็นประณามพจน์ คือเป็นคำนินยาคำครหานินทาพระศรีรัตนตรัย กล่าวยก
 ยของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ต่อจากนั้นก็เป็นการอธิบายว่า กาลเวลาที่สืบเนื่อง
 คิดต่อกันมาแห่งพระศาสนาของพระผู้มีพระภาค นับตั้งแต่กาลที่พระองค์ทรงปรารภ
 ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นต้นมา เรียกว่าชินกาล คือกาลแห่งพระชิน หรือพระพุทธ
 เจ้า ยุจนะแล้ว และชินกาลนั้นมีหลายอย่าง ทานบุญจนได้กล่าวถึงกาลของพระพุทธ
 เจ้า โดยเรียบเรียงเป็นลำดับอย่างมีระเบียบ กล่าวถึงพุทธประวัติไว้อย่างพิสดาร
 อธิบายถึงพระโพธิสัตว์ ๓ จำพวก คือ

- ๑. พระโพธิสัตว์สหชาติ
- ๒. พระโพธิสัตว์วิริยชาติ
- ๓. พระโพธิสัตว์จำพวกปัญญาธิก

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยแสนกัป จึงสำเร็จ
 เป็นพระพุทธ จักเป็นจำพวกปัญญาธิก ต่อไปก็กล่าวถึงกาลต่าง ๆ เริ่มด้วย จิตตูป
 บาทกาล เป็นกาลที่ถึงความปรารถนาเป็นพระพุทธขึ้นในใจเป็นครั้งแรก มโนปณิธาน
 เป็นกาลที่กล่าวถึงความตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธ มหานิทาน เป็นกาลที่ทรงเป็นพระ
 โพธิสัตว์ และทรงสะสมบารมี

อุทฺธิเวณิทาน เป็นกาลที่ทรงเป็นพระจักรพรรดิ ได้เสด็จทอดพระเนตร พระพุทธเจ้า (องค์ก่อน) ประทับนั่งอยู่ ถัดรัศมีธรรมเสริญพระพุทธคุณ ประการต่าง ๆ และแสดงความปรารถนาควรวาจาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปว่า "ขอให้ข้าพเจ้า โคตรัสเป็นพระพทรมีชื่อว่า โคตม ในอนาคต เหมือนพระพุทธ ทรงพระนามว่า โคตมในปัจจุบันนี้เถิด"

อุทฺธิเวณิทาน เป็นกาลที่ทรงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า (องค์ก่อน) ในกัปต่าง ๆ และกล่าวถึงบรรพบุรุษและเชื้อพระวงศ์ของพระองค์

อุทฺธิเวณิทาน เล่าถึงแต่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต จนเกิด บุญนิมิตและจตุจากสวรรค์ ลงสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายา ประสูติได้เจ็ดวัน พระนางมหามายาเทวีกก็ถึงคต พระโพธิสัตว์ได้รับขนานพระนามว่า สิทธิคต (แปลว่า สำเร็จประโยชน์) เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชาบิดาสร้างปราสาทให้ ๓ หลัง ให้ประทับในสามฤดู ครั้นพระชนมายุได้ ๒๔ - ๒๕ พรรษา ได้ทอดพระเนตร เห็นคน เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงทำให้จิตใจเศร้าหมอง และเสด็จออกบรรพชา เมื่อ พระชนมายุ ก็ตรัสรู้โพธิญาณ

สันติเกณิทาน เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ก็แสดงเทศธรรมจักรกัปปวัตตนกถา ไปรคปัญจวัคคีย์ ไปรคฆฏิคสามพันอง ทรงอุปสมบทภิกษุเป็นเชนิกิกขุอุปสัมปทา แล้ว เสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ แสดงยมกปาฏิหารยย์ เสด็จสถานต่าง ๆ รวมทั้งในลังกา ทวีปจนกระทั่งอัครมหาสาวก คือ พระสารีบุตรนิพพาน และพระพุทธองค์ปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจคีย์ และตอจากนั้นอีก ๓ เดือน ก็เสด็จปรินิพพานในสาลวัน

ตอจากนั้นก็กล่าวถึงเรื่องการสังคายนาธรรมวินัยครั้งต่าง ๆ ๓ ครั้ง ครั้งที่หนึ่งหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ได้ประมาณสามเดือน พระเถระจำนวน ๕๐๐ องค์ เป็นคนว่า พระมหากัสสป พระอุบาลี พระอนุรุธ พระอานนท์ เป็นพระขีณาสพทำสังคายนา กินเวลา ๗ เดือน จึงเสร็จ ครั้งที่สองเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี รัชสมัยพระเจ้ากาชาโสก มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดวาฬิการาม เมืองเวสาลี โดยภิกษุที่ทรงพระไตรปิฎกบรรลุปฎิสัมภทา ๗๐๐ องค์ ทำอยู่ ๘ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๓ ในรัชสมัยพระเจ้าอโศก พ.ศ. ๒๓๔ พระโมคคัลลีบุตรกิสเถระ เป็นหัวหน้าพระภิกษุ ทำอายุ ๘ เดือน ชำระมณฑลทั้งปวงแห่งพระพุทธศาสนา ได้รับความอุปการะจากพระเจ้าอโศกธรรมราช ทำอายุ ๘ เดือน จึงเสร็จ ต่อจากนั้นก็เป็นการเผยแพร่พุทธศาสนา มีเรื่องพระมหินทเถระ ไปลังกาทวีป มีการเชิญพระมหาโพธิ พระชาตุรากลขวิญญูมาลังกา การสร้างเจดีย์และโลหะปราสาท พระพุทธโฆษาจารย์ ไปลังกาทวีป มีเรื่องการสร้างเมืองทริภุญชัย มีพระนางจามเทวีและเชื้อสายปกครอง และมีเรื่องราวของพญาเม็งรายและเชื้อสายปกครองเชียงใหม่ และกล่าวถึงการทนุบำรุงพุทธศาสนาในแต่ละรัชกาล เช่น เรื่องพระพทิสสีหิงส์ การก่อพระธาตุ วัดบุปผาราม ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา การสร้างพระเจดีย์ที่วัดเจดีย์หลวง ในรัชสมัยพระเจ้าพิลกกราช (กิลกราช) ประวัติของพระรัตนปฏิมา (พระแก้วมรกต) ซึ่งในรัชกาลพระเจ้าพิลกกราช ได้อัญเชิญจากเชียงรายไปไว้ในเขलगคนคร และต่อมาอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวง เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ จบในรัชกาลพระเจ้าพิลกกราชนี้เอง คือกล่าวถึงพระเจ้าพิลกกราช โปรดพระราชทานเพลิง พระราชกุมารี ซึ่งสิ้นพระชนม์ ทรงบำเพ็ญกุศลแล้วโปรดให้ราชทูตเมืองไคน์มัสการ พระมหาธาตุทริภุญชัย และตรัสสั่งให้เก็บหนังสือสัญญาพระราชไมตรีที่พระเจ้า อริมัทนะ ใช้ให้ราชทูตอุปทูตเชิญมาเพื่อกระชับสัมพันธไมตรีกับพระองค์ ไว้ที่เชิง พระมหาธาตุทริภุญชัย หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีของพระเจ้าหงสาวดีก็เช่นเดียวกัน โปรดให้เก็บไว้ที่เชิงพระมหาธาตุทริภุญชัย โปรดให้บูรณะพระตำหนักหลังเก่า ทรงบริจาคทานมากมาย และสวรรคตเมื่อ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ พระชนมายุได้ ๔๓ ปี พระบุพราชราชบุตรองค์ใหญ่ได้ครองสมบัติต่อมา

ในตอนจบ ทานูรจนาคอบอกเอาไว้ว่า "คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ข้าพเจ้า รจนเอาไว้เพื่อให้พระพุทธานุชาลัยยังยืนนาน จบบริบูรณ์ เมื่อปีชวด จุลศักราช ๘๓๘ ตรงกับพระศาสนาปรินิพพานแล้วได้ ๒๐๖๐ ปี

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์นี้แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของผู้แต่ง คือ พระรัตนปัญญา ว่าแตกฉานในภาษาบาลีมาก ร.ศ.ท.แสง มนวิthur ไควิจารณ์ไว้ว่า "ท่านรัตนปัญญา ทานูรจนาชินกาลมาลีปกรณ์ไว้เป็นภาษาบาลีเหมือนพระอาจารย์อื่น ๆ ในสมัยนั้น บาง

ท่านมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีพอตัวทีเดียว จึงกล้ารจนาขึ้นเป็นภาษาบาลีได้ มิฉะนั้นหากฝึกพลาตบกพร่องอย่างใด ก็น่าอัปยศอดสูแก่พระอาจารย์เหล่านั้น เห็นได้จากสำนวน ความสละสลวย เรียงถ้อยคำ วางรูปประโยคของภาษาบาลีที่ท่านรจนาขึ้นนั้น แม้จะรจนาก่อนคัมภีร์มังคลัตถปิณี แต่ก็ไม่ต่างกับถ้อยคำนวนของพระสิริมังคลาจารย์เลย จะว่าใครดีกว่าใครนั้น ยากที่จะพิจารณา มีข้อแปลกกันอยู่บ้างในการเรียบเรียงคือ พระสิริมังคลาจารย์ ท่านกล่าวถึงข้อความใดก็อ้างที่มาของข้อความนั้น ท่านอาจว่า มาจากคัมภีร์ไหน สูตรอะไร วาอย่างใด แล้วยกข้อความนั้นมาควย ทั้งนี้ทำให้อ่านทราบที่มาของข้อความนั้น ๆ ใดทุกแห่ง ส่วนพระรัตนปัญญาเถระ ท่านไม่ใ้บอกที่มา แต่ท่านจะคัดลอกออกมาทั้งเรื่องหรือลางตอน เช่น เรื่องชาตก หรือเรื่องอดีตพุทธ กับทั้งมีย่อ คัดเติมตามความประสงค์ของท่านควย ผู้อ่านจะต้องรู้อาเองว่า ข้อความนั้นมีมาในคัมภีร์ไหน เรื่องอะไร เป็นต้น ท่านเองเกี่ยวกับหนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับภาษาไทย ท่านผู้แต่งได้กล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ แต่มีใ้บอกที่มา หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ผู้อ่านจะต้องรู้อาเอง "

เมื่อผู้แปลคือ ร.ต.ท.แสง มนวิthur ตรวจสอบเนื้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ ก็พอทราบวาผู้แต่งได้คัดข้อความหรือหยิบยกเอาใจความมาจากคัมภีร์และหนังสือเหล่านี้ คือ บาลีอปทานสูตร วิสุทธชนวิลาสินี พุทธวงศ์ มหุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ จริยาปิฎก—และอรรถกถา บาลีอังคุตรนิกาย มหาปทานสูตร มหาปรินิพพานสูตร สุมังคลวิลาสินี ปญฺญจสุทนี อรรถกถามหาพรรคที่สมนิกาย ชาตกัฏฐกถา สมันตปาสาทิกา มิตินทปญฺหา มหาวงศ์ วิสุมาลินีปกรณ์ สาสนวงศ์ ทีปวงศ์ ชินาลังการ และอรรถกถาชินาลังการ ชาคฺวงศ์ ทาฐาชาคฺวงศ์ ญฺปวงศ์ โพธิวงศ์ ทั้งหมดนี้เป็นภาษาบาลี และหนังสือเรื่องมูลศาสนาซึ่งเป็นภาษาไทยเหนือ คัมภีร์เหล่านี้พระรัตนปัญญาเถระ ใช้เป็นคู่มือในการเรียบเรียง นอกจากนี้ ผู้แปลให้ความเห็นว่า พระรัตนปัญญาเถระ คงจะบันทึกเหตุการณ์ซึ่งเกิดสมัยของท่านแล้ว นำมาเรียบเรียงบรรยายไว้ควย

มุลศาสนา

ผู้แต่ง

บอกไว้ในตอนท้ายว่าพระพุทธพุกาม กับพระพุทธญาณเจ้าเป็นผู้แต่ง ในหนังสือเขียนไว้ดังนี้

"มุลศาสนานี้ พระพุทธพุกามกับพระพุทธญาณเจ้า หากกรณาไว้ให้เป็นที่ไหว และสักการบูชาแก่นรารทั้งหลาย คฤหัสถ์นักบวชเจ้าทั้งหลาย จงทรงไว้ปฏิบัติไต่ ทามทำนองคลองแห่งอริยสัปบุริสเจ้าทั้งหลายอันปฏิบัติมาแต่ก่อนก็จะไต่ยังสุข ๓ ประการ มีนิพพานธรรมเจ้าอันเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ"

ระยะเวลาที่แต่ง

ไม่ทราบแน่นอน แต่จากคำนำของกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๓ พ.ศ. ๒๔๘๒ บอกว่า

"พิจารณาคูตามเคาเรื่อง และสำนวนโวหารเข้าใจว่า บางทีจะเป็นเรื่อง ที่แต่งขึ้นก่อนหนังสือจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลินี (ชินกาลมาลีปกรณ์) และเข้าใจ ว่าหนังสือทั้งสองเรื่องนั้นผู้แต่งอาจแปลถ่ายเป็นภาษามคธไปจากเรื่องนักไต่ เพราะ มีชื่อตำบลและสถานที่ตลอดจนชื่อคน บางแห่งบางคำเมื่อพิจารณาคูแล้วคล้ายกับว่า ไต่คัดแปลงไปจากชื่อที่ปรากฏในหนังสือนี้ เช่น คำเคิมไม่เข้าใจรูปศัพท์ไต่คัดแปลง ให้เขารูปเสียบ หรือมีฉะนั้นหนังสือทั้งสามเรื่องนั้นก็ไต่ข้อความบางตอนมาจากแหล่ง เดียวกันก็อาจเป็นไต่"

ถ้าเป็นตามคำนำของกรมศิลปากร หนังสือเรื่องมุลศาสนานี้ควรจะถูก กล่าวถึงก่อน แต่เนื่องจากผู้เขียนเห็นว่าหนังสือเรื่องมุลศาสนา น่าจะอยุ่สมัยหลัง กวาจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ เพราะแต่งเป็นภาษาพื้นเมือง ซึ่งต่างไป จากหนังสือทั้งหลายที่แต่งสมัยนั้น ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลี ความนิยมแต่งหนังสือเป็น ภาษาพื้นเมืองมีภายหลัง

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าเมื่อแรกปรารธนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ความ

เป็นมาก่อนภทท์กลับ เมื่อพระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ต่อจาก
 นั้นก็ตั้งตนภทท์กลับ พรหมทั้งหลายเห็นคอกบัวก้านเดียวมี ๕ คอก ก็รู้ว่าจะมีพระพุทธ
 เจ้ามายังเกิด ๕ พระองค์ แล้วก็กล่าวถึงกำเนิดแห่งโลก ๔ ทวีป พระอาทิตย์
 พระจันทร์ ดวงดาวทั้งหลาย กล่าวถึงพื้นดินมีกลิ่นหอมหวานไปถึงสวรรค์ชั้นพรหม
 พรหมทั้งหลายจึงพากันลงมาบริโภคน้ำกินทำให้เสื่อมจากญาณและรัศมีแสงสว่างก็เสื่อม
 สิ้น ก็ใคร่ชวากัน กล่าวถึงความเบียดเบียนของกันเกล้านซึ่งตอนหลังมีจำนวนมากชั้นอยู่
 กันเป็นกลุมก้อน มีประมุขแห่งชุมชนแล้วลำดับราชวงศ์ พระยามหาสมมติ ซึ่งเป็น
 ประมุขเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าสิริสุทโธทนะ กล่าว
 ถึงพระพุทธเจ้า ๓ องค์ก่อน คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโคณาคมนพุทธเจ้า
 พระกัสสปพุทธเจ้า จนกระทั่งสมัยพระสมณโคตมโพธิสัตว์ ใ้รับพุทธพยากรณ์จาก
 พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ก่อนจุติลงมาเป็นโอรสพระเจ้าสิริ
 สุทโธทนะ ใ้ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นคุสิต เป็นคุสิตเทวราช เกิดโกลาหล ๓ ในโลก
 และเกิดบุพพนิมิต ๕ ประการแก่คุสิตเทวราช เทวดาทั้งหลายจึงพร้อมใจกันเข้าไป
 เผาเพื่ออาราธนาให้ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก คุสิตเทวราชได้พิจารณาอาการ ๕
 คือ กาล เทศ กุล อายุ และนาง ผู้จักเป็นมารดาแล้วก็จุติลงมาประสูติเป็นโอรส
 พระเจ้าสิริสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ต่อจากนั้นก็เริ่มพุทธประวัติ

กล่าวถึงวันที่พระองค์ประสูติ มี นางยโสธรา, พระอานนท์, นายฉันทา
 มาตย, กาฬทายอำมาตย, กัณฐกัศวราช, ไม้มหาโพธิ และขุมคำทั้ง ๔ ก็บังเกิด
 ขึ้นในวันเดียวกันนั้น เมื่อพระองค์ประสูติแล้ว ต่อมาได้รับการถวายพระนามว่า
 "สิทธัตถ" พระสิทธัตถะ อยู่ในมรรวาสได้ ๒๙ พระวัสสา ก็ออกผนวชทรงบำเพ็ญ
 เพียรอยู่ ๖ พระวัสสาก็โคตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ทรงเทศนาโปรดสัตว์ในเมือง
 ทั้งหลายอยู่ ๔๕ พระวัสสา ก็เสด็จสูปรินิพพานในเมืองกุสินารา ต่อจากนั้นอีก
 ๔ เดือน พระมหากัสสปเถระเจ้าทรงเป็นประธานแก่พระอรหันตทั้งหลาย ๕๐๐ องค์
 กระทำปฐมสังคายนา กินเวลา ๗ เดือนจึงสำเร็จ

ต่อจากนั้นอีก ๑๐๐ ปี พระมหายสเถระเจ้า เป็นประธาน มีการสังคายนา
 ครั้งที่ ๒ กินเวลา ๔ เดือนจึงสำเร็จ ต่อจากนั้นอีก ๒๑๘ ปี พระมหาโมคคัลลบุตร
 ศิสสเถระ เป็นประธานกระทำการสังคายนา ๔ เดือน จึงสำเร็จ

ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงราชประวัติพระเจ้าอโศกราช และกล่าวถึงพุทธศาสนา
 รุ่งเรืองในสมันตเมืองพิน กล่าวถึงญาติ ๕ คน คือ วาสุเทวญาติ เนรมิตมิกสังคนคร
 พระยาญาติญาติสร้างอมรปุณคร วาสุเทวญาติสร้างปุณคร วาสุเทวญาติและ
 สุกกทันญาติสร้างเมืองลพูน (ลำพูน) กล่าวถึงพระยาจักรวัตติ ครองเมืองละโว้
 วาสุเทวญาติขอใหนางจามเทวีราชธิดาพระยาจักรวัตติ ไปครองเมืองลพูน ต่อจาก
 นี้ก็กล่าวถึงพระนางจามเทวียกไพรพลเดินทางและตั้งเมืองตามรายทาง เช่น เมือง
 พระบาง เมืองคันธิกะ เมืองบุรีรัฐ เมืองบุราณ เมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมือง
 ราเสียด เมื่อพระนางยกไพรพลมาถึงที่แห่งหนึ่งก็ให้พวกคนรับใช้นำผ้าออกตาก และ
 ก็เรียกเมืองนั้นว่าเมืองตาก พระนางได้ไปอาบน้ำที่คอยแห่งหนึ่ง คอยนั้นชื่อว่า
 คอยอาบน่านาง ฯลฯ จนกระทั่งถึงและครอบครองเมืองหริภุญไชย ต่อมาพระนาง
 จามเทวี ประสูติโอรส ๒ องค์ คือ เจ้ามหันตยศ และเจ้าอินทวร (ในจามเทวี
 วงศ์ เรียก อนันตยศ) มีกล่าวถึงพระนางจามเทวีว่าเป็นประมุขที่ทศพิชราชธรรม
 เป็นคนดีจนกระทั่งขุนวิลังคราช เจ้าแห่งลัวะ ขอนางจามเทวีไปเป็นชายา แต่
 พระนางไม่ตกลง จึงเกิดสงครามกันขึ้น ขุนวิลังคราชเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ พระนาง
 จามเทวี มอบให้เจ้ามหันตยศครองเมืองหริภุญไชย ส่วนเจ้าอินทวร ได้สร้างเมือง
 ใหม่คือเขลางคนคร นางจามเทวีที่วังกตหลังจากเสด็จกลับหริภุญไชยได้ ๗ วัน
 กล่าวถึงพระเจ้ามหันตยศ และกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายต่อ ๆ มา เป็นการลำดับราชวงศ์
 พระนางจามเทวี ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงเกิดโรคระบาดที่เมืองหริภุญไชย ชาวเมืองต้อง
 อพยพไปอยู่สุพรรณนคร เจ้าอภัยนุครครองเมืองหริภุญไชย กล่าวถึงเมืองหริภุญไชย
 รบกับเมืองละโว้ โดยธรรมยุท คือแข่งขันในทางศาสนา มีการสร้างเจดีย์แข่งกัน
 พระยาอาทิตย์ตราช กับมเหสีสร้างสุวรรณเจดีย์ พระยาธรรมิกราชสร้างพระอัฐารส

นอกจากเรื่องราวทางหริภุญไชยแล้ว ยังกล่าวถึงพระยาเม็งรายเมือง
 เชียงรายวางไส้ศึกในหริภุญไชย ครั้งพระยาญาติปกครองเมืองหริภุญไชย และพระยา
 เม็งรายตีไค้เมืองหริภุญไชย ต่อมาสร้างเมืองเชียงใหม่ และลำดับกษัตริย์ราชวงศ์
 พระเจ้าเม็งรายเหมือนในชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงการรับเอาลัทธิลังกาวงศ์
 มายังเมืองพิน คือมหาเถร ๒ องค์ ไปศึกษายังอยุธยาและกลับมาเมืองพิน ต่อมา

สำนักสงฆ์สุโขทัยกับลัทธิลังกาวงศ์ พระปิยทัสสีนำลัทธิลังกาวงศ์ไปเผยแผ่ในอยุธยา
เชียงใหม่กับลัทธิลังกาวงศ์ ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา (กือนา)

ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงพยากรณ์ศาสนาวงศ์ กล่าวถึงศาสนาพระพุทธองค์บริบูรณ์
๕๐๐๐ ปี แล้วยังจะหายไปพร้อมด้วยอันตรธานทั้ง ๕ คือ อธิคมอันตรธาน
(มรรคและผลหายไป) ปฏิบัติอันตรธาน (การปฏิบัติทางศาสนา) ปริยัตติอันตรธาน
(พระไตรปิฎกเสื่อม) ลิงคอันตรธาน (เพศนักบวชหมดไป) ธาตุอันตรธาน (พระ
ธาตุพระพุทธเจ้าหายไป) กล่าวถึงพระธาตุของพระพุทธเจ้าเมื่อสิ้นพุทธกาลว่า

"ไฟก็ฟุ้งขึ้นไปเบื้องบน ต่อเทอถึงพรหมโลก โปน ทรายจนสร็จธาตุเจ้าบยัง
เหลือประมาณเท่าเมล็ดพริกแกงเท่านั้น"

เท่าที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นว่าหนังสือมลศาสนา เป็นหนังสือที่เก็บความรู้
ประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนา มาจากที่มาหลายคัมภีร์มารวมแต่งไว้โดยพิสดาร รวมทั้งได้
แทรกแซงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์กิจการบ้านเมือง และความเป็นไปของประชาชน
ในแหลมสุวรรณภูมิสมัยโบราณไว้ด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือคู่มืออีกเล่มหนึ่ง
สำหรับนักสอบสวนคนหาความรู้ทางประวัติศาสตร์ แหลมสุวรรณภูมิสมัยโบราณ คู่กับ
หนังสือจามเทวีวงศ์ ของพระโพธิรังสี และชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โคลงนิราศหริภุญชัย

โคลงนิราศหริภุญชัย นับเป็นโคลงนิราศเรื่องแรกในวรรณคดีไทย สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า แต่งขึ้นประมาณสามร้อยปีเศษมาแล้ว คือแต่งในปี พ.ศ. ๒๑๘๑ หรือก่อนนั้นขึ้นไป และได้ประทานอธิบายไว้ในหนังสือโคลงนิราศเมืองสุพรรณ ของ สุนทรภู่ ตอนหนึ่งกล่าวถึงโคลงหริภุญชัยว่า "หนังสือนิราศครั้งกรุงศรีอยุธยา มักแต่งเป็นโคลง แลเรียกชื่อแปลก ๆ กัน โคลงนิราศเก่าก่อนเรื่องที่มีฉบับฉบับนี้ เรียกชื่อว่า โคลงหริภุญชัย" เราจึงพอเห็นความสำคัญของโคลงหริภุญชัยได้ข้อหนึ่งว่า เป็นนิราศประเภทโคลงเรื่องแรกหรือเก่าที่สุดในประวัติวรรณคดีไทย ตามหนังสือประวัติวรรณคดีไทยของคณะอาจารย์ภาษาไทย โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา กล่าวไว้ว่า ฉบับเดิมอย่างชาติสุคนาจะแต่งราว พ.ศ. ๒๑๘๑ ซึ่งเป็นปีฉลู เพราะขณะนั้นพระพุทธสิหิงห์ ยังอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ไม่ทราบว่ามีใครถอดจากฉบับเดิมมาเป็นภาษากลาง แต่สันนิษฐานได้ว่าถอดถวายพระมหากษัตริย์ เพราะมีโคลงบทหนึ่งซึ่งเป็นบทส่งท้ายว่า

เปลี่ยนแปลงร่างร้อยาก	โคลงลาว นี้แฮ
พจนพากย์แยกกลฉาว	ช่างใด
คำวิทริตรองสาว	สืบเยี่ยง คุเอย
จักพอจแรงให้	บาทเบื่องคุณเฉลิม ฯ

ถ้าพิจารณาปฏิบัติแต่งตามที่บอกไว้ในโคลงบทที่หนึ่ง บาทที่ ๓ และบาทที่ ๔

ว่า

สน่าสุลู่เบิกนามมา	หอมเรียก รักแฮ
ไทคำบลเมิงเป่า	ผานไว้วิวัฒน ฯ

บอกว่าแต่งเมื่อปีฉลู นพศก สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ปีฉลู นพศก ที่กล่าวถึงน่าจะเป็น จ.ศ. ๙๘๕ พ.ศ. ๒๑๘๐ ราวสมัยพระเจ้าปราสาททอง และกวีทางใต้คงนำมาดัดแปลง ราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ คร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ให้ความเห็นไว้ในบทอธิบายความเบื้องต้นในหนังสือ

โคลงนิราศหริภุญชัยว่า เมื่อสอบศักราชจริง ๆ แล้วน่าจะเป็นเรื่องที่จดไว้ใน พ.ศ. ๒๐๖๐ เพราะปรากฏตามโคลงบทที่ ๑๖ ว่า พระแก้วมรกตยังอยู่ที่เจ็ดยักษ์ หลวง เชียงใหม่ และสมัยที่พระแก้วมรกตอยู่ที่เชียงใหม่ นั้น อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๑ ถึง ๒๐๕๑ ปีที่ตรงกับปีเมืองเป่าก้อปีกลุณพทมีอยู่ปีเดียวคือ พ.ศ. ๒๐๖๐ แต่ ก็ได้ให้ความเห็นต่อมาที่หลังว่า อาจแต่งที่หลังพระแก้วมรกตถูกนำมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงพระมหานครแล้วก็ได้ กวีผู้แต่งอาจยกมือไหว้วินิจฉัยเจ็ดยักษ์หลวง เอ่ย ถึงในฐานะที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตก็อาจเป็นได้ ผู้แต่งเดิม

หนังสือประวัติวรรณคดี ของ คณะอาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา กล่าวว่ ตามคำ นายชนิต อยู่โหรื ว่าผู้แต่งเดิมดูเหมือนจะชื่อ นายทิพ หรือศรีทิพ เป็นชาวเชียงใหม่ ได้ไปไหว้พระธาตุ ณ เมืองหริภุญชัย คือ ลำพูน ผู้เขียนไม่ เห็นควย เพราะคำว่า ทิพ หรือศรีทิพ ในภาษาเหนือใช้เป็นผู้หญิงก็ได้ ผู้ชายก็ได้ ความความที่ปรากฏคำว่า ทิพ หรือศรีทิพ น่าจะหมายถึงผู้หญิงที่กวีผู้เขียนรักมากกว่า คึงโคลงต่อไปนี้

โคลงบทที่ ๓

ดวงเคียวคีชอนไว้	วางวักษณ
เขาะชอคหทัยรัก	ลอนอง
หนยังฝ้ายฝัก	ฝ้างที่ ทิพเอย
เห็นแห่งอวนโนนชอง	ชอคพรีพิศตมาร ๕

ซึ่งหมายความว่า ใจดวงเคียวชอนอยู่ในอกนี้ เขาอยากเขาะชอค (ชुकหรือชอค) ออกมาให้หมค เพื่อล่อนางมาเพราะใจเขาฝักฝัดฝ้างอยู่ที่นาง นึกเห็นแต่นางแต่ก็ชัคชองเหมือนมี มารมาชัคชองัง ๕ อยู่

๕ ลำดับโคลงในที่นี้ ใช้ตามหนังสือโคลงนิราศหริภุญชัย ต้นฉบับเชียงใหม่ พร้อมวิจารณ์ข้อความและศัพท์ ของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร

โคลงบทที่ ๑๕

อารักษ ^๑ อาราธ ^๒ น ^๓ เร ^๔ อง	ม ^๑ ัง ^๒ ร ^๓ าย ^๔ ราช ^๑ แ ^๒ ธ
เช ^๑ ิญ ^๒ ส ^๓ ง ^๔ ศ ^๑ รี ^๒ ทิ ^๓ พ ^๔ น ^๑ าย	ห ^๑ น ^๒ ึง ^๓ ร ^๔ า
เท ^๑ ียน ^๒ ท ^๓ ง ^๔ พ ^๑ ิจ ^๒ ก ^๓ ถ ^๔ ว ^๑ าย	เป็น ^๑ ส ^๒ ่วน ^๓ บ ^๑ ุญ ^๒ เ ^๓ ย
จ ^๑ ุง ^๒ จ ^๓ อง ^๔ เม ^๑ ื่อ ^๒ เม ^๓ ื่อ ^๔ ง ^๑ ฟ้า	เส ^๑ พ ^๒ ย ^๓ สร ^๔ าง ^๑ สร ^๒ า ^๓ ไ ^๔ ล ^๑ ย ๗

คำว่า ศรีทิพนาย ในโคลงบทนี้ก็หมายถึงหญิงที่เขารักเช่นกัน คำว่า นาย มาจากคำ อื่นาย ทางภาคเหนือใช้เรียกหญิงสาวหรือเด็กหญิงเป็นเชิงยกย่อง กวี ไค้อนวนอนเทพคาที่เคยพิทักษ์รักษาพญามังราย ให้ช่วยส่งนางผู้เป็นที่รักของเขา ให้เขาควย เขาจะถวายเป็นรูปเทียนและตุ้ง (รูปคล้ายธง มีรูปร่างต่าง ๆ ใช้ใน ขบวนแห่และปักบนเจดีย์ทราย เวลาทำบุญ) เพื่อให้บุญกุศลนำเขาทั้งสองได้มีความสุข อยู่ควยกันบนสวรรค์

โคลงบทที่ ๑๖

น ^๑ บ ^๒ เช ^๓ ษ ^๔ ร ^๑ ู ^๒ ช ^๓ ง ^๔ ช ^๑ าง ^๒ ไ ^๓ ช	ถ ^๑ ลา ^๒ ถ ^๓ ล ^๔ ิง ^๑ ร ^๒ อค ^๓ แ ^๔ ธ
บ ^๑ ห ^๒ ง ^๓ เห ^๔ ็น ^๑ ท ^๒ ิ ^๓ พ ^๔ ย ^๑ ิง	ย ^๑ ิ่ง ^๒ ฉ ^๓ าย
เท ^๑ ท ^๒ ร ^๓ ว ^๔ ง ^๑ ก ^๒ ัน ^๓ ส ^๔ ง ^๑ ส ^๒ วิ ^๓ ง	เม ^๑ าร ^๒ า ^๓ ช ^๔ ร ^๑ ัก ^๒ เ ^๓ ย
เส ^๑ น ^๒ ห ^๓ บ ^๔ าค ^๑ อก ^๒ ช ^๓ ้า ^๔ ช ^๑ าย	ช ^๑ าง ^๒ แ ^๓ ต ^๔ ม ^๑ เ ^๒ ิง ^๓ ถ ^๔ วิ ^๑ ล ๗

เชษฐ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธรูป ทิพยง - ทิพหญิง คือตัวนาง ฉาย - ไป ความว่า มาถึงเห็นพระพุทธรูปที่วัดข้างแถม ไคกราบไหวแล้วแต่ไม่เห็นนาง กลับทำให้ใจหาย ร้องไห้เพราะความรักมาบาคอกเอา ถึงวันนี้เขาคิดถึงนางยิ่งนัก

โคลงบทที่ ๑๗

ย ^๑ ิน ^๒ เส ^๓ ียง ^๔ โม ^๑ เร ^๒ ศ ^๓ ร ^๔ อง	ง ^๑ ม ^๒ ง ^๓ ม
ค ^๑ ิค ^๒ ค ^๓ อง ^๔ ถ ^๑ ิง ^๒ ท ^๓ ิ ^๔ พ ^๑ จ ^๒ ม	แ ^๑ จ ^๒ ม ^๓ ห ^๔ นา
ป ^๑ ัก ^๒ สี ^๓ ส ^๔ ำ ^๑ ส ^๒ น ^๓ ช ^๔ ม	ช ^๑ ม ^๒ ม ^๓ ึง ^๔ เม ^๑ ีย ^๒ แ ^๓ ธ
ห ^๑ ล ^๒ อ ^๓ พ ^๔ ิ ^๑ ร ^๒ าม ^๓ เร ^๔ น ^๑ ถา	ถ ^๑ อม ^๒ ช ^๓ ชาย ^๔ ฉ ^๑ ง ^๒ น ๗

โมเรศ คือนกยูง กอง - ภาษาเหนือ ปัจจุบันยังใช้ออกเสียงว่า กอง
แปลว่า คิดถึงและคอยหา ทิพ หมายถึงนาง บักสี - บักมี คือนก หลอ - เหลือ
แต่ ความว่า ไต่บินเสียงนกยูงร่าร้อง เขายังคิดถึงนาง และคอยหานางผู้ซึ่งมีใบหน้า
อันแจ่ม ผุ่งนกยูงตัวผู้พากันเซยชมนกยูงตัวเมีย เหลือแต่พี่ซึ่งเป็นคนรัก (ผู้ชาย)
ของนาง คอยนางอยู่

โคลงบทที่ ๑๑๑

พระทิพคนแจ่มจอน	หฤทัย พี่แธ
บริเขศหาหนโค	บ่ไค
ปานนี้นิรมใจ	คองพี่ พูนญา
แบ่งจิตเนื่อน้องให้	คอยตั้งอนุโม ^๓ ฯ

ทิพ ในที่นี้ก็หมายถึง นางผู้เป็นที่รักของเขา บริเขศ มาจากคำ ปริย -
ที่รัก พูน - ในภาษาเหนือปัจจุบันยังใช้ออกเสียง พูน หมายถึง โนน, ที่โนน
ทิพผู้เป็นที่ชมชื่นหัวใจของพี่เอย พี่รักเจ้าจะหาไหนเปรียบอีกไม่ไคแล้ว ปานนี้คงจะ
คอยพี่อยู่โนน ตั้งจิตตั้งใจไหวพระอยู่

โคลงบทที่ ๑๒๘

ลาพระชินธาคูเจ้า	ชินอัฐ
ถวายศิลาเพียบชุนภักตร	หวานไหว
บัจจจอกจักรพรรดิ	ผลเมื่อ ทิพเอย
บักเดี้ยวนี้ขอให	แห่งห้องวิวเร ^๔ ฯ

^๒ โคลงนิราศหริภุญชัย ฉบับที่จัดพิมพ์โดยโครงการพัฒนาการศึกษา กระทรวง
ศึกษา เป็น พระทีป

^๓ แหล่งเดียวกัน เป็น ช่วยตั้งอนุโม

^๔ แหล่งเดียวกัน เป็น แห่งน้องวิวหา

คำ คีลา มาจาก คีลานปัจฉัย – ยารักษาโรค เพียญณ์ มาจากพยัญชนะ คือ อาหารประเภทขบเคี้ยว คุกกี้ สूप อาหารประเภทเหลว ภัทร – อาหาร กวีไดกราบลาพระบรมสารีริกธาตุ ถวายยาและอาหาร ที่ทำบุญเช่นนี้มีไค้มงหวัง จะเป็นจักรพรรดิอะไรหรือ หากหวังผลคือนาง ขอให้ไค้กลับไปแต่งงานกับนาง เท่านั้น

จากโคลงข้างต้นนี้ จะเห็นว่า คำว่า ทิพ หรือศรีทิพ น่าจะหมายถึงผู้หญิง ที่เขารักมากกว่าจะเป็นชื่อของกวีเอง โคลงนิราศหรือภุญชัยภาษาเหนือฉบับหนึ่ง ปรากฏชื่อผู้เขียนดังนี้

สุรินทร์ เขียนชื่อกว้ย	อัครา
ยังควคราวมคคา	เจตจอน
หรือภุญชัยเขตลานนา	ไทยเทศ เราเอ
คำซอนซอนลื้อซอน	เลียบเทนพิจารณ์ ฯ

บอกในบทแรกว่า สุรินทร์ เป็นผู้เขียนด้วยตนเอง แต่ก็มีอีกฉบับหนึ่งปรากฏ มีชื่อบุคคลดังนี้ โคลงกระทู

อา สร เรียมมอนตัง	เขียนชัค
ภิ โรธเคิมตามทัด	ยาเคา
ชัย ชะนะหากเป็นลัจ	ขอมง มุงเอ
เขียน ชีคาลัยกอมเศรา	ไปสูสนานเคย

ซึ่งในบทแรกก็บอกแต่เพียงว่า เขียนชัค ซึ่งอาจเป็นเขียนชัคเท่านั้นก็เป็น ได้ ผู้แต่งน่าจะเป็นผู้ที่ชื่อสุรินทร์มากกว่า

จำนวนโคลง ในหนังสือประวัติวรรณคดี ของคณะอาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และประวัติวรรณคดี ของอาจารย์เจือ สตะเวทิน บอกว่ามีจำนวนโคลง ๑๗๘ บท เป็นโคลงสี่สุภาพทั้งหมด แต่ในหนังสือโคลงนิราศหรือภุญชัย ฉบับสอบกับต้นฉบับ เชียงใหม่ พร้อมวิจารณ์ข้อความและศัพท์ ของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร กล่าววว่า

ในโคลงบาทสุดท้ายฉบับหอพระสมุด แจงจำนวนไว้ว่า

รอยเจ็ดสิบแปดประมาณ บทบาท มีแธ

เมื่อนับคบบางฉบับก็มี ๑๗๘ บทถูกต้อง แต่ในฉบับเชียงใหม่แจงจำนวนว่า

รอยแปดสิบเป็นประมาณ บทบาท มีแธ

เมื่อนับคบบางฉบับก็มี ๑๘๓ บท ดร.ประเสริฐ ณ นคร จึงสันนิษฐานนำไว้ว่า ฉบับเดิมคงมีมากกว่า ๑๗๘ บท แต่พอถึงตอนถอดออกเป็นภาษาไทยกลาง คงมีเพียง ๑๗๘ บท

ระยะทางที่ผ่าน ออกจากเชียงใหม่ไปยังลำพูน ผ่านวัดพระสิงห์ และไหว้พระพุทธรูปที่ วัดสิริสิงห์ ผ่านวัดทุ่งยั้ง วัดสิริเกิด วัดผาเกียร (ชัยพระเกียรติ) ผ่านช่างกู่การาม (วัดเจดีย์หลวง) วัดอุปแปน (ร่างไปประมาณรอยปีแล้ว) มาถึงสี่แยกกลางเวียงเชียงใหม่ ไหว้หม่อมราชวงศ์ของพระมิ่งราช (เหลืออยู่แต่คนโพธิ์) และวัดเจดีย์หลวง ไหว้พระอัสสคารส ซึ่งเป็นพระประธานในปัจจุบันนี้ ไหว้พระแก้วมรกตและรูปยักษ์ราชกุมภัณฑ์ (ไม่ใช่ปรากฏอยู่เดี๋ยวนี้ เพราะเพิ่งสร้างขึ้นใหม่ ในสมัยเจ้ากาวิละ) ผ่านวัดพอนสรอย และเชียงสน ออกประตูเมืองชื่อประตูเชียงใหม่

ผ่านวัดพันงอม ซึ่งร่างไปนานจนไม่มีใครรู้จัก วัดกู่คำ (วัดชาตุคำ) วัดนางิ้ว (วัดเจดีย์เหลี่ยม) ต่อจากนั้นหาทางไม่ได้แน่ชัด บางทีจะผ่านพระนอนบ้านพังกววย ผ่านป่าผานยางหนุม (วัดกองทราย) ถึงพังกววย ห้วยผาย แม่น้ำพังกววยนี้ ย้ายจากเดิมหลายกิโลเมตรแล้ว ผ่านตลาดคนไร่ (ตลาดคนไร่ บางคนว่าคนกร่าง) หยุดพักนอนหนึ่งคืน

พอถึงเมืองลำพูน ไหว้พระธาตุ ชมสถานที่กลางคืน คุยการผ่อนรำ การไต่เชือก การแสดงโศกดาบ ไปไหว้พระยืน ซึ่งพระมหาสมณเถระมาปฏิสังขรณ์ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ แห่งกรุงสุโขทัย (พระร่วงลิไทย) กลับมาวัดมหาธาตุอีก พระเจ้าแผ่นดินมาในงาน มีจุดดอกไม้ไฟ พักหนึ่งคืน ลาพระธาตุกลับเชียงใหม่ ถอยคำที่ใช้ ถอยคำที่ใช้มีทั้งภาษาบาลี สันสกฤต เขมร และภาษาไทยเหนือ แสดงว่าผู้แต่งมีความรู้ดี อาจเคยบวชเรียน หรือไม่ก็เป็นพวกเจ้านายชั้นสูงซึ่งมีโอกาส

ได้เล่าเรียนมากกว่าคนธรรมดา มีศัพท์บางคำซึ่งไม่สามารถแปลได้ เพราะเป็นคำที่
ปัจจุบันไม่มีใช้ เนื่องจากเป็นวรรณคดีโบราณ

ก. ภาษาบาลีสันสกฤต จะขอคัดมาให้ดูพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

กชกร	ในโคลงบทที่ ๑	แปลว่า	มือต่างดอกบัว
กามาวจร	" ๕	"	โลกแห่งกาม มี ๖ มาจาก คำ ฉกามาจรภพ
ภัทรกัป	" ๖	"	กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ เช่นกัปปัจจุบัน
สรร เพชญ์	" ๖	"	ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง พระนาม ของพระพุทธเจ้า
คุลีดา	" ๖	"	สวรรคชั้นที่ ๔ ในฉกามาจร นางฟ้าชั้นคุลีต
ปทุมณี	" ๘	"	วันเพ็ญ
กุฎาราม	" ๑๓	"	เรือนมียอด กุฎา - อาราม คือ ปราสาท
วรโพธิญาณ	" ๑๗	"	พระผู้ตรัสรู้ซึ่ง คือพระพุทธ เจ้า
ทวาร	" ๓๒	"	ประตู
พลีพัท	" ๓๕	"	โคกแก้ว
อุทยาน	" ๓๗	"	สวน
ปถพี	" ๓๗	"	แผ่นดิน
ชิน	" ๔๖	"	ผู้ชนะ หมายถึงพระพุทธเจ้า
เนสาท	" ๖๘	"	พราณป่า (พจนานุกรม ใช้ เนสาท)
พฤษภา	" ๗๐	"	ต้นไม้
นที	" ๗๕	"	แม่น้ำ

นาวา	ในโคลงบทที่ ๗๕	แปลว่า	เรือ
อัคร	" ๗๘	"	เลิศ ยอด
สสา	" ๑๑๒	"	กระต่าย
อนงค์	" ๑๑๕	"	นาง, นางงาม, ไม่มีตัวคน
สุพรรณ	" ๑๑๗	"	ทอง
มาลัย	" ๑๑๗	"	ดอกไม้
นักษัตร	" ๑๑๖	"	ดาว
อิฏฐาณล	" ๑๒๖	"	ผลเป็นที่พอใจ
ชายา	" ๑๔๕	"	เมีย
มัทคา	" ๑๔๕	"	ทาง
บุพพัถ	" ๑๔๗	"	เวลาเช้า
นิโรธ	" ๑๕๓	"	ความดับ
นิพพาน	" ๑๕๓	"	ความดับกิเลสและกองทุกข์
เพี้ยญโฆชน	" ๑๕๔	"	อาหารประเภทขเคี้ยว เพี้ยญญ มาจากคำ พี้ยญชนะ อาหาร ประเภทขเคี้ยว โฆชน - อาหารการกิน
พีโมกข์	" ๑๕๕	"	ความพน
ชลเนตร	" ๑๕๕	"	น้ำตา
อัสถง	" ๑๕๘	"	พระอาทิตย์ตก
เอารส	" ๑๕๘	"	ลูกชาย มาจาก โอรส
ชิเบศร	" ๑๖๐	"	กษัตริย์
ธาคา	" ๑๖๑	"	ผู้สร้าง พระพรหม
มกฺฏ	" ๑๖๒	"	มงกุฏ, สูงสุด
เกศ	" ๑๖๒	"	ผม, หัว
โชตการ	" ๑๖๕	"	สว่าง

อติเรก	ในโคลงบทที่ ๑๖๗	แปลว่า	ใหญ่ยิ่ง	มาจากคำ อติเรก
ทักษิณ	" ๑๖๘	"	ขวา, ทิศใต้,	ทานเพื่อผลอันเจริญ
ชารว	" ๑๖๙	"	น้ำ	
คิลา	" ๑๖๙	"	ยารักษาโรค	มาจากคำ คิลานปัจฉัย

ข. ภาษาเขมร

สน่า	" ๑	"	ปี	มาจากคำ ฉนำ
ไพร	" ๘	"	ป่า	
คำเนิน	" ๑๐	"	เคิน	
ค่างน	" ๒๖	"	หวังโย,	เป็นทุกข์ถึง มาจาก
กำเคา	" ๔๑	"	รอน	
โคย	" ๕๖	"	ตาม	
จ่าจื่อ	" ๗๒	"	เจ็บไข้,	วิตกเป็นทุกข์
เนา	" ๗๗	"	อยู่	
แค	" ๘๗	"	ใจ	
เพลิง	" ๑๖๖	"	ไฟ	

ค. ภาษาไทยเหนือ บางคำเป็นคำโบราณ ปัจจุบันไม่ใช่แล้ว แต่ก็มีอีกหลายคำที่ยังใช้พูดจาในปัจจุบัน

๑. คำว่า นาย ในโคลงบทที่ ๕ บาทที่ ๓

บุญบาปแต่ปางก่อน ทักคำ นายดา

คำว่า นาย ย่อมาจาก อีนาย เป็นคำเรียกเด็กหญิงสาว เป็นเชิงยกย่องเหมือนคำ หนู คุณหนู ของภาษาไทยภาคกลาง ปัจจุบันยังใช้

๒. เขาะชอค ในโคลงบทที่ ๗ บาทที่ ๒

เขาะชอคหทัยรัก ลอนอง

คำ เขาะชอค ปัจจุบันยังใช้ เขาะ แปลว่า ชุก เขาะชอค จึงหมายความว่า ชุก หรือกวาคอกให้หมดสิ้น

๓. ชงเซฺก ในโคลงบทที่ ๘ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า บริเวณ, ปริณตล, เขตแดน เช่น บริเวณวัดไช้วา ชงเซฺกวัด

๔. บค ในโคลงบทที่ ๙ ปัจจุบันยังใช้ บค แปลว่า มีฉ เช่น แดคบก หมายถึงมีเมฆมาบังแสงอาทิตย์ บคฝน - ทองฟ้ามืดคลุ้มฝนจะตก

๕. สา เข้าใจว่ามาจากคำว่า สาธุ ในภาษาปัจจุบันใช้คู่กับคำว่า ไหว เป็นไหวสา ส่วนในวรรณคดีบางทีก็เหลือแต่คำว่า สา ความหมายเหมือนกับ ไหวนั่นเอง

๖. แง ในโคลงบทที่ ๑๐

สาเทพแ่งเบงจาจริง จึ่งน่าย

แ่งเบงจา หมายความว่าถึง ทำเบญจางคประคิษฐ์

๗. จิม ในโคลงบทที่ ๑๒ บาทที่ ๒

สามสี่อวาเจียน จิมไหว

คำว่าจิม แปลว่า ควย ปัจจุบันยังใช้ เช่น เอาหม่อมมาจิมเนื้อ - เอาหม่อมมาควยนะ

๘. รอด ในโคลงบทที่ ๑๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่าถึง หรือสำเร็จ เช่น ไปรอดไหน - ไปถึงไหน เกรงจะเยี่ยะบอรอด - เกรงจะทำไม่สำเร็จ

๙. ม่วนในโคลงบทที่ ๑๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า สนุก, เพราะ, สบาย, เพลิน เช่น หน้งม่วน - หน้งสนุก เพลงม่วน - เพลงเพราะ บิโคม่วนทอง - ทองไมสบาย เยี่ยะการม่วน - ทำงานเพลิน

๑๐. ทง ในโคลงบทที่ ๑๕ ปัจจุบันยังใช้ เป็นถงชนิดหนึ่งมีรูปต่าง ๆ ใช้ในชบวนแห่ และบนเจดีย์ทรายในคอนสงกรานต์

๑๑. จอง ในโคลงบทที่ ๑๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เกาะหลัง, หน่วงเหนี่ยว

๑๒. เมื่อ ในโคลงบทที่ ๑๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า กลับ เช่น จะเมื่อ ละเนื้อ - จะกลับละนะ แต่ในวรรณคดีมักมีความหมายว่า ไป เท่านั้น

๑๓. เมื่อเน้น ในโคลงบทที่ ๑๗ ปัจจุบันยังใช้ในสำนวน ตั้งเมื่อเน้น
ตั้งเกิน ซึ่งหมายความว่า ตั้งนานนมมาแล้ว

๑๔. เพื่อน ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คราวนี้ เพื่อ แปลว่า คราว,
ครั้ง, หน

๑๕. ทิพยิง ในโคลงบทที่ ๑๘ คำว่ายิง ปัจจุบันยังใช้ หมายถึงผู้หญิง
แต่มักใช้เป็น พอจาย แมยิง - ผู้ชาย, ผู้หญิง

๑๖. คอง ในโคลงบทที่ ๒๐ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คิดถึง เป็นห่วง
ถึง และคอยหา มักใช้ว่า คองหา เช่น ไปแหวไหนดมา แมคองหาพูน - ไปเที่ยว
ที่ไหนดมา แม่เป็นห่วงและคอยหาอยู่นั่น

๑๗. หั้น ในโคลงบทที่ ๒๐ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า นั่น, ที่นั่น เช่น
หนังสืออยู่หั้นลอ - หนังสืออยู่นั้นไงละ

๑๘. ฉืนโค ในโคลงบทที่ ๒๐ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ฉืนไหน ในภาษา
ไทยกลาง สำนวน อันไหน คนไหน เมื่อไหร่ ฉืนไหน ฯลฯ ในภาษาเหนือใช้คำว่า
โค แทน ไหน เป็น อันโค คนโค เมื่อโค ฉืนโค

๑๙. จิ้ง ในโคลงบทที่ ๒๓ แปลว่า จิ้ง ส่วนมากใช้ในวรรณคดี

๒๐. ไหมหมา ในโคลงบทที่ ๒๔ ปัจจุบันไม่ค่อยใช้ มักใช้ในวรรณคดี
ไหมหมา ก็คือ ไหม นั้นเอง

๒๑. ช้าม ในโคลงบทที่ ๒๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คงกะพันชาตรี
เช่น นายตำรวจคนนั้นช้าม ชโมยยิงบ่เขา - ตำรวจคนนั้นคงกะพันชาตรี โจรยิง
ไม่เข้า พระองค์นั้นช้าม - พระพุทธรูปองค์นั้นคงกะพัน

๒๒. แยก ในโคลงบทที่ ๓๒ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คูอย่างพินิจพิเคราะห์
แยกหา - มองหา แยกผอ - มองอย่างละเอียดถี่ถ้วน อย่างพินิจพิเคราะห์

๒๓. จี ในโคลงบทที่ ๓๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ไช เหล็กจี -
สวาน

๒๔. เคง ในโคลงบทที่ ๓๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า กระจก

๒๕. ณะกั้น ในโคลงบทที่ ๓๕ ก. ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง ประทุน

๒๖. ผาหับ ในโคลงบทที่ ๓๕ ข. ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง ผาปิด, บานประตู
๒๗. หยอง ในโคลงบทที่ ๓๕ ข. ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง ตกแต่ง เช่น
ไกองามเพื่อชน คนงามเพื่อแต่ง - ไกองามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง
๒๘. ผอ ปัจจุบันยังใช้ ในโคลงบทที่ ๓๕ ข. แปลว่า คู เช่น ไปผอหนึ่ง
- ไปคูนั่ง
๒๙. เที้ยว ในโคลงบทที่ ๓๕ ข. ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เค้น
๓๐. ไผ ในโคลงบทที่ ๓๖ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ไคร เช่น ไผมา -
ไครมา
๓๑. หน่วย ในโคลงบทที่ ๓๗ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ลูกไม้ เรียก หน่วยไม้
๓๒. สบานงา ในโคลงบทที่ ๓๘ ปัจจุบันยังใช้ เป็นชื่อดอกไม้ ตรงกับดอก
กระดังงา บางทีก็เรียกว่า ดอกสบันงา
๓๓. มาเทอะ ในโคลงบทที่ ๓๙ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า มาเถิด เทอะ - เถิด
เช่น ไปเทอะ - ไปเถอะ กินเทอะ - กินเถอะ
๓๔. กวาวกิว ชื่อต้นไม้ - ทองกวาว
๓๕. สุ่มสูก ชื่อต้นไม้ หมายถึงต้นอโศกนี้เอง
๓๖. ม่าน ในโคลงบทที่ ๔๐ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เที้ยว, ซ้ำ
๓๗. สว่าง ในโคลงบทที่ ๔๑ ปัจจุบันยังใช้ ออกเสียงควบกันเลย แปลว่า
ทุเลา ปรกติใช้กับอาการไข เช่น ไขสว่าง - ไขลค, สว่างไข
๓๘. เหย ในโคลงบทที่ ๔๑ ปัจจุบันยังใช้ เหย แปลว่า ระเหย เช่น
กลืนเหยหมดแล้ว - กลืนระเหยไปหมด
๓๙. อั้น ในโคลงบทที่ ๔๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า นั้น (เข้าใจว่าแผลงมา
จากหั้น) บั้ช้อั้น - ไม้ช้ออย่างนั้น
๔๐. เชน ในโคลงบทที่ ๔๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เท่า หลายเช่น -
หลายเทา
๔๑. กู ในโคลงบทที่ ๔๕ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึงที่เก็บกระดูก

๔๒. หื้อ ในโคลงบทที่ ๔๒ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่าให้ เช่น ใให้เจ้าหนม
- ไครให้หนม

๔๓. สั้ง ในโคลงบทที่ ๔๔ ไทยเหนือบางถิ่นยังใช้ มาจาก อะสั่ง -
อะไร เหมือน อะหยัง

๔๔. คำนาย ในโคลงบทที่ ๔๔ ปัจจุบันยังใช้ คือ ทำนายนั่นเอง

๔๕. มอน ไซแต่ในวรรณคดี แปลว่า ฉันท

๔๖. ยั้ง ในโคลงบทที่ ๕๒ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า หยุด บางทีก็ลากเสียง
ยาว เป็น ย่าง เช่น ย่างกอน - หยุดกอน

๔๗. พอง ในโคลงบทที่ ๕๒ คร. ประเสริฐ ฤ นคร บอกว่าน่าจะเป็น
ผอง ซึ่งแปลว่า บาง ปัจจุบันยังใช้ เช่น คิคเคิงหาพองกอ - คิคถึงบางไหม

๔๘. วัง ในโคลงบทที่ ๕๓ แปลว่า ตอนที่น้ำลึกไหลวน เช่น วังบัวบาน
หมายถึงตอนที่น้ำลึกไหลวน และสาวบัวบานระโคคมาตัวตาย

๔๙. ยา ในโคลงบทที่ ๕๔ ปัจจุบันยังใช้ เป็นคำนาม ยา - ยารักษาโรค
เป็นคำกริยา ยา - รักษา เช่น เห็นคนเจ็บก็ถามว่า เอาหมอที่ไหนมายา - เอา
หมอที่ไหนมารักษา

๕๐. แหม ในโคลงบทที่ ๖๐ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า แห่งหรือเกรียม เช่น
หน้าแหมแกมใหม่ - หน้าคำคร่าเกรียค, ปึงปลาหื้อแหม - ปึงปลาให้เกรียม

๕๑. คาย ในโคลงบทที่ ๖๐ ปัจจุบันยังใช้ เช่น กินข้าวบคาย - กินข้าว
เปล่า ๆ (ไม่มีกับ) เล็งคาย ในที่นี้จึงเท่ากับ มองเปล่าไม่เห็นอะไร

๕๒. รววยรววย ในโคลงบทที่ ๖๓ บางฉบับเป็นรุษราย ซึ่งปัจจุบันยังใช้
แปลว่า แสงลอคลงมารับ ๆ แวม ๆ, มีร่มเงาบ้าง มีที่แสงเล็กลอคลงมาบ้าง เรียก
ว่า แดคสองรุษราย

๕๓. ยั้งถ่า ในโคลงบทที่ ๖๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า รอคอย หยุดรอ

๕๔. ชัว ในโคลงบทที่ ๖๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า สะพาน

๕๕. ปกแบ่ง ในโคลงบทที่ ๖๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ปลูก เริ่มสร้าง
เช่น ปกเรือน - เริ่มสร้างบ้าน มีการวางเสา ไขควา ปกแบ่ง - ปลูก

๕๖. คน ในโคลงบทที่ ๖๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า พัง, ลม, เช่น ต้นไม้
คน - ต้นไม้ลม

๕๗. ผวนแฉ ในโคลงบทที่ ๖๖ แปลว่า ปรวนแปร ปร แฉลงเป็น ผ
ในภาษาเหนือ

๕๘. อว้าย ในโคลงบทที่ ๖๖ แปลว่า หันไป ปัจจุบันยังใช้ เช่น เวลา
ส่งกรานต์แต่ละปีมักมีกำหนด คำหิ้ว (สระฉม) อว้ายหน้าไปทางทิศนั้นทิศนี้ จะเป็น
สิริมงคล

๕๙. เฒ่า ในโคลงบทที่ ๖๘ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คินเป็น

๖๐. เม็ง ในโคลงบทที่ ๘๘ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง มอญ

๖๑. มาน ในโคลงบทที่ ๘๘ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง พม่า

๖๒. คิน ในโคลงบทที่ ๙๑ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง สนิท, ใกล้เคียง เช่น
ลูกคิน หลานคิน - ลูกหลานสนิทหรือลูกหลานที่ใกล้ชิดจริง ๆ ในที่นี้ ศรีคิน ก็หมายถึง
ถึงนางผู้เป็นที่รักของเขา

๖๓. บ่อแรว ในโคลงบทที่ ๙๕ หมายถึง บ่อน้ำที่มีแรวสำหรับผอนแรงคักน้ำ
จากบ่อ

๖๔. สั้ง ถ้าอยู่ข้างหลังคำกริยา สั้ง - อะไร เช่น เยี้ยะสั่ง เหมือนกับ
เยี้ยะหยัง - ทำอะไร แถถา สั้ง หรือ หยัง นำหน้ากริยา แปลว่า ทำไม เช่น
สั่งบมา - ทำไมไม่มา

๖๕. อินฺดู ในโคลงบทที่ ๙๖ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า สงสาร เป็นคี่อินฺดู -
นาสงสาร

๖๖. ชา ในโคลงบทที่ ๑๐๐ ปัจจุบันยังใช้ เป็นพวกคำเสริมให้สมบูรณ์ขึ้น
เช่น เยี้ยะหยังชา - ทำอะไรนะ

๖๗. กวม ในโคลงบทที่ ๑๐๒ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ครอบ เช่น แปงธาคู
ไหมกวมเกา - กอพระเจดีย์องค์ไหมครอบเจดีย์องค์เกา

๖๘. ชง ในโคลงบทที่ ๑๐๕ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เขต ประตุง - ประตุง
โคง มักทำเป็นการตกแต่งประตูบานควายไบบะพร้าว ฯลฯ ให้เป็นรูปโคง ประดับ
ประคาควยประทีปโคมไฟ เวลามีพิธีการ เช่น ในวันเพ็ญเดือนสิบสอง เป็นต้น

๖๙. ลวด ในโคลงบทที่ ๑๐๖ ลวด - ตลอด, เลข

๗๐. เสียง ในโคลงบทที่ ๑๐๖ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ทมกลืน เช่น สตางค์
เสียงทมก - เงินทมก

๗๑. แ่งพุน ในโคลงบทที่ ๑๒๔ ปัจจุบันยังใช้ แ่ง - ทำ ปุ่น - เป็น
ส่วน ๆ แ่งพุน หรือ แ่งปุ่น - แ่งเป็นส่วน ๆ

๗๒. เซง ในโคลงบทที่ ๑๒๕ แปลว่า เกรง กร แผลงเป็น ข. ในภาษา
เหนือ

๗๓. บักชื้อ ในโคลงบทที่ ๑๒๗ ปัจจุบันยังใช้ ในหนังสือโคลงนิราศหรืออุโฆษ
ฉบับ คร. ประเสริฐ แปลคำ บักชื้อ ว่า สลักชื้อ คำว่า บัก ในภาษาเหนือแปลว่า
สลัก หรือ ถาก แต่ชาวเขาคือความน่าจะแปลว่า กำหนดชื่อมากกว่า ในภาษาเหนือ
มีสำนวนบักชื้อ หมายถึงกำหนดชื่อ เช่น บักชื้อมาอย่างนี้ก็ต้องไป - เมื่อกำหนดชื่อ
(ให้ไป) อย่างนี้ก็ต้องไป

๗๔. แวง ในโคลงบทที่ ๑๒๘ ปัจจุบันมักใช้คู่กับ จี แปลว่า ประหยัด,
มรัยสัด เช่น ห่อจื่อแจง - ให้ประหยัดมรัยสัด

๗๕. วันคำ ในโคลงบทที่ ๑๒๙ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง วันยันคำ ตลอดวัน

๗๖. เกียงคำ ในโคลงบทที่ ๑๓๒ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง ชื่อดอกไม้ -
ดอกคำเจียก

๗๗. ปุ่น ในโคลงบทที่ ๑๓๒ ปัจจุบันยังใช้ หมายถึง แพบจะ, นำ
ปุ่นคืตาย - แพบจะตาย ปุ่นคืเสียดาย - นำเสียดาย

๗๘. งัก ในโคลงบทที่ ๑๓๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ประหลาด น่าฉงน
เช่น เป็นคิงัก - นำประหลาด

๗๙. ส่วย ในโคลงบทที่ ๑๓๓ แปลว่า ช่วย ความจริงเสียง ข ในภาษา
เหนือเป็น จ มากกว่า

๔๐. คา ในโคลงบทที่ ๑๓๗ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า เกือบ, แทบจะ เช่น
คาไคตาย - เกือบตาย, แทบตาย

๔๑. เมื่อไซ ในโคลงบทที่ ๑๓๘ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า กลับไปเยี่ยม
ไปไซ - ไปเยี่ยม

๔๒. ไน ในโคลงบทที่ ๑๓๘ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ละลาย หรือ บ่อย
เช่น น้ำแข็งไน - น้ำแข็งละลาย ชาวไน - ชาวเหนียวหนึ่งแต่ขุย (อาจเพราะทิ้ง
ไว้นานเกือบจะเสีย)

๔๓. เววล ในโคลงบทที่ ๑๔๐ แปลว่า คร่ำครวญ

๔๔. แอ้ว ในโคลงบทที่ ๑๔๐ ปัจจุบันยังใช้ทั่วไป แปลว่า เทียว ไปแอ้ว -
ไปเทียว

๔๕. กอย ในโคลงบทที่ ๑๔๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คุ เช่น ไปกอยหนึ่ง -
ไปคุหนึ่ง

๔๖. บ้อ ในโคลงบทที่ ๑๔๔ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ะโงกหน้า เช่น
จะไปบ้อหน้าบอ - อยาชะโงกหน้าลงไปบนอนำ

๔๗. โผคฉาย ในโคลงบทที่ ๑๔๖ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า โปรก, ให้ความ
ช่วยเหลือ เช่น หูกขากล่าขอเทวคาโผคฉายพองเทอะ

๔๘. กาสลี ในโคลงบทที่ ๑๔๗ ปัจจุบันยังใช้ กาด - ตลาด ลี เป็นคำ
สร้อย มักพูดกันว่า ไปกาดไปลี - ไปตลาด แอวกาดแอวลี - ไปตลาด

๔๙. คำสลุ่ม ในโคลงบทที่ ๑๔๗ ปัจจุบันยังใช้ คำ - กลางคิน เช่น
คำละ - ยางเขากกลางคินแล้ว สลุ่ม - สลัว คำสลุ่ม - พลบคำ

๕๐. คุม ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า คุม หรือ พอ เช่น เงินบคุม - เงินไม่พอ
ไคเงินกุมการ - ไคเงินไม่คุมกับที่ทำงาน

๕๑. แจง ในโคลงบทที่ ๑๖๗ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่าสว่าง ต่อแจง -
จนกระทั่งสว่าง

๓๒. ลุน ในโคลงบทที่ ๑๗๓ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ที่หลัง เช่น ภายลุน
ปุนหลัง - ภายหลัง แม่มากอน พอมาลุน - แม่มากอน พอม่าที่หลัง

๓๓. สาย ในโคลงบทที่ ๑๗๗ ปัจจุบันยังใช้ แปลว่า ใช้คืนให้ สายหนี้ -
ใช้หนี้

คำอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ เป็นคำที่ใช้เหมือนภาษาไทยกลาง และเป็น
คำที่ไม่ทราบที่มา และความหมาย

โคลงนิราศทริภุชยนี้ แม่ว่าจะเป็นนิราศเรื่องแรกในประวัติวรรณคดีของ
ไทย แต่มีความไพเราะซาบซึ้งกินใจ มีลักษณะดีเด่นเป็นวรรณคดีชิ้นเยี่ยมทีเดียว
จะขอยกตัวอย่างให้คดังนี้

๑. โคลงที่มีความไพเราะซาบซึ้งประทับใจ

ก. โคลงบทที่ ๒๔

ลุนเจียงเส้าสรอย	ศรีเสถียร
อัสคำเรียรถเกวียน	คลื่นเคลา
ไทเห็นจุกาเจียน	ฉินแม่ มาแธ
ยลชีพิศเจ้า	ที่หอยทกทัย ๆ

กวีบรรยายว่า เมื่อเดินทางมาถึงโรงนา มีมา ช่าง รถ เต็มไปหมด มอง
เห็นหญิงสาวก็คิดว่านางตามมา แต่เมื่อมองดูให้ถี่แล้วไม่ใช่ นาง พิถีได้แต่เส้า
สรอยในใจ

ข. โคลงบทที่ ๔๔

ยงนิกหนานองนาฏ	นงราม
เจียนจากถึงกุมกาม	กอนแกว
บเห็นพงางาม	เทาทะงอง คูเอย
เสียงส่ากงอ้อแ้ว	ไซ้อนอรรถรวง

ความว่า เดินทางไปก็ถึงแต่หน้าห้อง จากมากระทั่งเกือบถึงเมือง
 กุมกามอยแล้ว ไค้แจจคงคอยดู แต่ไม่เห็นนางมา ไค้ยินแต่เสียงล่อ เสียงเกวียน
 คังอ้อแอว ไม่ใช่เสียงทอกลอนใจของนาง

ค. โคลงบทที่ ๕๓

วานนำขุนานนำ	เขินขุน คอบเฮย
อกชเลวังวูน	เลาแลง
อั้งเกินทั้งอาคาร	แคเกือก ทรวงเฮ
เห็นหาคทนนแห่ง	เยี่ยงแห่งแกมถนอม ๆ

ความว่า กวีไค้ชอรองแม่น้ำตลอดจนขุนเขาไค้ช่วย แคททองน้ำก็แห่งแลง
 สงสัยทะเลจะมีเรื่อง เกือกเนื้อรอนใจระมั่ง มองคูกุหาอันแห่งแลงก็มักเปรียบเทียบ
 กับตัวเอง ซึ่งมีจิตใจแห่งแลง

๒. โคลงที่คีเด่นในเชิงเปรียบเทียบ

ก. โคลงบทที่ ๕๐

กวาวกวีวอโศกสร้อย	สมสก
อวนออนแกมใบทุก	กิงกาน
บเห็นนิรมรุก	ชารม ยั้งแฮ
เห็นคอกควงไม้มาน	เยี่ยงมานอกเรียบ ๆ

กวีบรรยายและเปรียบเทียบว่า คอกทองกวาวทองกวี และคอกอโศก
 ล้วนแต่มีคอกขานเต็มกิงกาน แต่คอกไม้มะลานล้วนแต่แห่งเหี่ยวชอกข้ำเหมือนอกของ
 เขาเอง

ข. โคลงบทที่ ๕๑

วานไม้เมื่อชาน้อง	ขอไซ
เหลืองหลนบกบางใบ	กิงกาน
บเห็นนิรมใจ	เจียมจาก ทรวงเฮย
เห็นโบกใบไม้มาน	เยี่ยงมานมนเรียบ ๆ

กลัวได้ชอร่องคนไม่ช่วยบอกข่าวแก่นางผู้เป็นที่รัก แต่คนไม่โอบไม่กอดเหลืออง
 หลน รวงหลนเหลือแต่กิ่งก้านมองดูแล้วยังไม่สบายใจ เห็นใบไม้ที่เหี่ยวแห้งโอบโอบ
 ไปมากก็นึกเปรียบกับตัวเองที่มีจิตใจแห้งเหี่ยว

ค. โคลงบทที่ ๖๘

เนสาทผาดแผ่นผาย	เผาไฟรพีแอ
พระพริบเสียงฟองไฟ	เผาฟุ้ง
อกพฤษภพนาลัย	สายเจต มอนแฮ
รุกษเทพคาคินคุง	เคียดคองอกเรียม ๆ

กลัวมองเห็นนายพรานกระโดดเข้าไปเผาป่า เสียงไฟไหม้ป่าดังพระพริบ
 เปลวไฟและซี้เถ่าก็ปลิวกระจาย ทำให้นึกถึงเทวดาวางจะเคียดครอนทกใจเหมือน
 ตัวเขา

ง. โคลงบทที่ ๗๕

เกสนาจันแจมกาน	กล่าพัก
ฝนถวายเป็นคอรอัคค	นุชเนอ
นยนาสูบลอมมยัก	เขียรเซน งามเอย
ยลยั้งชวานฟ้าเงอ	เงอชชาชวัญสลาย ๆ

ไม้กฤษณา ไม้จันทน์ และไม้กล่าพัก ซึ่งเคยฝนในทางทาศนคาวีงาม ทา
 ของนางจึงงามยิ่งนัก ยามเหลืออบคุเขาประหนึ่งชวานฟ้ามาเงอชเงอที่เดียว

๓. แทรกคติความคิดเห็นของคนสมัยโบราณที่เชื่อกกรรม

ก. โคลงบทที่ ๘๘

ตั้งถารางแกวกอน	กรรมสัง
รอยแมงสารีรัง	ราชร้อ
บพิตรพระเมืองมั่ง	รายราช รักเอย
เชิญค่านวายนนทอ	คอยแกกรรมเรียม ๆ

ในโคลงบทนี้กวีนกน้อยอกน้อยใจในโชคชตาของตนจึงรำพันว่า กรรมอะไร
หนอจึงทำให้เขาต้องพรากจากนางคังนี้ ชะรอยจะเป็นเพราะเคยรู้พระเจดีย์ที่
ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุกระมัง ขอพระเจ้ามังราย ผู้เป็นเจ้าเมือง (กวี
อنوانตอศาลพระเจ้ามังราย) ช่วยทำนายและแก้ไขเคราะห์กรรมให้ด้วย

โคลงบทนี้มีส่วนคล้ายโคลงบทหนึ่งในกำศรวลศรีปราชญ์ โคลงในกำศรวล
ศรีปราชญ์มีข้อความ คังนี้

ฤาเริ่มใหญ่พราก	กนนเพรง กอนรา
กรรมแบงเอาออกมา	คังนี้

เวณานูเวรเอง	พระบอก มารา
ผิดชอบโทษหนา	สุสม สองสม ฯ

จะเห็นว่ากวีทั้งสองเชื่อเรื่องกรรมเหมือนกัน ผิดกันที่กวีผู้แต่งกำศรวล
ศรีปราชญ์คิดว่า เป็นเพราะตนเคยพรากคู่รักเขาในชาติก่อนและกรรมตามทัน
ศรีปราชญ์เชื่อตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ว่าทำอย่างไรก็ได้ยกยั้น (เวรสนอง
เวร) เขาจึงยอมรับผิดในชาตินี้เพื่อจะได้อยู่ร่วมกับนางในชาติหน้า

๔. ตีเถนในเชิงเลนอักษร มีสัมผัสแพรวพราว

ก. โคลงบทที่ ๖๓

ฉายาเดี่ยวไฉน	เหลือหลาย
สุรสองยังรววยรวาย	รมชา
พังบนโบกสลายสลาย	เสียงลวด ลมแฮ
ปนเพียงยังตา	ถกถาถึงนิรม ฯ

ข. โคลงบทที่ ๖๔

เที่ยวเหิงทวารทอหัน	หลองแหลง
ชั่วเขื่อนเขาปกแปง	ไตเตา
ทิพโสพิสัยยังแยง	หาช ยามเฮย
มามวนเรียบรสเขา	ชอกนี้เรียงเรียง ฯ

จะเห็นว่าในโคลงทั้งสองบทนี้ แต่ละบาทมีการเล่นอักษรเป็นคู่ ๆ แสดงให้เห็นความสามารถของกวีที่สามารถหาคำที่มีไวยากรณ์นะเดียวกันมาใช้ได้อย่างมีความหมายเหมาะสม

ค. โคลงบทที่ ๘๕

<u>สมสูกผิงแผฉาย</u>	<u>ผายงาม</u>
<u>แดงแคคเต็มอาราม</u>	<u>รามทลา</u>
<u>ปุนสนุกพระไพโรสนาม</u>	<u>สนธิเชน รักเอย</u>
<u>ฤาบบมาพรอมชา</u>	<u>ชงชชมณกา ๆ</u>

โคลงบทนี้ ในบาทที่ ๑ คำสมสูก ก็เล่นอักษร ส ผิงแผฉาย ผาย ก็เล่นอักษร ผ และเล่นวรรณยุกต์ด้วย บาทที่ ๒ เล่นอักษร ค แแดงแคค และเล่นอักษร ร และวรรณยุกต์ รามราม บาทที่ ๓ ก็เล่นอักษร สนามสนธิ บาทที่ ๔ เล่นอักษร ช ชา ชง

ง.. โคลงบทที่ ๑๓๕

<u>สายหนึ่งก็ตายเตน</u>	<u>เหาะเหาะ</u>
<u>บางบาทเยาะเฑาะเฑาะ</u>	<u>ทอคเฑาะ</u>
<u>ถอยหลังเลาะเคะคะ</u>	<u>ชलगแลน ไปเอย</u>
<u>สองฝ่ายก็เตนเฑาะ</u>	<u>ฝึกพนปานเลิม ๆ</u>

จ. โคลงบทที่ ๑๓๘

<u>จากเจียนเนื้อเกลี้ยงกลัน</u>	<u>องค้ออน</u>
<u>องค้ออนสมสมรอน</u>	<u>พรากชวน</u>
<u>พรากชวนเคียดแคคอน</u>	<u>อกมอน มรเอย</u>
<u>อกมอนมรบบัน</u>	<u>บินบ่าในทรวง ๆ</u>

โคลงบทนี้ก็แสดงให้เห็นความสามารถของกวีที่เล่นคำระหว่างบาท มีลักษณะคล้ายโคลงในลิลิตโองการแช่งน้ำ เป็นโคลงกลบท ชื่อ กลบดเก็บบาท

๕. มีหลายโคลงที่เกี่ยวในโคลงนิราศหรืออุคซัยที่กวีบรรยายทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพจน เกิดจินตนาการ เช่น

ก. โคลงบทที่ ๑๓๐

จึงเสลยบรรยาครพ้อน	เพื่อนไม้
แหววาคทางยุงกวัก	แกวงเตน
เงินทองระบำทัก	ทุมทอด งามเอย
ตามพวกคนธรรพเหลน	หลากแลหลายระบำ ฯ

เป็นตอนที่บรรยายการพ้อนรำ บอกว่า ขอเจดย คือขอเล่าให้ฟังถึงการพ้อนรำ โดยเปรียบเทียบกันกยุงเวลารำแพนทางจะกวักแกวงไปมา และเปรียบเทียบพวงระบำว่า ทุมทอดตัวเวลารำเหมือนพวกคนธรรพเวลาจับระบำ

ข. โคลงบทที่ ๑๓๓

บางบทถุยทณศิว	เชิงชิน เช่นแม่
ขอบาทสยสายยิน	จืดควย
รอยเวียนแต่เคมกิน	นรีราช ฤาแม่
บุญคอยชชัศสวย	สุสสมสนอง ฯ

ศิว คือ หิวขึ้นมา เชิงชิน เข้าใจว่าเป็น เชิงฉานุง (เชิงชิน) กล่าวถึงการเรียงระบำว่า บางบทก็มีการหยักรั้งเชิงฉานุงขึ้นมา ยกเทากาวเดินคู่แล้วนำแปลกยั้งนัก ชรอยจะเวียนแบบมาจากพวกกินรีกระมัง ขอให้ทุกศลผลบุญชชัศสวนำไคอยู่รวมกับนางเถิด

ค. โคลงบทที่ ๑๖๖ บาทแรก

เพียะเพียะเพลิงพลุงซัน สูงสค
บรรยาย ไซคำคีมกที้เคียว บรรยายว่าเพลิงที่พลุงซัน มีเสียงประทุคัง
เปรียะเปรียะ

๖. กวีใดกล่าวถึงวรรณคดีเรื่องอื่นเอาไว้เป็นการอ้างเอาเรื่องราวในวรรณคดีโบราณมาเปรียบเทียบกับเรื่องของตน แสดงให้เราทราบว่ากวีเป็นผู้รอบรู้ เช่น

ก. โคลงบทที่ ๑๗๕

กักรีนีราสร้าง	รถเสน
วานหวั่นในคินแดน	คานน้ำ
นางยักษ์ผูกพันเวร	มอนโมธู วันนา
อันพิพรคนองช้า	เรงรอนระเทहन ฯ

คำว่า กักรีนี บางฉบับเป็น กักรีนี นานี้ น่าจะหมายถึงนางเมรี ความว่า นางเมรีต้องพลัดพรากพระรถเสน มีแต่ความว่าเหวอยู่ในน่านน้ำ เพราะนางยักษ์ผูกเวรผูกกรรมเอาไว้ เปรียบเหมือนที่พลัดพรากจากนงคองระเทहन มีแต่ความเรารอนใจ

ข. โคลงบทที่ ๑๗๕

ปภาพีโยคสรอย	สุชน กิติ
สมุทรมะรางพินธุ	แมงมาง
ขุนบจากเจียนอุ	สวราช
อกพิแวนรอนราง	กวาเบองบุรเพ ฯ

กล่าวถึงเรื่องราวในชาคกอันปรากฏในปัญญาสชาคกวา นางจีรประภาต้องจากสตรอินกิติ ขุนมาจากนางอุสา (น่าจะหมายถึงอุรทจากนางอุษา) กิติออกพรอนรุมยิ่งกว่ากักรีนีทั้งหลายในเรื่อง ที่มาแตกอนันมากนัก

ค. โคลงบทที่ ๑๗๖

กุสสุราชนราสร้าง	ภาวคิ กิติ
ยังลาภสุนงศรี	รวมทอง
สาอินทพราณี	ยังยาก ครานา
จักแมงรามรสนอง	นาฏไวฑูเรราม ฯ

ความว่า พระกุสสุราช จากนางประภาวคิ ก็ยังไคกลับมากอยู่กับนางอีก (ตามเรื่องในนิบาตชาคก ว่าพระกุสสุราช ปรวางชีเหว จนพระมเหสีหนีไป พระอินทร์มาช่วยให้ไคกลับไปอยู่ควยกันอีก) พินอมไหว (สา - ไหวสา มาจากสาธ) แต่ไคพระอินทร์ไม่ปราณีบ้าง ลำบากใจยิ่งนัก ต้องพลัดพรากจากนงคองให้ห้อยไกล

ง. โคลงบทที่ ๑๗๗

รามาวชิราขร่าง

สีดา เคี้ยวแม่

พระกัเออานงคพงา

แมผาย

ยังลู่สำญตรา

ครเจต เคี้ยวเออ

เส็กส่วนยังโคสาย

เพอผนุมาณ ฯ

ความว่า พระรามพลัดพรากจากนางสีดา ก็คิดถึงยังมีบุญใดกลับมาอยู่ร่วมกัน
อีก คราวทำศึกก็ได้อาศัยหนุมาณช่วย

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นว่า โคลงนิราศหริภุญชัย มีลักษณะ เป็นวรรณคดี
ที่น่าสนใจยิ่งเล่มหนึ่ง ไม่แพ้โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ ผิดกันที่ กำสรวลศรีปราชญ์แต่ง
เป็นโคลงคั่น แต่โคลงนิราศหริภุญชัย เป็นโคลงสี่สุภาพ แต่ความไพเราะในการใช้
ถ้อยคำสำนวนการบรรยายให้ชาวซึ่งถิ่นใจมิไม่แพ้กันเลย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โคลงอมราพิศवास

ระยะสมัยที่แต่งไม่ได้บอกไว้ แต่เมื่อพิจารณาคูถ้อยคำภาษาที่ใช้เข้าใจว่า อยู่สมัยเดียวกับโคลงนิราศหรือฤๅษย์ มีถ้อยคำสำนวนโวหารไพเราะกินใจ เนื้อเรื่อง เป็นนิยายรักสะเทือนอารมณ์ ระหว่างลูกสาวสองคนของเศรษฐีและพระภิกษุรูปหนึ่ง และลงท้ายด้วยความคิดหวัง แต่งเป็นทำนองคร่ำครวญแบบรำพันพิลาป มีลักษณะเป็น โคลงสี่สุภาพ ล้วนแตกต่างไปจากโคลงสี่สุภาพปัจจุบันที่คำที่ ห้า บาทที่สี่ไม่สัมพันธ์กับคำ สุกท้ายของบาทที่สอง ซึ่งมีลักษณะเหมือนโคลงในเรื่องอื่น ๆ ของภาคเหนือ เช่น บางโคลงในโคลงเรื่องพระลอสอนโลก ฯลฯ โคลงอมราพิศवासมีทั้งหมด ๕๐ กว่า โคลง ล้วนแต่มีเนื้อความและภาษาที่ไพเราะซาบซึ้งกินใจทั้งสิ้น จะขอยกตัวอย่าง มาให้ดูดังนี้

ตอนพรรณนาคความงามของนางอมรา

โคลงบทที่ ๕

ธิดาดวงดอกไม้	โอบาน
เป็นลูกหญิงเคียงคราญ	เจตเนอ
ทรงสุขเลิศศคราญ	คดียิ่ง ยิ่งเหย
สุดที่แดนไศฟ้า	เลิศล้ำธรรณี ฯ

โคลงบทที่ ๖

นางนุชดวงดอกไม้	อมรา
เป็นปิ่นสะทริโสภา	แวนฟ้า
สงแวงถกถกตา	อะมอย งามเหย
ควคอกกลมเนอนอม	เพศเพียงธนูจันทร์ ฯ

บอกให้ทราบว่านางเป็นลูกสาวคนเดียวของเศรษฐี มีความสวยงามและมีแต่ความสุข บอกให้ทราบว่านางชื่ออมรา เป็นคนสวยงามเป็นยอด (เป็น) สะทริ - ศรี นั้นเอง บาทที่สามคำว่า แวงถกถกตา อะมอย ปัจจุบันไม่พบกันแล้วหมายถึงสูง ไค้สัศสวนสวยงาม บาทที่สี่กล่าวถึงควของนางว่าไค้สัศสวนสวยงามเหมือนพระจันทร์

ข้างแรมซึ่งโค้งและเรียวเหมือนคันธนู
โคลงบทที่ ๗

ตาเขียวคือลูกเนื้อ	มีคิ
มุกมาสกระบวนศรี	ออนอวน
แฉวงนางาณนาภี	แฉวกอม กดมเหย
อกอาบนมตั้งเตา	เฉียบไคกับทอง ฯ

โคลงบทที่ ๘

เล็งโฉมน้องแก้ว	อมรา นันนา
แดนแต่คืนปาทา	เกศเกลา
โฉมขยับไครสา	เทียมเทก อวลเหย
ชายผอหันคินบา	รานรอนรมสีเนห์ ฯ

ทั้งสองบทชมความงามนางอมราวา ตาของนางสวยเหมือนตาลูกเนื้อทราย
มุก หมายถึง ไคสองอย่างคือ อาจเปรียบฟันของนางเหมือนไข่มุก หรืออาจพูดถึงจุมุก
ของนางก็ได้ แฉว คือเอวของนางก็คอคและกลม ออกก็สวยงามเปรียบเหมือนทอง
มองดูความงามของนางตั้งแต่หัวถึงเท้าจะหาใครในโลกมาเทียบไม่ได้เลย ชายคน
ไหนเห็นต่างก็แทบเป็นบ้า เพราะความเราร้อนเกิดจากความรักนาง

โคลงบทที่ ๙

นางนุชโฉมบาดใหม่	อกคลอน
ทุกหมู่ชายชะรอน	ไผ่เอื่อม
หวังชมรสกลิ่นไกสร (เกสร)	เรียงรวม รสและ
แดงบิ้นสายนอมหนา	ไผ่เฝ้าทุลทะเมง ฯ

คำว่า นางอมรามีความงามซึ่งบาดใจชายทำให้จิตใจหวั่นไหวเหมือน
ถูกเพลิงไหม้ ชายทุกคนต่างก็พยายามหวังที่จะได้ชมและได้อยู่วรรณรักกับนางพา
กันเฝ้าแวคลอม แดงบิ้นสาย เป็นภาษาโบราณไม่ทราบหมายถึงอะไร

โคลงบทที่ ๑๐ กล่าวถึงความรักของเศรษฐีที่มีต่อลูก ถึงกับให้สร้างปราสาททอง
ให้อยู่

เศรษฐีรักลูกน้อย	นงคราญ
จำหนุมนายนักการ	แต่งทาง
นางทอง(ปรากฏทอง) เทพพิมาน	ประจิด จำนงเหย
ปราสาทเสาศีเขี้ยวตั้ง	ขอฟ้ากุงพรหม ฯ

ความว่า เศรษฐีรักลูกน้อยยิ่งนัก ออกคำสั่งให้พวกนักการ คือพวก
บ่าวไพร่สร้างปราสาททองซึ่งสวยงามเหมือนวิมานของเทวดา เป็นปราสาทที่มีเสาศี
เขี้ยวแต่ขอฟ้าชูช้อยขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นพรหม

โคลงบทที่ ๑๑ ชมความงามของปราสาทเอาไวว่า

ปรากฏทองสรสเสกไค	พิมาน
เรื่องรามศรีสุพรรณ	สว่างสรอย
จะรักจรวงดอกเครือวัลย์	สรรพรูป ลายเหย
ทิพอลสถิตทองแก้ว	แทนทองพระบรรทม ฯ

ปรากฏทองที่อยู่ของนางถูกสร้างขึ้นมาเหมือนวิมานสุกใสอร่ามเรืองเรือง
ควยทอง จะรักจรวง หมายถึง สลักเสลา สลักเสลาเป็นลายเครือวัลย์ และรูปต่าง ๆ
นานา นางอมราอาศัยอยู่ในห้องแก้วซึ่งเป็นห้องนอน

โคลงบทที่ ๑๒ ชมความงามและเกียรติยศของนางต่อไปว่า

พระอวตณชนาฏนอง	สุขเสถียร
ปราสาทกลางมณเฑียร	ยอดฟ้า
ลือยศปราเกียร	ฉิ่งแฉ่ง เมืองเหย
บุญภิเษกศรีสรอยฟ้า	เลิศล้ำธานี ฯ

กล่าวว่านางมีความสุขสำราญอยู่ในปราสาทซึ่งมียอดเด่นอยู่ในห้องฟ้า
เกียรติยศชื่อเสียงและบุญบารมีของนาง เป็นที่ล่ำลือเลิศล้ำในโลก

โคลงเรื่องประทุมสังกา

ฉบับที่ไซคนควานี้เป็นฉบับที่พระยาราชสมภารกร ได้มาจากเชียงใหม่ และเจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิง หม่อมขาว เกษมศรี ได้จัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕

โคลงเรื่องนางประทุมสังกา เป็นบทประพันธ์ที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน ๒๑๖ บท บอกชื่อผู้เขียนว่าชื่อพรหม แต่จะเป็นพรหมคนเดียวกับพญาพรหม โวหาร หรือไม่ ไม่อาจทราบได้ โคลงบทที่ ๑ บอกชื่อผู้แต่งไว้ดังนี้

ขุนเขาเมรุสรอย	สุลาไล เลิศเอ
<u>พรหม</u> พรำสรอยเขียนไซ	ชาวสรอย
ไอศวรรอรุงใน	สวรรณเกษ คลเอ
แมลงกาบกลอนเจีย(นิทาน)จอย	ช่วยเต็มทีปคา ฯ

เนื้อเรื่องมีดังนี้ ณ ตำบลแห่งหนึ่งชื่อตำบลสังกา ซึ่งเป็นตำบลที่อยู่ในเขตป่า มีคาบสองคหนึ่งจำศีลภาวนาอยู่ วันหนึ่งพระคาบสั่นเขา ไปล้างหน้าชำระร่างกายที่สระ ก็สังเกตเห็นคอกบัวซึ่งอยู่ในสระแบ่งบานกันหมดยกเว้นคอกหนึ่งไม่คลีบาน ในเรื่องบอกไว้ดังนี้

คองเขียวแบ่งกาน	ไซขจร
แวนใหญ่สูงสุทร	เติบโต้ง
สังกาแก่ใจจร	ละนิกนิง ในเอ
ถามิบานเข้มซึ้ง	คอกนี้ยืนชไร ฯ

หมายความว่า มีคอกบัวอยู่คอกเขียวเท่านั้นซึ่งเป็นคอกใหญ่สูงชูช่อสวยงามไม่แบ่งบาน จึงเกิดความสังกา คือความสงสัยว่าทำไมคอกนี้จึงไม่บาน

พระคาบสจึงลุดนำลงไปแยกกลีบออกดูก็พบหญิงสาวผู้หนึ่งอยู่ในคอกบัวคอกนั้น ถึงโคลงบทที่ ๕ ว่า ดังนี้

ตัวอย่างมาให้ดูประกอบดังนี้

ก. โคลงที่มีความไพเราะบทรชมความงามของนางประทุมสังกา

โคลงบทที่ ๑๔

พระพักตร์แช่เปียงไท	ทศไนย เนตร เอ
โสพิศปะนิกาโค	อำเพี้ยง
มกุฎจวบไถล	ภพโลกข นีเอ
วีร่าสมแก้วเกลี้ยง	มีเสี้ยงสุดคณิง ฯ

โคลงบทที่ ๒๐

เลงลักษณะสุดสว่างเสื่อง	ไถละเลิง ลาดเอ
ิงระทรในระมิง	มิ่งพาด
สืบสองโยชนยาวบึง	ยีนยาก เขียมเอ
สุดสว่างหนทองฟ้า	พากดาวดาวคิงษ

โคลงบทที่ ๑๔ ชมว่านางมีวงพักตร์อันสวยงามเหมือนจันทร์ หาดึงอื่น
เทียบไม่ได้ เป็นยอดของความงามในโลกนี้สุดคិតที่จะพรรณนาได้ ส่วนโคลงบทที่ ๒๐
ชมว่าความงามของนางเป็นยอดในเขตรเมืองระมิง คือ เชียง เชียงใหม่ และไกล
ออกไปอีกสืบสองโยชนก็หายากที่จะหาใครมาสวยงามเท่านางได้ แม้แต่สวรรค์ชั้น
ดาวดึงษ์ก็หาไม่ได้

ความงามของนางทำให้กษัตริย์พอเห็นก็เกิดความรัก กวีได้เปรียบเทียบไว้

ดังนี้

โคลงบทที่ ๓๘

บพิตรบุรยาตรฉาย	แยงชล
หันทิพางามคน	อูหย่อง
สายทรวงถูกศรตน	พิมปวก ปีนเอ
ป็นปวกพิษเพียงพอง	เพศผู้ทานยา ฯ

เปรียบว่ากษัตริย์เหมือนถูกศรปักทรวง รู้สึกแปลบปลาบและเจ็บปวด

เพราะเกิดความรักนาง

ข. โคลงที่มีความชวนั่งกินใจ

โคลงบทที่ ๕๕ กษัตริย์กล่าวนางสังกา เพื่อไปค้นหาชื่อนางตามเงื่อนไขของคาบส
โคอำลาและขอร้องให้คนไมและสัตว์ป่าอยู่เป็นเพื่อนนางว่า

ไพร่พฤษเหวหาดขวาง	เทขวาง
เสื่อสังทรายกาง	เนคเนื้อ
เชือกศรีสว่างสันปาง	เหมวาศ เคียวเนอ
เป็นเพื่อนนกเนื้อเขือ	อยุ่เทศนแรมพนม

โคลงบทที่ ๕๖ กษัตริย์คร่ำครวญว่าเป็นพิษอันถูกแล้วยังมีเวลารักษาหาย แต่เป็นแห่ง
ความรักนางถูกคองแล้วเจ็บปวดยิ่งนัก เมื่อจะจากไปจึงขออำลาและสั่งเสียนาง

เป็นพิษพานแต่งคัง	คัทยา
ยังถูกหวนยังหา	ฮอมไค
เป็นอวนปวดปักขา	ยินยั้ง นักเอ
จักสั่งสอนเจ้าไว	เทาไวถนอมคาย ๗

โคลงบทที่ ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๑ กษัตริย์ได้เที่ยวค้นหาชื่อนางในที่ต่าง ๆ กล่าว
คร่ำครวญขอร้องให้ชนเขา เทวดาอารักษ์ ฟาคินทั้งเมฆฝน และแม่น้ำ ๕ สาย ช่วย
ให้หาชื่อเพื่อจะไคนางสังกาไปเชยชม ว่า

ชนเขาเมรุมาศฟ้า	สุลาทาน ทานเฮย
รับช่วยเรียบชวานวาน	ชอช
ตนทุกทีพองการ	นำแม่ เมื่อเอ
นามนาฏไครไคร	บอกเทอนทิพสวรรค์ ๗
อารักษ์ทุกเทพ	ไพร่พริบ ทานเฮย
วานช่วยชูหาสืบ	ชอช
แสนชูช่วยเรียบรีบ	นามนาฏ นุชรา
ฤาเมียดเยื่อนดู	แผอันอันปี ๗

ชุนเทพชุนหีบห้วย
 ตายกว่าดามาเรอ
 อาครุ เกียเป็นเปา
 สั้งวิมานวังไท
 ฟิวานฟ้าลาหลา
 วานพีเทียนรูปหมาย
 วานฝนสว่างสดสาย
 ขแสวานท้งหา

ทินเหว ทานเฮย
 โลกไว
 เปิงวาค ลนเอ
 เทพสร้างสมสมา ฯ
 หลงหลาย แมนา
 เหมียบคหมัน
 ฝนฟาก วรรณ
 ชาญหาขวัญ ฯ

และเมื่อไต่ถามต้นไม้, นก, สายน้ำ ฯลฯ ผู้ใดก็ไม่บอก กษัตริย์ก็คร่ำ
 ครวญตั้งน
โคลงบทที่ ๘๘

เรียมถามไม้ไหลควน
 ขบอภสารศรีตั้ง
 ถามสินธุสาสินธุสั่ง
 บบอภคั่นไนไท

คนยัง ที่นี้
 ช่อไว
 บบอภ
 เทาไทถนอมคู ฯ

โคลงบทที่ ๘๙

ฟัถามนคตุเตา
 ทลลคคถนอม
 ถามถักอกคักจวบ
 ซังช่อนุช้องไว

คายคอม อยู่เอ
 มิใด
 ใจพี ปองเอ
 มีหอเรียมยิน ฯ

โคลงบทที่ ๙๐

ทิพนามมคบอกเบอง
 บบอภศรีชอแซ
 ถามชวาเลาชวาแซ
 ถามแซคนานุช้อง

ถามแล เราแล
 ราวรอง
 บินกว่า ไปเอ
 แซกเตาเรียมขวัญ ฯ

โคลงบทที่ ๘๖

แสนสัควาวานชื้อชู	มาไซ่ ชาวเอ
บบอกนามนงไว	แวนรู
ถอส่นำหนึ่งตราไกร	ไกลจาก ไปเอ
หาชื้อชื้อชื้อชู	จึงไค่สับอัน ฯ

สองบาทสุดท้ายของโคลงบทที่ ๘๖ บอกว่าจากไปไกลหนึ่งปี หาชื้อนางได้
สับชื้อ แต่โคลงต่อไปก็บอกว่าไม่ชื้อชื้อนางแม่แต่ชื้อเดียว

กวีได้เขียนให้กษัตริย์เหี่ยววานชื้อร้องให้เทวดาอารักษ์ ต้นไม้ แมง ฝน
ลม จักจันเรไร ช่วยตอบไปว่า

โคลงบทที่ ๑๑๗

แสนชมวานชื้อชู	ยีนไฉน อยู่เอ
มิช่างกล่าวหื้อไท	วาไว
วานพรหมที่คงไซ	ของสาक สารเอ
วานเทพทุกต้นไม้	บอกเห็นทิพตา ฯ

โคลงบทที่ ๑๑๘

วานฟารับฝ่ายฟ้า	คอยทวย เตือนนี้
วานเมษยั้งเสียงคอย	คานคั้ง
วานลมเลาลมชวย	เขยกว่า คายเอ
วานบอกนามนงคั้ง	ชื้อไว เวทนา ฯ

โคลงบทที่ ๑๑๙

ยีนเสียงจักจันร้อง	รงมไพร นวนเอ
ถามถองนามนงไว	มิรู
ถามโยเล่าโยใน	สังคเนตร นวนเอ
มิบอกอกซากู	กีนุกุทรวง เรียม ฯ

โคลงบทที่ ๑๒๐

ยินเสียงจิริครอง	เวียนถาม เลาแด
บบอกชื่อนงราม	นาฏนอง
บอกระนี้ราระนี้หยาม	ใจอยู่ เย็นเอ
มิบอกบัคนันพอง	เทาพองพวงเวียน ฯ

(ระนีในที่นี้หมายถึงชน)

ภายหลังคาบสยกนางสังกาให้แล้ว กษัตริย์ได้เล่าให้นางฟังว่า พระองค์เคยเที่ยวค้นหาชื่อของนางไปพลางก็ตัดพ้อต่อว่าเทพเจ้าทั้งหลายที่ไม่ช่วย โคลงบทที่ ๑๑๘ ได้ตัดพ้อพระอินทร์ (ท้าวพันตา) ว่า

พันตาอาจารย์	เวียนมรณิก หนึ่งรา
เอาชะแสดอารทิก	หลังหลา
ความสึเนแมมาจิก	ใจเจน สันหนึ
รอนโศกเวียนควยชา	มีมายณานี ฯ

กล่าวว่า พระองค์ได้นึกถึงพระอินทร์จึงหลั่งน้ำลงดินขอให้ช่วย ความรักนางทำไมจึงติดแน่นอยู่ในใจเช่นนี้ ทำให้มีแต่ความเรารอน แต่พระอินทร์ก็ไม่ปราณี โคลงบทที่ ๑๑๙ กษัตริย์ตัดพ้อพระอินทร์ (จอมเมรุ) และพระพรหม (ธาดา) ว่า

บพิตรสองเนตรจา	จอมเมรุ
สังวิบลินแดน	แหลงหลา
ธาดาเคาเต(เทวดา) เป็น	สนุกอยู่ ฎาหนั้น
มีมียลทุกขชา	คลาดเคลาสุลาไล ฯ

หมายความว่า พระอินทร์เป็นจอมเมรุ (สถิตที่เขาศรีเมรุ) ทำไมจึงไม่มองมายังโลกบาง พระพรหมเลามัวสนุกสนานอยู่กระมังจึงมองไม่เห็นทุกข์ของข้าซึ่งอยู่ไกลสวรรค

โคลงสองบทที่กล่าวมาแล้วนี้ มีส่วนคล้ายโคลงในนิราศนรินทร์ ของนายนรินทร์ (อิน) ธิเบศ ซึ่งเป็นวรรณคดีรุ่นหลัง บทหนึ่งซึ่งก็ได้คร่ำครวญเมื่อออกจากนางอันเป็นที่รักและตัดพ้อต่อว่าว่าเทพเจ้าไม่ช่วยให้เขาได้อยู่ร่วมกับนางว่า

พินเนตรภูวนาทตอง	คาระวัง ไคฮา
พัทตร์สี่แปดโศกพัง	อนออ
กฤษณนิทร เลอหลัง	นาคหลับ ฤาพอ
สองวิโยครำร้อ	เทพทาวท่าเมิน ฯ

หมายความว่า พระอินทร์ผู้มีพันตาไปมัวจ้องมองอะไรอยู่ พระพรหมผู้มีสี่พัทตร์ แปดกรรม ก็มัวฟังอะไรหรือ พระนารายณ์ (กฤษณ) เเลกก็มัวหลับไหลอยู่บนหลังพญานาค (อนันตนาคราช) อยู่กระมัง สองหนุ่มสาวรำร้อ ่องไห้ชวยเทพทั้งหลายจึงเมินเจยมิไคชวย

ค. โคลงที่เล่นอักษรสัมผัสก็มีจำนวนไม่น้อยเลย

โคลงที่เป็นกลบทเก็บชาค (เก็บบาท) เช่น

โคลงที่ ๑๕๕

สองสมอาพะเยศมวน	องคออน ออนรา
เรียบชมชวน	กอนแกว
กรสายสมร	ฝนฟาก ฝั่งเอ
ชีพิตรแล้ว	จากเสี้ยงสีโนเกบชาค

ซึ่งอ่านแล้วจะได้ดังนี้

สองสมอาพะเยศมวน	องคออน ออนรา
องคออนเรียบชมชวน	กอนแกว
กอนแกวกรสายสมร	ฝนฟาก ฝั่งเอ
ฝนฟากชีพิตรแล้ว	จากเสี้ยงสีโน ฯ

โคลงบทที่ ๑๗๐

ถวายนชี่เวศไวั	วางสิน ส่วนรา
สันไคบิน	มิไค
พิเบิงบิน	ถวายนาฏ นุชเอ
นองไท	เชนซาชวยเรียบเกบชาค

ซึ่งอ่านแล้วได้ดังนี้

ถวายคนชีเวศไว้

วางสินสันโคบิน

มิไคพิเบิงบิน

ถวายนาฏนองไท

วางสิน ส่วนรา

มิไค

ถวายนาฏ นุชเอ

เซนชาชายเรียม ฯ

โคลงที่เป็นกลบทเกบชาคหรือเก็บบาท นอกจากโคลงสองบทนี้แล้วยังมี
บทอื่นที่เป็นลักษณะ เช่นนี้ อีก เช่น โคลงบทที่ ๑๕๘, ๑๕๘, ๑๖๘, ๑๖๘ เป็นต้น

โคลงที่เป็นกลบทสายไหม เช่น

โคลงบทที่ ๑๕๐

พฤกษารศโรศตน

สันเสพยหักเบิงสน

บแผแผรศพน

เพียงระงมฟ้าพน

อ่านแล้วจะไคคั้งนี้

ไซร

เรา

จะ การเอ

ชันจอยรมสายไหม

พฤกษารศโรศตน

สันเสพยหักเบิง น

บแผแผรศพน

เพียงระงมฟ้าพน

โคลงบทที่ ๑๕๖

โอดนจับจิมบู

ชันเขกชันเชยชู

นกเฮยคังฤาสู

เหมือนเมื่ออวนถารู

อ่านแล้วจะไคคั้งนี้

คนไซร

เราสน

พนจะ การเอ

ชันพนจอยรม ฯ

คอย มาแม่

เพื่อน

สุ สันหนี

รวมไททิพสายไหม

โอคนจับจิมปู

ชั้นแซกชั้นเซยชู

นกเฮคังดาสุ

เหมือนเมืออวนถารู

ปคอย มาแม่

เฟือนชู

สส สันหนึ

รวมรูไททิพ ฯ

นอกจากโคลงสองบทนี้ โคลงที่เป็นกลบทสายใหม่ยังมีอีกหลายบท เช่น โคลงบทที่ ๑๕๖, ๑๖๕, ๑๘๕, ๒๑๒ เป็นต้น

นอกจากโคลงกลบทสองชนิดนี้แล้ว โคลงในเรื่องประทุมสังกา ยังมีเล่นสัมผัสอักษร สัมผัสสระเป็นคู่ ๆ ดังนี้

โคลงบทที่ ๒๐๗

ศรีศรีพิเศกสร้อย

หลอหลอรคสังกา

พรพรหมพิธา

หมนหมนปีเหลนเหลน

ชารวา

هنگเหลน

วิบริบ หายเอ

ภาพเพียงจักรวาท ฯ

โคลงบทที่ ๒๐๘

จากเจียรขอฟ้า

สุคสวาทเวหาหา

เต็มงามคางนানা

อันอันหาโคไต

จึงมา ถาแม่

ยากไซร

นรนาภา นุชเอย

เทานองถามี ฯ

การศึกษาในแง่ของภาษารูสีกว่ายังยากที่จะเข้าใจความหมายของคำได้ ทุกคำ ต้นเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้ศึกษาได้ยากประการหนึ่งก็คือ การถอดตัวอักษรไทยเหนือเป็นอักษรไทยกลางไม่ถูกต้อง ทำให้อ่านไม่เข้าใจ และเขาไม่ถึงความหมายตามที่ผู้แต่งตั้งใจ

เช่นโคลงบทที่ ๑๓ เขียนบาทแรกว่า

พระตักแซเบียงไท

ทักไนย เนตรเอ

คำว่า "ตัก" ในที่นี้ ความจริงคือ พัก หรือ พักตร์ ทั้ว พ และ ต ในอักษรไทยเหนือมีลักษณะใกล้เคียงกัน ทำให้ถอดเป็นอักษรไทยกลางถอดผิด และคง

จะเป็นเช่นนี้อีกหลายคำ แต่กระนั้นก็ดี จากการศึกษาเท่าที่จะเข้าใจได้ก็พอจะจัดได้ว่าโคลงเรื่องนางสังกา เป็นวรรณกรรมชั้นเยี่ยมเรื่องหนึ่ง เพราะมีความไพเราะเพราะพริ้ง ชาบซึ่งกินใจหลายบทหลายตอนตั้งกล่าวแล้ว ภาษาที่ใช้หลายคำเป็นภาษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่นคำว่า

เจ็ย	ในโคลงบทที่ ๑	หมายถึง	นิทาน
จอย	" ๑	"	การขับลำนำแบบหนึ่ง
แปง	" ๒	"	ท่า, แต่ง
ผอ	" ๖	"	คู
สังกา	" ๘	"	สงสัย
เสียง	" ๑๓	"	หมค
สัง	" ๒๗	"	อะไร, ทำไม

ฯลฯ

ส่วนศัพท์โบราณที่พบในนิราศหรืออุโฆษและในกำศรวลโคลงคั้น (กำศรวลศรีปราชย์) ก็มีหลายคำ เช่นคำว่า จ้าง้อ, จ้างาย เป็นต้น ส่วนนวนโวหารก็แสดงว่าอยู่ในสมัยใดเหมือนกัน

มีศัพท์ภาษาไทยใหญ่อยู่คำเดียวคือคำว่า กว่า แปลว่า ไป หรือ เสียบ ในโคลงบทที่ ๓๐ มีกล่าววว่า

ตายกว่าถามาเรอ โลกยไว้

ตายกว่า - ตายเสียบ

โคลงบทที่ ๕๑ มีกล่าววว่า

ถามชวาเลาชวาแซว บินกว่า ไปเอ

บินกว่า - บินไป

โคลงมังทราก็เชียงใหม่

โคลงมังทราก็เชียงใหม่ เป็นโคลงที่กล่าวถึงเหตุการณ์สมัย พ.ศ. ๒๑๕๕ ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งไม่ปรากฏรายละเอียดในพงศาวดารโยนก ขอความบางตอนตรงกับพงศาวดารพม่าและรามัญ และบางตอนก็แปลกออกไป ต้นฉบับที่ คร. ประเสริฐ ณ นคร พบมี ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นของ นายสงวน โชติสุจริตัน อีกฉบับเป็นของวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ คัดไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ โดยสุรินทร์

เนื้อเรื่องกล่าวถึง เมืองเชียงใหม่เมื่อสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ตั้งราชเทวี เชื้อสายมังรายเป็นราชินีเชียงใหม่ โดยยกทัพมาตีพระเจ้าเมกุฏิขี้แข็งเมือง ในโคลงนี้กล่าวว่าท้าวราชเทวีนั้นเป็นแม่มังกษาก็ หมายถึงมังทราก็มาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพระเจ้าบุเรงนองให้ราชบุตร คือ มังนรราชขอ ผู้ครองเมืองสาวัดดีมาครองเชียงใหม่ ที่ให้มาครองคงเป็นเพราะเป็นลูกท้าวราชเทวี เชื้อสายมังทรานั้นเอง ต่อมาออเรศ (สมเด็จพระนเรศวร) ทรงขอธิดาเจ้าเชียงใหม่ไปเป็นมเหสี แต่ตามหนังสือไทยรบพม่า ว่าสมเด็จพระเอกาทศรถทรงขอธิดาไปและมีพระทูลองไปถวาย สมเด็จพระนเรศวรทรงปราบเชียงใหม่แล้วสวรรคตตอนเสด็จไปอังวะ ราชเมศวรผู้นอง (ตรงกับสมเด็จพระเอกาทศรถ) ได้สืบราชสมบัติต่อ ต่อมามังนรราชขอป่วยจึงส่งสารไปยุรยาขอให้ลูกกลับมาสืบราชสมบัติ แต่ไม่ทันที่ธิดาและพระทูลองกับพวกพลจะมาถึง ใค้มีผู้สมคบกันยก "พระชอຍ" ขึ้น ตามเรื่องปรากฏว่าพระยาหาญปลคพระชอຍออกแล้วยกพิศนกลางขึ้น และให้พวกพม่า มอญ ไทยใหญ่ เป็นเสนาประพฤตึผิดประเพณี จนบ้านเมืองจะล่มจม แสนหลวงและพระยาจำบ้าน เรียกเจ้าเมืองนคร (ลำปาง) มาปลคเจ้าชัยที่ปแล้วยกคนชอຍ (ลูกคนเล็ก) ขึ้นแทนพระยาน่านทราบเรื่อง จึงให้มังทราก็ (พระเจ้าอังวะ) มาตีเชียงใหม่ แล้วไปตีลำปาง เจ้าเมืองนายรับอาสาพระเจ้าเชียงใหม่ไปขอทัพยุรยามาช่วย พระเจ้าอังวะเกรงศึกสองหน้ารีบหนีไป แต่พอดีพระเจ้าเชียงใหม่ถึงแก่อภิราลัย ทัพยุรยาเลยยกกลับมาทัพพม่าจึงหวนมาตีเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ. ๒๑๕๓ และกวาดค่อนชาวเชียงใหม่ไปหงสาวดี ต้นปี ๒๑๕๕

๕ คำว่า "มังทราก็" ในประวัติศาสตร์ เรียก "มังกษ" ในที่นี้ เขียนตามต้นฉบับเดิม

แม้ว่าโคลงมังตราที่เชียงใหม่ จะเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ แต่ก็มีคุณค่าทางการศึกษา ทั้งในแง่ภาษาและวรรณคดี
ในแง่ของวรรณคดี จะเห็นว่าโคลงมังตราที่เชียงใหม่ มีคุณค่าไม่น้อย มีหลายโคลง ที่พรรณนาได้ดี ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ เช่น

ก. พรรณนามองเห็นภาพพจน์เกิดจินตนาการ

โคลงบทที่ ๓ พรรณนาถึงเมืองเชียงใหม่ที่พระเจ้ามังรายสร้างไว้ว่า

มังรายเวียงเวียงสร้าง	ศรีสถาน
วชิรประการ	ใหม่หนา
เมโรกฮินลาน	สูงส่งงามเอ
วงแวกหอเลอค่า	เพศเพียงพิมานเท ฯ

หมายความว่า พระเจ้ามังรายสร้างเมืองอันเป็นศิริมงคลโด่งามยิ่ง ทั้งกำแพงแก้วก็ใหม่ พระเมรุก็เป็นหินสูงส่ง แวกลอมหอ (ปราสาท) สวยงามเหมือนวิมานเทวคา (เท - เทวคา)

โคลงบทที่ ๔ พรรณนาต่อไปว่า

คือเล็กแล้วเลากวาง	ปนขาม
ชลฟ้าเพงเต็มตม	เทิกเทา
ปทุมเรือเรือ่งงาม	ไซขวางรถเอ
งูเงือกจักเซเฝ้า	ชายขวางขวางเวียง ฯ

หมายความว่า คลึกและกวางมองคูนางรงขาม มีน้ำเต็มเปี่ยมก็คขวางเทาทำให้เดินไม่ได้ มีคอกบัวบานสีสนสวยงาม มีทั้งงูและจรเข้เฝ้าอยู่เป็นเครื่องป้องกัน

โคลงบทที่ ๕

วิพลมิอาจอัน	สังขยา
แสนสารถโยธา	แกนกลา
คชสารไซโยธา	เหมงหมื่นพายเอ
อัสสสิ่งแสนหมอนมา	โลกเร่องเร่องเรา ฯ

กล่าวถึงอาณาจักรล้านนาไทยว่า มีรีพลจำนวนมากจนไม่อาจจะนับได้ มีทั้งพลธ พลช้าง และพลม้า เป็นหมื่นเป็นแสนเป็นสง่าไปทั่วโลก

ข. โคลงที่อ่านแล้วทำให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้งกินใจ เช่น

โคลงบทที่ ๒๔ เมื่อพระเจ้าอังวะยกทัพมาตีเชียงใหม่ กวีได้คร่ำครวญเสียดายเชียงใหม่เอาไว้ว่า

เสียดายเชียงใหม่หมา	อนรรฆะ
ปราสาทเวชนนคพระ	เจืองเจา
เป็นอนธระ	หมองหมน ครานี้
อินทราชครรรอนเรา	แห่งหนกัมล ๗

หมายความว่า นาเสียดายเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหม่ (หมา - ใหม่) มีค่าอันนับไม่ได้ เสียดายทั้งปราสาทราชวังของกษัตริย์จะมีแต่ความหมองหม่นมืดมนในคราวนี้ พระอินทรครรรอนอาสน์ (แล้วหาทางช่วยเหลือ)

โคลงบทที่ ๔๕ เมื่อเชียงใหม่เสียแก่พม่าแล้วกวีได้คร่ำครวญว่า

คราวนี้วิบากเมือง	ของหวัง
เคราะห์คอบขอรระนั่ง	สงช้า
หมคบัคเปลาเวียงวัง	ในนอก นาเอ
หลอแต่คินแล่นำ	เปลาเสียงสูสัจด์ ๗

หมายความว่า คราวนี้ถึงวิบากเคราะห์กรรม ทำให้สูญเสียบ้านเมือง สูญเสียไปหมดแล้ว เหลือแต่คินและนำเท่านั้นแหละ ทุกหนทุกแห่งมีแต่ความสังข์เจ็บ

โคลงบทที่ ๔๕, ๔๖ กวีกล่าวอำลาบุษนิยสถานและบุษนิยวัตถุต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่เป็นการกล่าวลาแทนบรรดาพวกที่ถูกกวาดต้อนไปยังเมืองพม่า ดังนี้

ลาพระศรีสุเทพเจ้า	จอมศิริ
ทั้งมหาเจดีย์	คนคาน
พระสีหิงครูปมณี	ทองเทพ เอ (โคลงบทนี้แปลกที่มี
อุมงคราขเรธาสราง	เนืองเจามโหสธ สร้อยเพียงคำเดียว)

พระสิงหคัสักสาต ศาสนา
 เห็น เหตุการณ์โลกา โลกชั้น
 จงมนมีคัสัญญา หลายหลาก นักเอ
 พระสาแดงหือหัน เนื่องควยบรร(คา)สัตว์ ๆ
 จะเห็นว่ากวีโคกลาวอ่ำลา คอยสุเทพ พระเจคีย์ พระพุทธสีหิงค์ และ
 วัคคุมงค กลาววาทอไปบานเมืองคงจะมีแต่มีคมน
โคลงบทที่ ๔๔ กวีโคพรรณาควยความเจ็บอกเจ็บใจที่เสีย เมืองแกพม่า
 และตองถูกกวาคตอนไปว่า

ยากยินคิค(คิค)คระคำ อกอิด
 มาน(พม่า)หากมาปองปลิด แมงมาง
 เจ็บใจคั้งป็นพิษ รอยเสียบ ทรวงเอ
 จักจากรวมรสร่าง แม่ไวเวทนา ๆ
 หมายความว่า คิค ๆ แลวรลือกอนอกอนใจยากที่จะอยากไคยินไคยั้ง
 เรื่องราวที่พม่ามารุกรานให้แตกเข่นนี้ เจ็บใจเหมือนถูกป็นพิษยิงเสียบอกอญจะตอง
 จากไปตั้งไไหนาง (คนรักหรือภรรยา) ไวนาเวทนา

ค. โคลงที่มีความไพเราะในเชิงเล่นสัมผัสอักษร
โคลงบทที่ ๔๗ บรรยายชาวเมืองหาทางคอสพม่าว่า

ชาวเวียงชคุดออกตอน ทวยแพง
 รบมานในชุมแขง คอตาน
 ชีวิตมิหนานาแหง ล็กสิ่ง สั้งแล
 เป็นยอดชายจอนจวน แกนแกวสกรรจคน ๆ
 จะเห็นว่าคำที่ขีดเส้นใต้เล่นสัมผัสอักษรเป็นคู่ ๆ ทำให้โคลงบทนี้มีความ
 ไพเราะเป็นพิเศษ
โคลงบทที่ ๔๖ ก็เล่นอักษรสัมผัสเช่นกัน กล่าวถึงมังตรา (พระเจ้าอังวะ)
 เกรงทัพอยุธยา

มัทธาเพื่อนทั้งห่าง(ร่าง) เหิน
 เชงขามยธิยาพล ฝายฝว
 ฝูงเจ็บป่วยเขารุข หามหาบ คินแล
จวนจวบเล็กของ(สอง)หน้า ถกถวนเถิงคน ๆ
 ง. โคลงที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โคลงแทบทั้งหมดเล่าเรื่องราวทาง
 ประวัติศาสตร์ จะขอยกมาให้ดูบางโคลง ดังนี้
โคลงบทที่ ๒๑ กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรขออิศการาธิเนียงใหม่ว่า
 นอเรศขอเจืองเจ้า สาวกษัตริย์
 เทียมแทนเสวยสมบัติ โกถเคลา
 แลแล้วลูกชายถัก เป็นแขก เขยแฮ
 หวังว่าจักบางแลแล้ว เปลารำแถมถม ๆ

จากโคลงบทนี้บอกว่านอกจากจะขออิศาไปเป็นมเหสีแล้ว ยังของลูกชาย
 คนถักไปเบี่ยเขยอีกควย

โคลงบทที่ ๒๒ กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวร จะไปตีอังวะ ว่า
 นอเรศผันผายไค เมืองพระ
 เริงขรไปอังวะ เพื่อนพอง
 มิเถิงเลามรณะ วาววาค วันนั้น
 รามสวรณองนั้น สู้บทาว แทนเมือง ๆ

ในบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ เล่าต่อไปว่า สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปไม่ถึง
 กรุงอังวะก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระอนุชาคือพระรามสวร (พระเอกาทศรถ) ก็
 ขึ้นครองราชย์แทน

โคลงบทที่ ๒๒ และโคลงบทที่ ๔๐ บอกศักราชที่เชียงใหม่ถูกตี และถูก
 กวาดคองเอาผู้คนไปในจุลศักราช ๙๒๒ (พ.ศ. ๒๑๕๘) และจุลศักราช ๙๓๓
 (พ.ศ. ๒๑๕๘) ดังนี้

โคลงบทที่ ๗๖

สักราช เการอยเจ็ด	สิบหก
จำจาก เรือนยอก	แผนผาย
มาปรังนอก เวียงตก	แผ่งยั้ง ฟิงค์เอ
แสน โศกรมเราราย	เรงรอนรณทรวง ฯ

โคลงบทที่ ๘๐

สักราช เการอยเจ็ด	สิบเจ็ด
ปีใหม่สนเสด็จ	ฤกษ์ราย
จิตรออกเรื่องเรค	วันทำ เพงนิน
จักจากยอทยาย	เรงรอนรมมโน ฯ

ในแง่ของภาษา โคลงมั่งทราตีเชียงใหม่ ใช้อ้อยคำภาษาที่อ่านเข้าใจง่ายกว่า โคลงนิราศหรืออุโฆษัย แสดงว่าคงจะเกิดขึ้นหลัง มีศัพท์หลายคำที่ปัจจุบันไม่ใช่ในภาษาพูดแล้ว แต่ส่วนมากถ้อยคำภาษาที่ใช้ในโคลงมั่งทราตีเชียงใหม่ เป็นถ้อยคำที่ปัจจุบันยังใช้ในภาคเหนืออยู่ จะขอยกตัวอย่างมาให้ดู ดังนี้

ง. ถ้อยคำที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่น

เหลนหลานหลัดหลื่อ ในโคลงบทที่ ๘ หมายถึง หลานเหลนและลูก

ของเหลนและหลาน				
ของเหลน				
ฟ่าน	"	๒๘	"	อীগง
เยียะ	"	๒๘	"	ทำ
อู	"	๔๑	"	พูด
หลวก	"	๔๖	"	ฉลาด
หลุ	"	๔๘	"	พั้ง, ทะลุ
ตัก	"	๕๘	"	ปิด
คำาคิด	"	๕๙	"	ความคิด

ถ้อยคำที่ปัจจุบันไม่ใช่ เช่น

เหิง ในโคลงบทที่ ๒๕ หมายถึง นาน (เทียบ เหิง ในวรรณกรรม
ภาคกลาง)

เทา " ๓๔ " แต่ (เทาเอา - ไค้แต่เอา)

เถิง " ๓๖ " ถึง

เวลา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระลอสอนโลก

พระลอสอนโลก เป็นคำประพันธ์ที่เขียนขึ้นต้นด้วยร้อย ซึ่งมีไม่จบบทและต่อด้วยโคลงสี่ ฉบับที่ไค้มีโคลง ๓๑ บทด้วยกัน นายสงวน โชติสุขรัตน์ ผู้จัดพิมพ์ออกไว้ในคำนำว่า ต้นฉบับเดิมเป็นต้นหนังสือพื้นเมือง ท่านลานนาสีโหมกข์ (นายบุญเลิศ พิงพรารวดี) ไปพบที่บ้านราษฎรผู้หนึ่งที่บ้านกิ้วขมุก อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ในต้นฉบับเดิมบอกว่า ร่างไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ ถ้าเป็นตามนี้ก็นับว่าเป็นหนังสือเก่าเล่มหนึ่ง

เนื้อเรื่อง

ขึ้นต้นเป็นร้อยเล่าให้ฟังถึงพระลอ ซึ่งเสด็จมาถึงแม่น้ำกาหลง ก่อนที่จะเข้าสู่เมืองสรองของพระเพื่อนพระแพง พระลอสอนโลกขึ้นด้วยร้อย ดังนี้

"ศึกขอนฟ้าราตรี แทนวารีนามกาหลง ธกั้ระงำโศรก สุกวิโยคหามารคา
แลประชาราษฎร จึงเอยโอกาสคำสอน ทวยนิกรนายไพร่ ขบหน้าไว้กับดิน ลอราช
อินทร์เสด็จสู แทนผากน้ำกาหลง....."

กล่าวว่าเป็นเวลาศึกแล้ว พระลอซึ่งประทับขยับริมฝั่งแม่น้ำกาหลงก็ทรงโศกเศร้าถึงพระมารดา และประชาราษฎร จึงถือโอกาสนั้นสั่งสอนให้โอวาทแก่ทวยนิกรนายไพร่ทั้งหลาย ซึ่งเขาเผ่าถวยบังคมอยู่ พระลอได้เสด็จขึ้นบนแท่นหินซึ่งอยู่ที่แม่น้ำกาหลง

ต่อจากนี้เป็นโคลงสี่สุภาพบอกให้ทราบว่า พระลอจะให้โอวาท ว่า

องคละรอกฤษไ้	จักลง
สู่แทนฝั่งกาหลง	กำหนด
จึงเอยโอวาทนจง	สอนสั่ง
ตุเอยแทนตัวข้า	เมื่อใดไ้ไกลตุ ๗

ฟังเทศะผู้ประกาศเจ้า จอมมูทยา
 ตั้งสระหรือ กัลยา นานอง
 จักไขบัวรามจา - รัตเป็น ทะหลา
 ขามลอรราชเอ็น (ประกาศ) ร่อง สั้งไวฟังฟัง ฯ

คำสั่งสอนของพระลอสอนโลก ซึ่งกวีสมมติว่าเป็นคำสั่งสอนของพระลอสัน
อาจสรุปได้ดังนี้

- ๑) เป็นคำสั่งสอนพวกเจ้าขุนมูลนาย ๕ ประการ ในโคลงบทที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๕, ๒๖ มีดังนี้
- ก. อย่าโกรธเคืองให้ปรากฏออกนอกหน้า
 - ข. อย่าประมาทในธรรม
 - ค. ให้มีสัจย์
 - ง. ให้สภาพทำอะไรอยู่ในท่านองคละงธรรม
 - จ. ให้มีปัญญามีสุคติ เว้นอกคิทั้งดี
 - ฉ. อย่ามีความโลภ มีคตหาอยากไคลูกเมียเขา
 - ช. อย่าเที่ยวอาสามากนัก ทำไมไคจะลำบาก
 - ซ. อย่าเสพสุราให้เมามาย
 - ญ. ให้รูชนบธรรมเนียมของขนนาง ให้มีความเฉลียวฉลาด อย่าเอาเมียเป็นเสนา คือเป็นที่ปรึกษาในกิจการบ้านเมือง แมวว่าจะฉลาดมากนัคนเขาก็นินทาได้
- ๒) เป็นคำสั่งสอนคนทั่วไป ๑๕ ประการ ในโคลงบทที่ ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๒, ๑๔, ๒๑, ๒๒, ๒๗, ๓๐, ๓๕, ๓๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๖๔
- ก. รู้อะไรอย่ารีบแสดงความอวดรู้ออกไป
 - ข. ให้ทอววจาหยาบคายควยถอยคำอ่อนหวาน
 - ค. พกอะไรต้องระวังเพราะไมอาจกลับคำพูดได้
 - ง. ให้มีความขยันหมั่นเพียรทำกรงานเพื่อสุขสบายภายหลัง เป็นการอดเปรี้ยวไว้กินหวาน

- จ. อย่าโอ้อวดว่าตัวฉลาดรอบรู้
- ฉ. อย่าโลภอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น
- ช. จะซื้อของใหญ่ให้ละเอียด อาจเกิดไม่ชอบใจภายหลัง จะนำกลับคืนก็เป็นการก่อการทะเลาะวิวาทกันได้
- ซ. อย่าเชื่อคนงายแม่แต่คนที่แสดงวาทะก็ใครเรา
- ญ. อย่าอวดอ้างความมั่งคั่งของตน เพราะอาจเกิดอันตรายได้
- ฎ. ให้เป็นคนเจียมตัว
- ฏ. อย่าประมาทผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เห็นโลกมากกว่า
- ฐ. ถาต้องเดินทางไกลอย่าพากรรยาของผู้อื่นรวมเดินทางไปด้วย เป็นเรื่องที่ดีก็ได้
- ฑ. อย่านั่งไกลกรรยาของผู้อื่นให้มากนักจะทำให้คนสงสัยได้ จิตใจของตนก็อาจหวั่นไหวด้วย
- ฒ. อย่าพูดเล่นเล่าโลมหยอกกลอนนินทา
- ณ. รักกินยาแก้จรรยาคนงายมาหากิน
- ด. อย่าเป็นคนส่อเสียดให้คนทะเลาะกัน
- ๓) เป็นคำแนะนำควรเลือกหญิงอย่างไร เป็นคู่ครอง

กล่าวถึงหญิงไม่ดีเป็นคนเจ้าชู้ ไม่ควรเลือกเป็นภรรยา หญิงที่ดีต้องเป็นคนอ่อนหวาน ไม่โกรธงาย คิดถึงแต่ทำงาน รู้จักเก็บหอมรอมริบ จิตใจเหมือนมารดาที่มีบุตร คือ ห่วงใยสามีเสมอ ประณีตสามีให้มีความสุข หญิงอย่างนี้เป็นผู้ที่สามีควรทูลนอม

ต่อจากนี้เป็นคติสอนคนทั่วไปต่อ ว่าเป็นคนอย่าเหยียบเรือสองแคม ตอนทนายสรุปว่า คนเราทุกคนต้องมีศัลหาราคะ แม่พระโพธิสัตว์ก็ยังเคยสิ้นพระชนม์เพราะหลงรักและเชื่อนางมโนहरา บทสุดท้ายที่มีอยู่ คือบทที่ ๗๑ กล่าวถึงคนเมวว่าคนชั้นเมวสร้างเร็ว แต่ตัวเอง (ผู้เขียน) ไม่รู้จักสร้างสักที

เมวว่า "พระลอสอนโลก" จะเป็นหนังสือที่ผู้แต่งมุ่งจะให้คติเตือนใจแก่ขุนนาง พวกเจ้านายและคนทั่วไป เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นข้อสั่งสอน แต่ก็มีลักษณะเป็น

วรรณกรรมที่คิดเล่มหนึ่ง เพราะสำนวนโวหารที่ผู้แต่งเปรียบเทียบ ให้เข้าใจในคติ
สั่งสอนเป็นไปอย่างลึกซึ้ง ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ ซึ่งอ่านเข้าใจง่าย
นับเป็นวรรณกรรมที่ดีในเชิงเปรียบเทียบ จะขอยกตัวอย่างมาให้ดูดังนี้

โคลงที่ ๑๐ กวีหรือพระลอ ในเรื่องโคลงสอนคนทั่วไปว่าจะพูดจะจาให้ระมัดระวังถ้อย
คำ เพราะพูดแล้วจะกลับคืนคำไม่ไค้ง่าย ๆ นัก เปรียบเทียบให้ฟังดังนี้

ไฉไลหากลวงถอย	วาจา
กับอาจคืนคำมา	ง่ายไค้
เพศ (คจ) เพียงคังนาวา	คิดหาค อยู่แล
บอจจักคืนไค้ไกล	ฝั่งควยแรงพาย ๆ

หมายความว่า ใครก็ตาม หากกล่าวหลอกลวงเป็นวาจาไม่จริงแล้ว ไม่อาจกลับคำ
พูดได้ เปรียบคังเรือเกยติดหาดอยู่ เราไม่สามารถพายให้ขึ้นฝั่งได้

โคลงบทที่ ๑๓ สอนว่าเป็นเจ้านายขุนนาง เวลาโกรธเคืองอย่าแสดงออกนอกหน้า
ให้ใครเห็น ในหอกทนเอาและเปรียบเทียบให้เข้าใจดังนี้

เป็นขุนอย่าเคียดห่อ	ปรากฏ
จุงไค้มีคำออก	คอยเยอน
ควรวางแถคำสค	หายโทษ คีเหย
เอาเพศ (ตัวอย่าง) คังน้ำคาง	หยั่งพันฤาถึง

หมายความว่า เป็นเจ้าขุนมูลนาย เวลาโกรธเคืองอย่าแสดงออกให้เห็น ในหอกกลัน
โทษก่อนที่จะพูดจาออกไป ควรพูดจาโดยไม่โกรธเคืองใคร ให้เป็นคังแม่น้ำอันกว้าง
ใหญ่ที่ไม่มีใครหยั่งถึง (จิตใจไค้)

โคลงบทที่ ๒๔ ต่อเนื่องมาจากโคลงบทที่ ๒๓ ซึ่งสอนไว้ว่าเป็นคนอย่าอวดอ้างว่า
มีทรัพย์สิน เพราะเป็นอันตราย โจรผู้ร้ายทราบว่ามีทรัพย์สินก็จะแอบฟัง และทำร้ายเอา
โคลงบทที่ ๒๔ เปรียบเทียบเอาไว้ว่า

สระศรีบังเกิดควย	บัวมี
ยาวโยชน์เห็นอนตี	แม่น้ำ
สุริยะเบงรวายศรี	เพียงพุง มาเหย
บัวหมับเหี่ยวแห้ง	ยอบยาวบัวโรย ๆ

หมายความว่า สระน้ำซึ่งมีบัวเบ่งบานอยู่เต็มสระอันยาวเหยียดนั้น พอพระอาทิตย์ส่องแสงพุ่งมาเท่านั้น บัวเหล่านั้นก็หุบและเหี่ยวแห้งร่วงโรยไป

โคลงบทที่ ๓๒ - ๓๔ ก็เปรียบเทียบดีมาก ความสืบทอดเนื่องมาจากโคลงบทที่ ๓๐ ซึ่งสอนให้เป็นคนรู้จักเจียมตัว ไม่ให้อวดฉลาดเพราะจะเป็นอันตรายแก่ตนได้ เราคิดว่าเราฉลาดและยิ่งใหญ่แล้ว อาจมีผู้ที่ฉลาดและยิ่งใหญ่กว่าเราก็เป็นได้

โคลงบทที่ ๓๒

ปลากิ่งเกิดแต่หอย	หินผา
เอาเพศเป็นนาคา	ใหญ่แท้
ตัวโคเสมอกุหา	ยากนัก มีเหย
เลนไลกิ้นกุงเห็นยาว	คาบเคี้ยวกลืนชีว ๆ

โคลงบทที่ ๓๓

ปลากิ่งเคียนานกว้าง	เลยหิน
ปลาคาวเลยไลกิ้น	แลนล
ปลากิ่งอุกราวี	กักรัน หนีเหย
แลนเขาสูหอยหนอย	อยู่เง็มหินผา ๆ

โคลงบทที่ ๓๔

ปลาคาวว่าฮาใหญ่แท้	เหลือคณา
เลยไลกิ้นหมปลา	ทุกคาว
ปลาเลิมยงลักมา	ปะใส
เลยไลกิ้นปลาคาว	แลนลปลาเลิม ๆ

หมายความว่า ปลากิ่ง (ชื่อปลาชนิดหนึ่งตัวเล็ก) เกิดในห้วยในบึง ก็คิดว่าตัวเองนี้เป็นใหญ่เทียบเท่พญานาค ไม่มีปลาตัวไหนเท่าเทียมตัวได้ เลยประมาทไลกิ้นกุงและกินปลาชิวอย่างเพลิกเพลิน จนดวงเลยเขาในแม่น้ำ ปลาคาว (ปลาชนิดหนึ่งตัวโตกว่าปลากิ่ง) เลยไลจับกิน ปลากิ่งซึ่งอุกรั้งความต้องรับหนีลงห้วย ไปแอบอยู่ที่ใต้ชะงอนผา ข้างปลาคาวก็คิดว่าตัวยิ่งใหญ่เหลือหลาย ไลจับกินปลาทั่วไปหมด บังเอิญปลาเลิม (ซึ่งใหญ่กว่าปลาคาว) มาพบเขาเลยไลจับกิน ทำให้ปลาคาวต้องรับหนีปลาเลิม

โคลงบทที่ ๓๔ กวีสอนว่าอย่าเป็นคนทีวอดฉลาดประมาณผู้ใหญ่ เพราะผู้ใหญ่ไม่โชวา
จะเป็นคนงุ่มงามเสมอไป ผู้ใหญ่มักมีประสบการณ์ดีกว่าคนหนุ่ม ๆ เปรียบเทียบดังนี้

ชางหนอยอชางอวคาง	งาคี
เค็มวางายาวรี	อนอนวน
บรูเชิงชนมี	เรียนชาง
ชนคชสารท้วงาสัน	ทอนสูคชสาร ๆ

โคลงบทที่ ๓๕

บางตัวนับแกเงา	งาก
ชนที่โคกที่หล	ทนน
บางตัวยาวอายุ	ชนชาง นักเหย
ตัวหนอยงายาวชาง	บแพงาก ๆ

หมายความว่า ชางหนุ่ม ๆ อชางอวคางวางาชองตนคี่ แมวจะมิงายาวรีและอว
อวนกัตาม ถ้าไมรูชนเชิงในการชน อจแพชางท้วงาสัน ๆ เกงกวากัค

ชางบางตัวแก งาสัน แคกัเซมเซ็งคี่ ชนตรงไหนแถบนั้นกัพังทะลายไป บาง
ตัวแม่อายุมากแคกัเซียวชางูในการชน แมชางหนุ่ม ๆ งายาว ๆ กัไมอจจะเอชางะ
ชางแกงาสัน ๆ ค

โคลงบทที่ ๕๔ - ๕๗ พุดถึงหญิงร้าย อันชายไม่ควรเลือกเป็นคู่ครอง คือ
หญิงเจ้าชู้ โดยเปรียบเทียบหญิงเจ้าชู้ไว้ว่า

โคลงบทที่ ๕๔

ใจหญิงคังนวกเผ็ง	สีสาย
ไฟเรียมรามหลอนหาย	วูใหม่
จิตใจเจตนจิงชาง	เมียงมาย มักเหย
เพียงคังไฟใหม่เผ็ง	กุกกลามเคียว ๆ

หมายความว่า ใจหญิง (เจ้าชู้) เปรียบคังสีนึ่งที่โชหันเทียน ไฟเรียมรามกัละลาย
ใหม่ไฟ ใจหญิงเจ้าชู้กัจกักัน พอชางมาเมียงมาย เลียบเคียงกัห้วนไหว ออนปก
เปือกตาม คังไฟใหม่สีนึ่งฉนั้น

โคลงบทที่ ๕๕

ใจหญิงคั่งครั่งไกล	เตาไฟ
ยามเฝ้าหัวหนີไกล	จากข้าง
ชายหนุ่มยอมปราศรัย	สนกชั้น ชมเหย
ใจหวั่นไหวตามชู้	ครั่งไค้ตกไฟ ฯ

หมายความว่า ใจหญิง (เจ้าชู้) เหมือนครั่งพอไกลไฟก็ละลาย หญิงนั้นพอสามีจากไปไกล มีชายหนุ่มมาพูดจาปราศรัยด้วย ชมเชยเล่นหัว ก็มีจิตใจหวั่นไหวตามเหมือนครั่งถูกไฟ

โคลงบทที่ ๕๖

หญิงร้ายคือพาทย์แกว	เกร็
ไผ่โคประสงคค์	ก็ไค้
เสียงดังทั่วธรณี	ยินมวน นักเหย
จักแชนเทียมหญิงไว้	โลกนี้เบ็งพัง ฯ

หมายความว่า ใจหญิงร้าย (เจ้าชู้) เหมือนกลองแกวสำหรับเล่นดนตรี ใคร ๆ อยากตีก็ตีได้ ต่างก็ตีให้เสียงดังทั่วแผ่นดินฟังเพราะนัก จึงขอเปรียบเทียบกับหญิงไว้ดังนี้ บุคคลในโลกพังพัง

โคลงบทที่ ๕๗ พูดต่อไปถึงความเจ้าชู้ของหญิงอันชายไม่ควรเลือกเป็นคู่ครอง เปรียบความเจ้าชู้ของหญิงเอาไวว่า

กองไฟอันใหญ่ไค้	แสนเตา
กับอ้อมหัว (พื้น) เฉา	ลานค้อ
เยียบคั้งคัฒหาหญิงเลา	บอ้ม ชายแล
ไผ่บอจหักห้ามไค้	โลกนี้เหลือหญิง ฯ

หมายความว่า กองเพลิงที่ใหญ่ ๆ เทากับเตาไฟสักแสนเตา ย่อมไม่รู้จักอ้อมพื้น จะให้พื้นสักลาน สักค้อ (สิบโกฏิ) ก็ไม่รู้จักอ้อมฉันใด คัฒหาของหญิงงามผู้ไม่รู้จักอ้อมสรักชายก็ฉนั้น ไม่มีใครอาจห้ามปรามได้ โลกนี้มีแต่หญิงพวกนี้แหละที่เป็นอย่างนี้

โคลงบทที่ ๒๓ พุดถึงหญิงที่ควรเป็นที่ทนถนอมของสามีว่า

เมียดคือคุณแก้ว	กับคน
ควรชอดเป็นแหวนมงคล	ชอดไว้
ของดีเกิดกับคน	แสนเยื้อง ก็เหย
ยังช่วยปองห่อพัน	โทษอันเป็นภัย ฯ

หมายความว่า เมียดเปรียบเหมือนแหวนประจำตัวสามี สามีควรทนถนอมรักษาไว้เหมือนแหวนมงคล ซึ่งเราใช้มาชอดไว้กับตัว (ของที่เป็นมงคล เช่น แหวน หรือ เหรียญ ผู้ใหญ่มักให้เอาชายมาเช็ดหน้าผูกชอดเอาไว้) เพราะเมียดเป็นของดีประจำคน เป็นของดีเหลือเกิน รอยดีแสนดี อาจช่วยให้สามีรอดพ้นโทษภัยทั้งปวงได้

โคลงบทที่ ๒๔ สอนอย่าเหยียบเรือสองแคม คือทำอะไรสองฝักสองฝ่าย เสร็จแล้วไม่ไฉนผลสักอย่าง กล่าววา

เยี่ยะไคอย่าเหยียบกล้า	สองแคม
กระทำไคอย่าแรม	เรือไว้
เยียวมีหมุมารแกม	คุยาก นักเหย
ปางเปาปอนละไว้	ชวดแลวรานแรม ฯ

หมายความว่า ทำอะไรก็ตามอย่าเหยียบเรือสองแคม ทำงานสองอย่างในเวลาเดียวกัน และทำอะไรไม่เสร็จก็อย่าทิ้งเอาไว้ เกรงจะทำให้มีมาร (อุปสรรค) มาขัดขวางได้ ทำอย่างหนึ่งไม่เสร็จทิ้งไว้แล้วทำอีกอย่าง ก็พอดีจะพลอยชวดไม่ไฉนอะไรสักอย่าง

จะเห็นว่ากวีเข้าใจเปรียบเทียบให้ผู้หญิงเข้าใจทราบซึ่งในคำสอนของตนก็ยิ่งนอกจากโคลงต่าง ๆ ที่ยกมากล่าวนี้แล้ว กวียังยกของภรรยาที่ดี ควรจะเป็นเหมือนพระนางมัทรี ซึ่งมีความเคารพยำเกรงพระเวสสันดร ก็นับได้ว่ากวีเข้าใจเลือกตัวอย่างมาเปรียบเทียบ เพราะพระนางมัทรีเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นหญิงที่มีความจงรักภักดีต่อพระสวามี แม้พระเวสสันดรจะถูกเนรเทศไปอยู่ป่า พระนางรูว่าไปก็คงเคียดรอน ทั้งพระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ตรัสหัตถ์ทานขอให้อภัยปล่อยให้อยู่ในวัง แต่พระนางก็ยังอดสาคตามไปปรนนิบัติรับใช้พระเวสสันดรในป่าเป็นเวลานาน จึงกล่าวได้ว่า แม่จะเป็นบทประพันธ์สั้น ๆ ประกอบควมยาวไม่ถึง ๑ บท และ

โคลงอีก ๗๑ บท แต่ "พระลอสอนโลก" ก็เป็นวรรณกรรมที่น่าสนใจในฐานะที่มีความ
ดีเกินในเชิงเปรียบเทียบ

ถ้อยคำที่ไข

๑) ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น

คำ	ถูกษ์	ในโคลงบทที่ ๑	หมายถึง	คราวหรือเวลาซึ่ง เหมาะเป็นชัยมงคล
"	สะหรี	"	๒	มาจากคำว่า ศรี ซึ่งเอง หมายถึง ศิริมงคล ความดีงาม
"	ปัญญา	"	๓	หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว
"	อินทรีย์	"	๔	" ร่างกาย
"	คัทธา	"	๕	" ความปรารถนา ความ ศรัทธา
"	สุริยะ	"	๒๔	" พระอาทิตย์ ตะวัน
	ฯลฯ		ฯลฯ	ฯลฯ

๒) ภาษาพม่า

คำ ทะหลา ในโคลงบทที่ ๒ บางทีก็ออกเสียงเป็น สล่า
แปลว่า นายช่าง, ผู้ชำนาญ

๓) ภาษาเหนือ ส่วนมากยังเป็นคำที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เมื่อเขียนเป็นอักษร ไทยกลาง เสียงเพี้ยนไปจากเดิมบาง จะขอยกมาให้ดูบางคำ ดังนี้

คำ	จอมพะทยา	ในโคลงบทที่ ๒	มาจากคำว่า ปัญญา ในภาษาบาลี
"	เอน	"	๒ แปลว่า ตะโกน, ประกาศ
"	ไผ	"	๓ " ใคร
"	โค	"	๔ " ท่องการ
"	ถึ	"	๕ " ละเอียคดีถ้วน
"	คึก	"	๖ " คึก

คำ	ลำเบ็ญ	ในโคลงบทที่ ๗	แปลว่า	รำพึง
"	คาหยอ	" ๘	"	คาประชด, คาทอ
"	เคียด	" ๙	"	โกรธเคือง
"	คำพู่	" ๑๑	"	คำพูด
"	กอง	" ๑๑	"	คั่นถึง
"	ยี่เขี้ยว	" ๑๑	"	ยี่งพัน
"	ลุน	" ๑๒	"	ทีหลัง
"	เพก	" ๑๓	"	ตัวอย่าง
"	ลัน	" ๑๔	"	ประมาท
"	มาง	" ๑๕	"	ถอน, ทำลาย, งาม
"	เบ็งตา	" ๑๘	"	เป็นที่พอกตาพอใจ
"	โคโค	" ๑๘	"	อยากโค
"	รุพน	" ๑๘	"	รุเบื้องหลัง, รุเสหกระเท
"	กัน	" ๒๑	"	กรัน
"	ตาแยง	" ๒๒	"	คูให้ถวน
"	ป่าว	" ๒๒	"	แฉล
"	หลวก	" ๒๖	"	ฉลาก
"	เจีย	" ๓๑	"	นิทาน
"	ลัน	" ๓๒	"	กลืน
"	จาวจ	" ๓๔	"	หนุ่มสาวรุ่น
"	คาฟ่าง	" ๓๖	"	คาไม้คี่ คาเสีย
"	มม	" ๓๗	"	ท
"	งากู	" ๓๘	"	งาดั้น
"	หล	" ๓๘	"	พ้ง, เสีย
"	พอง	" ๔๐	"	บาง
"	คาน	" ๔๐	"	แพ

คำ	แพ	ในโคลงบทที่	๔๑	แปลว่า	ชณะ
"	จา	"	๔๔	"	มักใช้ พู่จา แปลว่า พุกจา
"	นอย	"	๔๕	"	เปราะ
"	ขอ	"	๔๕	"	คาไม้
"	คุม	"	๔๖	"	พมไม้
"	นวกเฌ็ง	"	๕๔	"	สีผึ้ง
"	มวน	"	๕๖	"	ไพเราะ, สุก
"	หลัว	"	๕๗	"	พิน
"	เยียบ	"	๕๗	"	เปรียบ
"	รอบ	"	๕๘	"	เก็บ, สะสม
"	ค่างำ	"	๖๓	"	รังแก, ชมเหง
"	จุม	"	๗๐	"	ทกณทุกคน
"	เพิน	"	๗๑	"	ทาน แต่ปัจจุบันบางทีใช้ เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ เท่ากับ ฉัน หรือ เค้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มังรายศาสตร์

มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังรายนี้ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ ได้คัดลอกมาจากต้นฉบับเดิมซึ่ง นายคามิล น็อคทอง กงสงฝรั่งเศสประจำจังหวัด เชียงใหม่ได้รวบรวมไว้ เชื่อกันว่า เป็นกฎหมายเก่าแก่ซึ่งคัดลอกกันต่อ ๆ มา กบตความเรื่อง "กฎหมายชลประทานของพ่อขุนเม็งราย" ของ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ ในนิตยสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๐๘ ได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า

"ข้าพเจ้าไม่กล้ายืนยันว่า มังรายศาสตร์ฉบับนี้ เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นแต่ ครั้งพระเจ้าเม็งรายยังเป็นกษัตริย์แห่งลานนาไทย คือระหว่าง พ.ศ. ๑๔๐๑ ถึง พ.ศ. ๑๔๖๐ จริงหรือไม่ แต่ก็เชื่อว่าเป็นกฎหมายเก่าแก่ซึ่งคัดลอกต่อ ๆ กันมา เพราะตอนหนึ่งของ พระธรรมศาสตร์ที่เขียนไว้ว่า "ปีกัดโก สักกราชไค ๔๗๐ ทัว ปัญญาหื้อหมื่นศรี ไหว้พระเมืองแก้วแต่งสินไหมค่างเมืองมีสันนี้" ซึ่งแสดงให้เห็น ว่า กฎหมายฉบับนี้คงมีการต่อเติม หรือแก้ไขในสมัยพระเมืองแก้ว (รัชกาลที่ ๑๔ แห่งราชวงศ์เมงราย) คือประมาณใน พ.ศ. ๒๐๕๑ (โปรดสังเกตุควรวา จดสักกราช ๔๗๐ มิได้ตรงกับปีกัดโก (ระกาเอกศถ) การเขียนชื่อปีนี้ คงจะเขียนผิด เนื่องจาก คัดลอกต่อ ๆ กันมา แต่ จ.ศ. ๔๗๐ นี้ตรงกับรัชกาลของพระเมืองแก้ว) และในตอน ท้ายของพระธรรมศาสตร์มีถ้อยคำเขียนไว้ดังนี้ "มังรายศาสตร์ฉบับนี้ หมื่นกวางตุงยุง เขียนสืบทอดเอา พระยาแสนหลวงจำโน ฐูเป็นราชทูตในเมืองโยธिया" ซึ่งเป็นการ แสดงให้เห็นหลักฐานได้ชัดว่า พระธรรมศาสตร์ฉบับนี้มีกฎหมายรุ่นใหม่ แต่เป็น กฎหมายที่ได้ใช้ในสมัยลานนาไทยยังเป็นเอกราช ถึงกับมีการส่งราชทูตไปประจำ อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา

มังรายศาสตร์หรือกฎหมายของพระเจ้าเม็งรายนี้นับว่าเป็นหนังสือที่มี คุณค่าในการศึกษา ในด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์อย่างยิ่ง ทำให้เราทราบ ถึงการปกครองที่ให้ความเป็นธรรมและเป็นระเบียบแก่คนทั่วไปเป็นอย่างดี

มังรายศาสตร์ โคชวชชองใหญ่คนพิจารณาโทษผู้กระทำผิดตามควร แก่โทษานุโทษ และให้เหมาะสมกับฐานะผู้กระทำผิด มิได้เลือกเห็นแก่หน้าบุคคลว่าจะเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อยขุนนางหรือไพร่ เมื่อกระทำความผิดแล้วต้องถูกพิจารณาโทษทั้งสิ้น บางมาตรา ก็กำหนดโทษผู้ใหญ่ หรือผู้มีความรู้มีโทษหนักกว่าผู้น้อย หรือผู้ที่ใจเฉลียวปัญญา อีกเท่าตัว นับว่าเป็นประโยชน์ในการทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขได้เช่นอย่างดี

มังรายศาสตร์ชั้นต้นตอนแรกก็กล่าวถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับ พระเจ้าเม็งรายว่าสืบเชื้อสายมาจากลาวจง ไครองเมืองเชียงราย ปราบปราม พระยาโยธา จนได้เมืองหริภุญชัย แล้วสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อ จ.ศ. ๖๕๔ และ บอกต่อไปถึงความมุ่งหมายในการเขียนมังรายศาสตร์ขึ้นมาว่า "พระยามังรายจึง อาชญาไว้ เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายอันเป็นลูกหลานเหลนหลัดหลือ และเสนาอมาตย์ ผู้ต่างบ้านต่างเมืองสืบต่อไปให้อรุว่าอันดีอันชอบ"

มังรายศาสตร์ แบ่งออกเป็นลักษณะกฎหมายเรื่องต่าง ๆ ประมาณ ๘๐ กว่า เรื่อง ดังนี้

- ๑) ลักษณะตัดสินความสี่ประการ คือ แพ้ ชนะ เสมอกัน และปรองคอง ผอนสั้นผอนยาวกัน
- ๒) ลักษณะหมายลูกหญิงหลานสาวซึ่งกัน (เกี่ยวกับการสู่ขอ)
- ๓) ลักษณะบิดามารดาปู่ย่าตายายต้องแบ่งมรดกกัน
- ๔) ลักษณะเมียน้อยเมียหลวง มีบุตร เกี่ยวกับการแบ่งมรดก
- ๕) ลักษณะ เป็นหนี้กัน
- ๖) ลักษณะไปฆ่าท伯特กัน
- ๗) ลักษณะลักสิ่งของทาน
- ๘) ลักษณะไปแอบฆ่าทานตายหรือไม่ตาย
- ๙) ลักเบียลักข้าว
- ๑๐) ลักษณะฉ้อโกงกัน
- ๑๑) โค้ชุมเงินชุมคำ (พบทรัพย์สมบัติซ่อนอยู่)
- ๑๒) ลักษณะปลอมเงินตรา

- ๑๓) ลักษณะวางเพลิง
- ๑๔) ชื่อของโจรซึ่งมีวิญญาน
- ๑๕) ชื่อของซึ่ง เป็นสิ่งไม่มีวิญญาน
- ๑๖) ลักษณะโคของฝากทานมีโทษหรือไม่มีโทษ
- ๑๗) จับโคทาสถานผู้ลักหนีชนตัว
- ๑๘) ลักษณะเกี่ยวกับ เรือลม
- ๑๙) คนหาบเบาชนกับคนหาบของหนัก
- ๒๐) คนเดินตัว เปลาชนกัน หรือชนคนหาบของ
- ๒๑) เกวียนเบาชนกับเกวียนหนัก
- ๒๒) ยิงธนูชั้คหอกคาบหรือไม่คณถูกทานตาย
- ๒๓) ชั้คหาไว้กอกรวบ้าน (เกี่ยวกับรวบ้านใส่ชวากใส่ทลาวแล้วมาหรือ
รวควายไปถูกตาย)
- ๒๔) โจรผู้ร้ายชิงลูกเมียทาน
- ๒๕) คนหนี (ราชการ) มาพักบ้านหรือคนมาพักบ้านแล้วของหายไป
- ๒๖) ลักษณะทาสสามี่ ๕ จำพวก คือ ข่าช้อควยเงิน
ลูกของข่าหญิง
ถวายนเป็นข่าเอง
ฉิบหายควยโทมทอง เป็นข่า
ชอกันมาเป็นข่า
- ๒๗) ลักษณะชวนกันไปฆ่าคน
- ๒๘) สองสหายไว้ของฝากควยกัน
- ๒๙) โจรผู้ร้ายมายังเรือน ไม่ได้อะไร หรือเอาหอกคาบไปฆ่าคน
- ๓๐) ฟินองมาพักเรือนเลี้ยงเหล้ากัน
- ๓๑) กินเหล้าที่เรือนแล้วไม่ไปส่งคนกินเหล้าเป็นโทษ
- ๓๒) ลักษณะฝากของไว้กับเรือนคนอื่นที่ไม่คุ้นเคยกัน
- ๓๓) ลักษณะฝากบุตรไว้กับทาน

- ๓๔) ลักษณะยี่มีโคกระบือกัน
- ๓๕) ลักษณะยี่มีมาข้างวัวควายของท่าน ยี่มีเรือท่าน
- ๓๖) วานคนขึ้นหมากแล้วคนตกลงมาตาย
- ๓๗) ลักษณะจางซาทานไปคาขายควย
- ๓๘) วิ่งมาทานให้ตาย หรือขี่มาวิ่งฆ่าคนตาย
- ๓๙) จางมาป่วย วัวควายป่วยครายขวิดทำร้ายทาน
- ๔๐) จู (หลอก) ไททานปล้ำ (ชกมวย) กัน
- ๔๑) วัวควายไปชนกันตาย หรือชางตอชางแทงกันตาย วัวควายกินข้าวในนา
- ๔๒) วัวควายกินข้าว หรือเขาสวน
- ๔๓) วัวควายเปิดไถกินในนาหรือในสวน
- ๔๔) โลกที่นาหรือที่คินนุอัน
- ๔๕) ไถนาทานเสีย
- ๔๖) ถือคาบไปพันเรือท่าน
- ๔๗) พันคาง (โรง) วัวควาย
- ๔๘) ปลุกพีชในที่ทาน
- ๔๙) พันหางวัวทานมีแผลหรือให้ขาดจากกัน
- ๕๐) ลักษณะนิ้วเมีย ฟันองคักันตาย บุตรมาบิดามารดา บ่าวทาสฆ่านาย
- ๕๑) ความอยากได้เมียทาน
- ๕๒) ชอบเมียขุนนาง ชอบเมียของทาส ชักขลุ่ยเมียทาน
- ๕๓) ลักษณะอนาจาร ถือนม ๒ เต้า ในเสื้อหรือนอกเสื้อหญิง
- ๕๔) ลักษณะกอดสาวหรือเมียทาน
- ๕๕) ลักษณะผู้หญิงมี ๒๑ จำพวก (ทำอนาจารผู้หญิง ๒๑ ประการ)
- ๕๖) ทำฝายไถนา (การชลประทาน)
- ๕๗) แยงชิงกันเอาน้ำไถนา แยงปลาในแม่น้ำลำคลอง
- ๕๘) ถีบหรือตีให้ฝาย (เขื่อน) ทานเสีย
- ๕๙) ตีตาเหลวไถนาทาน ชีไถนาทาน

- ๖๐) ควายกินข้าวกลาทาน
- ๖๑) ลักษณะลักกลาทานมาใส่ना
- ๖๒) ลักข้าวทาน
- ๖๓) ห้ามศพฝังลงในนา
- ๖๔) ฝังศพหรือเผาศพในนาทาน
- ๖๕) ขุดคั่นนาทานเสีย
- ๖๖) ลักษณะทำนาแบ่งครึ่งกับเจ้าของนา
- ๖๗) ลกขอบนาให้กว้างหรือแคบตามชอบใจ
- ๖๘) ทำนาทานกิน
- ๖๙) ทำบุญทำทานไร่นา ท้าวพระยาเจ้าแผ่นดินยังไม่ได้อนุญาต
- ๗๐) ขวนกันไปป่าแล้ว เสือหรือหมีกัด
- ๗๑) วานคนไปตัดไม้ เกิดเอาไฟเผาไร่นาทนทั้งที่ยังไม่ถึงฤดูเผา
- ๗๒) ลักษณะเนื้อโค เนื้อวัว เนื้อหมูเถื่อน
- ๗๓) ลักปลาในน้ำ
- ๗๔) ลักษณะทำทางให้สัตว์เดินในไร่นา
- ๗๕) หมู ไก่ ห่าน ลงกินข้าวทานในนา ในสวน
- ๗๖) ลักษณะเขา จอบ เสียม ไถ ไปแล้วทำให้เสียหาย
- ๗๗) เผาข้าวในนา
- ๗๘) สิ้นคาจากต่างประเทศเข้าเมือง
- ๗๙) ความไม่เชื่อฟังมี ๑๑ ประการ (สิ่งที่ไม่ควรเชื่อถือประกอบการตัดสิน)
- ๘๐) ท้าวพระยาเสวยราชยศต่อ ๆ กันมา (ว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์)

ตัวอย่าง ลักษณะกฎหมายบางมาตรา

ลักษณะเมียนอยเมียหลวง มีบุตร เกี่ยวกับการแบ่งมรดก มีกล่าวไว้ดังนี้
 "อนึ่งผู้มีเมียสองคน เมียเขา(เมียหลวง) ไม่มีบุตร ไปสู่เรือนหน้ามีบุตร
 แหนงก็คี่ สองคนก็คี่ เมื่อพ่อแมตาย เมียเขาเรือนหลังก็ตาย ของภายในเรือน
 หลังก็โคแก่ผดถกเรือนหน้า และของในเรือนหน้าแมตายนั้นก็คร้ว(ของ)แมมัน ฟ
 นองเผาพันธแห่งมัน เรือนหลังจักว่าก็อย่าว่า หรือว่าบุตรภายในเรือนหลังมีคร้วเรือน
 หลังมีคร้วเรือนหลัง ฯลฯ"

หมายความว่า พ่อมียภรรยาสองคน ภรรยาหลวงไม่มีบุตร ภรรยาหน้ามีบุตร
 พ่อแมตาย ภรรยาหลวงตาย ทรัพย์ซึ่งอยู่เรือนหลังของภรรยาหลวงก็ตกเป็นของลูก
 ควย ทรัพย์ในเรือนหน้าของภรรยาหน้าซึ่งเป็นแม่ก็ตกแก่ลูก ฟนองภรรยาหลวงจะ
 ชักขวางไม่ได้ แต่ถาภรรยาหลวงมีบุตรก็ตองโคทรัพย์ซึ่งเป็นของแม่

อีกมาตราหนึ่ง ไคกล่าวถึงบทลงโทษเกี่ยวกับวัฒนธรรมอันดีงามเพื่อที่จะให้
 พสกนิกร อยู่ในระเบียบวินัยอันดี

ลักษณะเกี่ยวกับทาบเบาชนทาบหนัก มีกล่าวไว้ว่า

"อนึ่งทาบเบาชนทาบหนัก เสียของทาบหนักมากน้อยเท่าใด ตองหื้อทาบ
 เบาไซของ นับเสี้ยง (คือไซทั้งหมด) หรือทาบหนักป่วยเจ็บโคบาดแผลไป เป็นคังธา
 ตองใหม่ชู้ทาบเบา ตองไซสองเทา"

บทลงโทษนี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของคนที่ทาบเบาตองหลีกเลี่ยงแนวทางให้คนทาบหนัก
 หากคนทาบเบาไม่หลีกเลี่ยงเกิดการชนกันมีเสียหาย ชู้ทาบเบาตองชโคไซคาเสียหายให้
 แก่คนทาบหนักถึงสองเทา

อีกมาตราหนึ่งไคกล่าวถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนี้

ลักษณะชวนกันเขาป่า มีกล่าวไว้ว่า

"อนึ่งเขาสองคน ชวนกันไปป่า จวบไล่เสื่อ หมี่ หมักคี่ ชบชู้หนึ่งผู้โค
 ยังพอช่วยกันโค บโคช่วยกัน ละกันเสี้ยง หื้อตายคังอน หื้อชามาชวนก่อนนั้น ไซคา
 เก่งหนึ่ง หื้อช่วยลูกเมียชู้ตายนั้น เผาทรากศพมันเสี้ยงหื้อใหม่ หรือว่าตางคนตางชวน
 กันไป หื้อเสื่อ หมี่ หมู หม่า ชบชู้ตาย อย่าหื้อตางยังหื้อกัน หรือชวนกันไปรบ เสื่อ

หมี หมู หมา สักวันหนึ่ง วันใด ก็ดี คนหนึ่งเจ็บน้อยบพอดตาย หือเขาทั้งหลายอย่า
ละเลยผู้เจ็บเลย หือชวนกันยาหือหาย หรือจับยิบไตส์ควตัวนั้น หือแบ่งแกผู้เจ็บหนึ่ง
เก็ง หือพวกเราทั้งหลายเก็งหนึ่ง"

หมายความว่า หากคนสองคนชวนกันไป ไปพบสัตว์ร้ายถุกสัตว์ขบกัด
คนหนึ่งบาดเจ็บ อีกคนหนึ่งไม่ช่วยเหลือ ทิ้งให้คนรับบาดเจ็บตาย ต้องให้ผู้ไปชวน
ชคิไซคาเสียหายให้แกผู้ตายและให้ช่วยเหลือลูกเมียของผู้ตาย แต่หากว่าทางคนต่าง
ชวนกันไป คนใดคนหนึ่งเกิดบาดเจ็บ เพราะการล่าสัตว์นั้นให้พวกที่ไปด้วยช่วยในการ
รักษาพยาบาล และเมื่อจับสัตว์ใดก็ให้แบ่งให้แกผู้บาดเจ็บครั้งหนึ่ง พวกที่ไปด้วยอีก
ครั้งหนึ่ง

อีกมาตราหนึ่งว่าด้วยการ เสพสุรามีว่า

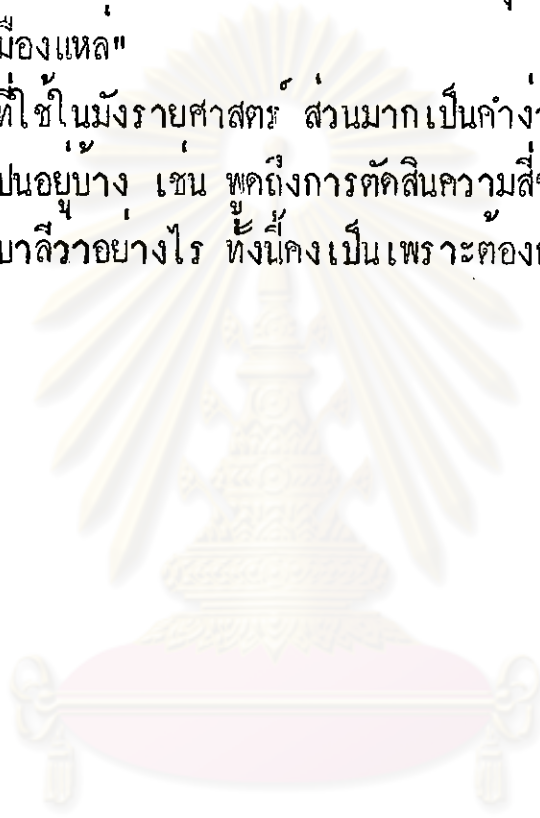
"อันนี้มากินเหล้ากินยาถึงเรือนทาน เมื่อเวลาค่ำก็ต้องมีโทษแก่เจ้าเหล้า
หรือเจ้าของเหล้าบสงมัน ทานฆาตม์ตายหือเจ้าเหล้าปกคาคคนลูก ๓๓๐ เงิน หรือ
เป็นคนที่เชื่อใจต้องใช้ ๒๒๐ เงิน หรือ ๑๑๐ เงิน ผู้ใดกินเหล้า กินแคว้นบมีโทษ
แก่เจ้าของเหล้าเหล"

หมายความว่า ใครมากินเหล้าที่เรือนผู้อื่นในเวลากลางคืน เจ้าของบ้าน
ต้องมีโทษ หรือเชื่อใจใครไปดื่มเหล้าที่บ้านของตนแล้ว ไม่ไปส่งผู้ได้รับเชิญมา
ผู้นั้นถูกฆาตกลางทางก็มีโทษ ก็จะต้องถูกปรับเงิน ๓๓๐ คนที่ยากจนลงมาก็ดลดลง
เป็น ๒๒๐ หรือ ๑๑๐ เงิน แต่หากกินกลางวันเจ้าของบ้านก็ไม่มีโทษ

ในมังรายศาสตร์นี้บทลงโทษส่วนมากเป็นโทษปรับใหม่ และให้รับเป็น
ของหลวง ส่วนโทษชั้นอุกฤษคงมีแต่การประหารชีวิตเท่านั้น ที่แปลกก็คือกฎหมาย
ว่าด้วยการต่อสู้ที่ถูกตองตามกฎหมาย บทนี้กล่าวถึงการคาโทษต่อกัน การต่อสู้
กันตั้งแต่เมื่อเปล่าจนถึงอาวุธมีคมสู้รบกัน ว่าเป็นการต่อสู้ที่ถูกตองตามกฎหมาย
มิให้ลงโทษผู้กระทำผิดแต่ประการใด แต่การต่อสู้ดังกล่าวตองเป็นการศย ที่ไม่เอา
รักเอาเปรียบกัน การใช้อาวุธตองเป็นอาวุธชนิดเดียวกัน หากใช้คนละอย่างก็ถือ
ว่ามีความผิดจะตองถูกลงโทษ ในมังรายศาสตร์กล่าวถึงการต่อสู้ที่ถูกตองตาม
กฎหมายว่าดังนี้

"โบราณเมืองว่า ทานคาคองคาคอบ ทานคีคองคีคอบ ทานคีค้อมือคองค้อมือ ทานเอาฆอนหือเอาฆอน ทานถือคียบหือถือคียบคอบ บุคคลผู้ใดทำตามว่านเรียกว่า บลวงอาญาเมืองแหล"

ถอยคำภาษาที่ใช้ในมังรายศาสตร์ ส่วนมากเป็นคำง่าย ๆ กระจุกกระจิก แต่มีสาระ มีภาษาบาลีปนอยู่บ้าง เช่น พดถึงการตัดสิ้นความสับสนก็บอกด้วยว่าแต่ละชนิดเรียกเป็นภาษาบาลีว่าอย่างไร ทั้งนี้คงเป็นเพราะต้องการให้ศักดิ์สิทธิ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาชาติภาคพายัพ

ตามคำปรารภของพระธรรมราชานุวัตร ผู้เรียบเรียงมหาชาติภาคพายัพ
ส่วนวนเอกฉบับสร้อยสังกรกลาวว่า ธรรมมหาชาติหรือเวสสันดรชาดก เป็นธรรม
เทศนาที่นิยมฟังกันมากในบรรดาพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท เพราะเป็นคตินิยาย
ที่สอนใจอย่างดีเลิศ ทางลานนาไทยมีประเพณีฟังธรรมมหาชาติในเดือนยี่เพง และ
บางที่ก็ฟังกันในเดือนอื่น เช่น เดือนสี่ถึงเดือนแปด (เหนือ) แล้วแต่โอกาสและบางที่
ก็ฟังกันทั่วไปในการเรียไร เงินสร้างถาวรวัตถุในวัด

มหาชาติภาคพายัพหรือมหาชาติที่แต่งเป็นภาษาเหนือมีมากมายหลายฉบับ
หลายสำนวน เฉพาะที่รวบรวมไว้ที่สยามสมาคมมีประมาณ ๒๐ สำนวน มหาชาติแต่ละ
สำนวนผู้แต่งมักไม่บอกนามจริง มักใช้นามแฝงแปลก ๆ เช่น ฉบับไฉ่แจ๋เฮี้ยวแดง,
ฉบับปู่กำ, ฉบับวิงวอนน้อย, ฉบับวิงวอนหลวง, ฉบับหึงแกวมโนวร, ฉบับเหล่าเจ็ด
ไท, ฉบับอินทรลงเหล่า, เช่นเดียวกับเวสสันดรชาดกของภาคกลางมักบอกรู้ชื่อ
ผู้แต่ง เช่น สำนักวัดสังฆกระเจาย, สำนักวัดไถ่แจ้ เป็นต้น ผู้แต่งมหาชาติภาคพายัพ
ที่ทราบชื่อจริงและแต่งได้คี่มากมี ๓ คน คือ พญาปิ่น แต่งกัณฑ์มัทรี, พญาพรหมโวหาร
แต่งกัณฑ์มหาพน (ฉบับที่เรียกว่ามหาพนคำรายา คือ เมื่อพรรณนาถึงต้นไม้ต่าง ๆ
ในป่าก็บอกควยว่าต้นไม้ชนิดนั้น ๆ ไซ้เป็นยารักษาโรคอะไรใดบ้าง นอกจากต้นไม้
แล้วเมื่อพูดถึงสัตว์ต่าง ๆ ยังบรรยายคชลักษณะว่าควยข้างที่มีลักษณะดีเป็นอย่างไร
มีลักษณะเป็นกาลกิติเป็นอย่างไรควย) เจ้าสุริยวงศ์แต่งนครกัณฑ์ได้แทรกชีวิต
เมืองหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวลงไปควย เพราะ
เจ้าสุริยวงศ์มีโอกาสตามเสด็จเจ้าเชียงใหม่มาพระนคร จึงได้นำสิ่งที่ประสบพบ
เห็นเขามาแทรกไว้ควย

แต่อย่างไรก็ตามมหาชาติของภาคเหนือยังมีลักษณะกระจัดกระจายอยู่
เช่น กัณฑ์มัทรีในวัดนี้ กัณฑ์มัทรีในวัดโน้น มีผู้พยายามรวบรวม เช่น พระธรรมราชา
นุวัตร เจ้าคณะตรวจการภาค ๕ ได้พยายามคัดเลือกเอาธรรมมหาชาติหลายฉบับ
แล้วแก้ไขปรับปรุงต่อเติมและตัดบางตอนออกให้เหมาะสม ไม่ให้หนาเกินไปหรือ
บางเกินไป ให้มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองกันดียิ่งขึ้น มหาชาติที่รวบรวมรวบรวมจาก

จังหวัดแพร่ โดยเหตุที่เอาหลาย ๆ ฉบับมาเรียงร้อยรวบรวมเข้าด้วยกัน พระธรรม
ราชานุวัตรจึงให้ชื่อมหากาพย์ฉบับนี้ว่า "ธรรมมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร"

นอกจากนี้ประเพณีในการเทศน์ธรรมมหาชาติในภาคเหนือยังมีแปล
หรือกาพย์ แบ่งออก กาพย์เค้า, กาพย์กลาง, และกาพย์ปลาย เป็นการอ่านทำนอง
เสนาะ กาพย์เค้าเป็นแปลนอกเรื่องมหาชาติ โดยมากเป็นคำสอน เช่น กาพย์
ปัญญาศีล ส่วนกาพย์กลางแปลเนื้อเรื่อง เลือกอเอาตอนที่ไพเราะหรือสำคัญมาอ่าน
เช่น เรียกขวัญมัทรี กาพย์ปลายเป็นการย่อเนื้อเรื่องของกัณฑ์เทศน์มาก่อน บางที
ก็เลือกเอาตอนที่สำคัญไพเราะซ้ำซึ่ง เช่น กัณฑ์กุมาร เลือกเอาตอนที่สองกุมารถูก
พราหมชุกทนต์ ร้องไห้ต่อพระพักตร์พระบิดา เป็นต้น

มหาชาติหรือเวสสันดร มีความไพเราะซ้ำซึ่งไม่ผิดกับเวสสันดรชาดกของ
ภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กัณฑ์มหาพน, กัณฑ์ชุก, กัณฑ์กุมาร, กัณฑ์มัทรี และ
นครกัณฑ์ ในการเขียนครั้งนี้จะขอยกตัวอย่างจากมหาชาติฉบับสร้อยสังกร ของ
พระธรรมราชานุวัตรมาประกอบ

ตัวอย่างกัณฑ์มหาพนต์

"ชาแถมหาราชเจ้า คั้นเจ้าได้หันลูกเต๋าราทังสอง อันทักทรงดอกไม้ พ่อน
ขับเหลนเขาไปไกลสู่ศาลา ยามนั้นพระราชจักหายทกชั้ศอก อันวิโยคจากเมืองไป
จักได้หันข้างสารตัวประเสริฐ อันได้เกิดมาคี่แต่อกคี่แม่ มีอายุแก่โตหกสิบชวบเขา
จึงถอยเถาโรยรา อันเดินไปมาตนเคี้ยว ในไพร่เขียวป่าไม้ อันรองแสนสะเคียน
เหมือนคั้งเสียงนกเขียน คั้งมีก้องคองคอง ทังกินรีระรอนแลนลงมาท่าน้ำ อันชื่อว่า
ปัญจมาลี จักได้หันทีหลายแม่ อันไหลมาแต่ทองคอยเลา จักไคยีนเสียงนกเค้าเขา
และนกเค้าแยก อันรองแขกหากัน จักไคยีนเสียงมีน้นแห่งราชสีห์และเสือโคร่ง ร้อง
เสียงส่ง และแรคซางกะหิงคอง พระองค์จักได้หันยังหมุ่ไม่ทุกคาวชอก อันเป็นคอกชอบ
ระคู จักได้หันนกยูง อันมีปีกห่างประจิดคาวลาย มีแวงคอกอันเขียวงาม พ่อนในทาม
กลางแมนกั้งหลาย จักได้หันยังบัวบกและบัวน้ำ อันบานงามสพฐู ตั้งคนอยู่ในป่า
หิมพานต์ ยามนั้นพระภูบาลเจ้า จักหายโศกเสาจาเถิง บร่ำเพ็งเถิงราชสมบัติอันเภา
พระราชเจ้าก็จักสบายดี"

ตัวอย่างทำนกัณฑ์

"เมื่อนั้น พระสมุชชัยจึงกล่าวว่ คุราเจ้ามัทที ในคิริป่าไม้ อันเป็นป่าใหญ่
 คงหนา มีกำลังอุตสาหะยาก เป็นที่ลำบากแท้ก็ดี มีสัตว์อันปุกปลิวคือแมงบง ยอยง
 หัวเตนโตชบเจ็บ มีทั้งจักเข็บและแมงป่อง เหลือบและยุงบินยะโย แมเื้องโตคอมคน
 เป็นทุกชเวอนแกเจ้า จักเขาสู่ไม้คงไฟร ประการหนึ่ง งูเหลือมทั้งหลายตัวใหญ่เท่า
 หาพิษบโค มีกำลังไม้คงไฟร ประการหนึ่ง งูเหลือมทั้งหลายตัวใหญ่เท่าหาพิษบโค
 มีกำลังมากนักหนา นอนขวางคಾಯขวางแม่น้ำ หันสัตว์โคหลวงดำมาถูกบวง ยอม
 กระจกแก้วดวงลอบกลืนกิน อันนี้ หมีเถาคำใหญ่หมา เป็นเนือกลากระนอง ปอง
 พบคนเลยโค คบควาโคหอคาย แม่นวายุรายแลนชันคนไม้ กับพบโคสักคน อันนี้
 ควายเถอนทั้งหลายเป็นหมู ลอยขวางแม่น้ำชื่อโสคมพรานที มีเขาริปลายเหล็บม ชวิด
 ก็แมน คันหันคนแลนเข้าชวิดมาหอคอันนี้ เจ้าจักโคหันแมงัวเถอน อันข้างลูกอยู่ใจๆ
 หันคนเข้าไกลแลนเข้าชวิด ดังฤาชีวิตเจ้าจักรอกโค ในป่าไม้หิมพานต์ ประการหนึ่ง
 เจ้าจักโคเห็นหมคางและวอก อันรูหลอกลอกหน่าหอคคน อันยอบนคบไม้ ควรกลัวโค
 ภัย ในกาลเมื่อกอน ลูกแมมีใจอนนักหนา มาตราว่าโคยินเสียงสังการะจึงจอก ออก
 มารองในเมือง เจ้ายอมเคื่องตักใจสะคุง จิตชวานพุงชวัญหนี ประการหนึ่ง นกทั้ง
 หลายอันมีเสียงเก็ดกอง เสียงนกรองพีสเฟิงกลัว หนึ่งหัวพองยะยัน หัวอกสันนักหนา
 เอากันมารองไกล เหนือค้ำไม้เมื่อยามวัน ดังฤานางจักออกโค ในป่าไม้หลวง นั้นชา"

ตัวอย่างกัณฑ์ชุก พรรณนาบ้านของชุก

"แลเรือนแหงพราหมณ์นั้นเทามีสี่เสา เอาไม้พาหนะมาแปลงเย็บเยยงแยงๆ
 แม่นวามาชันแกว่งหางก็ไหว แมวไอกก็เพื่อนก็ช่าย หากจักที่ไวถงค้ำบโค จักไวบนหัว
 ก็ว่่าเป็นชอง จักไวหน้าปลองก็เย็บว่่าโจรจักจก

ตอนชุกกล่าวถึงนางพราหมณ์ซึ่งมาคานาง อมิตตคางะสัง เกตเห็นว่าชื่อของ
 บรรดานางพราหมณ์ล้วนเป็นชื่อของผู้หญิงเหนือ

"รอยว่่าอีกาลกัณฑ์จิตปลาก ปากรายหากหมค้ำ บอนักกลาง อกาคำปากกว้าง
 ฝัวเล็กร่างหลายที บอนักอัสสัมค้ำ มันขางรยาแปดหลวงหลาย บอนักอัมพรายแมค้ำ
 เหมียง ตีนเกาเกลี้ยงคังโพรงเลย รุว่่าอคาเพรียเมียบพราหมณ์โส ปังคังไทยตากวาง

รุวอัยวงเมียบราหฺมตาเหล็ก รุวอัยชากเลือกนมนาน บ่อนกัเมือปากหวานใจ
 เคียด รายคนเปรตเหล็กนี้ รุวอัยจวมจักเมียบราหฺมณอง เกลาณมิสของควี่รบ
 ราย รุวอัยผรายเมียบราหฺมณย เกลาณมนควี่ดงชนแพะ บอนกัอัสพะจะ หนึ่ง
 แจะแะแมคาหมากกอก ปากรายพอกเพียงนี้ ทกหนหนีไปอยู่ทา ตอนถาทักดาเจ้า
 แมงมาก รุวอัยจักหลักแมคาชรา ใจเคียดกลาปากเสียงจาง บอนกัอคำบางฉัวมัน
 ชหยาน ทานยอมทานคแควน บอนกัอกลวาวูตาเหล็กสากกาก บอนกัอัสพะจะ
 แมคาสมคาง ฉวยางยายถางละชา ฎารุวอัยจงกเมียบราหฺมณปุรก รางมันสูงชกก
 แมคาถัวเนา รายถานเกาหือเสียบ บอนกัอคาเพรียปากเปรียก เซารองเรียกกันไป
 สูทานำ รอกคาชำเมียบู บอนกัอนางเบือนเมียบราหฺมณ ฉวยางมสากกาก เป็นชีซาก
 ทั้งตัว ยางหัวชนไปหนา มาอยถาคอนคาเมียบู แลเค บอนกัอหัวหยอง มันช่าง
 มาชายหนึ่งพอกกับเขาแคบ จาสมแสบหัวใจ คารำไรจาเสียด หือเมียงามเคียดหนีมา
 นางจุง มางบอกพหือหมคถวนช้อนเทอะ เมื่อนั้นนางอมิตตตาจึงกล่าววว่า เมียบ
 บราหฺมณหนุ่มหลวงหลาย เต็มคอนทรายและรมไม้ กุบรูชือเขาไค่เลี้ยงทุกคน"

กัถมหาพน ตอนพรรณนาป่าหิมพานต์ พุดถึงต้นไม้และกล้วยนานาชนิด

"ตั้งต้นอยหิมพานต์ ในสถานบลวงลำ สุกคิบพราคุประจิต ไม่มากกวัดต้นสูง
 ใบหนอย ชนุสกลยอยคาหนามหนา ไมสะบามีคาววน ชมพูฉวนลูกสูกแขวน หนากแทน
 สุกสะอาด ไม่มากหาคสุกใสงาม ไมรั้งรามลูกหนอย หวานชืดชอยมีพรรณ ไมมาก
 กระตันสูกคาคอม ไมชามปอมลูกแควนกลม หนากยมสูกเตรคาษ สมและฝาคปนอย
 หนากสมอลูกบเสรา ลูกเตเคาเดิงปลาย คนไปกรายเอากินก็ง่าย พอดังจักรูมาย
 มีือมา ที่นั้นน่าคังใหญ่ มีทั้งไมองไคตั้งตนอยยายกัน ทั้งลายวิณณผายผอก ก็จึงเป็น
 คอกดวงเผย กิ่งแกมเพยชุกลำ มีทั้งไมกุนำเป็นคอกดวงพวง ไม่มุกหลวงคอกถึ
 ถอย ไม่มุกนอยคอกแกมใบ ไม่มากชางหวานชื่นชอย ลูกใหญ่นอยพอดี ไม่นีโครมี
 หลายลำ สุกแกพราควกริน หลนตักคินเรื่องเรือ ไม่มากเคือเหลือหลาย ลูกมัน
 ยายเตเคา ทรายคอกเทาเดิงปลาย มีหลายประการไชนอย เป็นคังคนูชางรอย
 หากตรีครองไว้ นั้นแสนา"

"มหาพราหมณ์ ครุฑาทานมหาพราหมณ์ อโธ ประการ ๑ ตั วนี้ อันว่าป่า
ที่นั่นมีหลายหลาก กหาก็ได้หันมา ปาเวรคา คือวากลวยเขาแพะและกลวยฝ่าย
ลำดับชายปองปุ่น กลวยการบุญหลายสิ่ง มีพร้อมยิ่งปุ่นถนอม มีทั้งกลวยหอมกับกลวย
ตีบ ลูกปลิบกินหวาน เลียงสงสารคนใหญ่ กลวยนั้นไซ้สามานย์ มีทั้งเผ็งดวงหวาน
กลับลาย"

"พราหมณ์เฮย ในป่าที่นั่นมีทั้งไม้เพื่อเงงงาม ลมแล้งมามลुकย่อย ก่ายาน
นอยหอมเผ็ด เกสนาหอมอ่อน หอมชะซอนเทิงใจ ไม้ทั้งหลายฝูงนั้นลำเล็ก เป็น
คนเกิดแกมจวง มีทั้งไม้สำโรงและไม้กระแบก ออยข้างแจกโบบาง ก็มีข้างหนทาง
ที่นั่น ทานพราหมณ์ไปรอกหักหักหักหัก คอกขาวอันเรื่องทั่ว คือไม้หมากงั่วหนาม
ยาว ไม้หมากนาวหนามหนอย ไม้พอยสร้อยผิวแดง เครือขาวเผงคอกฉลวย ไม้
มกนอยคอกแกมใบ โกฎฐสีไสแกมกลีบ คักคันริบบานงาม แคฝอยหลามใบดี ก็มี
ที่ไกลสาธรม และพราหมณ์เฮย โรงไฟงามีสระอากาศ เป็นตั้งอากาศกลางหาว
อันเต็มไปค้วยหมุกาว นั้นแล"

ตอนพรรณนาถึงสุนัขของพราหมณ์เจตบุตรจะ เห็นว่าชื่อสุนัขแต่ละตัวเหมือนกับ
ชื่อสุนัขทางภาคเหนือ

"หมาพราหมณ์หมายเลี้ยงไว้ ตัวหนึ่งชื่อว่าพศุบแก้วแควนเขอชชระคาบ
ตัวหนึ่งชื่อว่าพศุคาบ มันช่างสาบชอมรอย ตัวหนึ่งชื่อว่าพศุค้ำมอยปกต่างครางไป
ทั่วป่า เสียงทวิรรวาวดี ตัวหนึ่งชื่อว่าอายหรีทางคอก ตัวหนึ่งชื่อว่าพศุทอก มันช่าง
เขาะบอกลีในลม หลอนหันสัความันยอมไล่ กันเขาไปไกลปาวเบิบเอา ตัวหนึ่ง
ชื่อว่าคารเส็คคั แมนหลงป่าไค่ ๗ วัน มันก็ต้นมารอด ตัวหนึ่งชื่อว่าอายค้ำปลอดตา
แหวน ตัวหนึ่งชื่อว่าอายคาแมนหมาเกาเกอ ยอมไล่เนื้อทันทาง ตัวหนึ่งชื่อว่าแดง
คาง มันชางนอนทางชางเจาอยุ่เผ่าหวัคันไค่ ตัวหนึ่งชื่อว่าอ้อใจไว หันอันไค่ก็ขบ
หยาบ แลนคันคายามเดี้ยว ตัวหนึ่งชื่อว่า อายสลับสเลี้ยวค้ำปลอด ชางรูสอดหา
รอย คอยหูคาแหงเจ้า ตัวหนึ่งชื่อว่าอ้อเทา เป็นหมาเถาแกแคะอแมมันมา เลงม้คคว่า
คอยแมน ใจรูแควนหนทาง หันลัวะและย่างสพายแซก ขบแควแบกกลางคอย ตัวหนึ่งชื่อ

ว่าอายตามอหมาใหญ่ หันหัวลานโลทันใจ ตัวหนึ่งชื่อว่าไฟเคื่อนห้า ตัวหนึ่งชื่อว่า
 ฟ่าเคื่อนหก หันยาจกบไค้ มันฟังไล่เลยทัน ตัวหนึ่งชื่อว่ามณีวันทางกาน หันหม่มาน
 เมงชั้น ไล่ตามหลังซบคาบ ทั้งกันหยาบหรือตาย ตัวหนึ่งชื่อว่าอายชาลายแดงเทา
 หากเป็นหมาเถาแต่เมินมา " ต่อไปเป็นการพรรณนาอาหารชุก ซึ่งพรรณนาได้อย่าง
 ชำชน " ว่าเขายาคูอันใสน้ำหวานถูกก็เสียไป หอน้ำตาลอันเขียวช่นเกากก็เสียไป
 สมชั้นเนาอันจักไวกินทอนถูกก็เสียไป แกงบอนคำใสมหมากชามถูกก็เสียไป เขาคม
 มันหม พูแดงกับหาดแหง ปลากอเหงยางซาไวสามปี ขึ้นมีเหลือแต่ซากกวาง ถูก
 เสียไป ยาไอกับก้อนซึก อุนกจักไวทาผิดก็เสียไป พากนอยตักแกงผักกาด ถูกเสีย
 ไป ทริกพรายกับชิงแหง เขาแซนกับเขาผง คนปนคี่แพงค่า ทองแดงกนลงนผาหับ
 บแทบ เสียทั้งแหบนอยซาหักกับอกน้ำผักกับสมหนอไม้ ถูกก็เสียไป หัวชะโคและหัวซา
 แหง อันเมียกูแดงไว เพื่อหื้อไค้เอามากินหลาย เสียเขากวายคำและบอกควัน
 หมาก คันกูบอยากก็ยังเสียคาย กูมานิบหายวายหัวปางนี้"

ตัวอย่างกาพย์ปลาย (หน้า ๕๐ มาต๗ รัตน ๑๐๓ ๔๖ ๕๕๐ ๕๖๓
 กัณฑ์กุมาร และมัทรี ๓ (๑๔๓๐๖๒๔)

กาพย์กุมาร

"กุมารบรรพเลย อันว่ากุมารบรรพใหญ่กว้าง ปางเมื่อพระเจ้าชาง บายก
 ยืนห้อยอทาน ยังสองกุมารบไว ทาวก็มาจายไ้เป็นทาน แขนคินคาลักพอไหวห้วน
 กอง ฟ่าก็มารูวรองสนัน เนืองนัน เวสสันตระทาวก็ทอดพระเนตร เลงหัน สัพพัญญู
 ญาณอันเลิศแล้ว ก็มากำแซนสองลูกแกว หยาดน้ำแล้วทอดเททาน ส่วนว่าสองกุมาร
 ก็มาสะอึกอ้อนไ้ คิดถึงแม่ออกไ้ ยังไปป่าไม้ไปพันมา เมื่อแม่จักไปป่าไม้ แม่ก็มา
 สั่งไ้ ว่าอย่าไค้คลาสา อย่าไค้ไค้คลคลาจากทอง ว่าหื้อสองเจ้าพระพี่น้อง อยกกับ
 พอพระยาเนอ พอกรับคำจาจิมแม่มัทรีราวา เออ ๆ ตั้งอ มาบคี่เคียวเคียววัน จะ
 ไค้วาหื้อแกพรามธชา ส่วนว่าพระปีศาจมาเลงผอหนา ลูกแกวถ้าพรายอุคยอมคาย
 พรามธคายวายปเถา ก็มาผูกสองลูกเตาลากไ้ไป สองสายใจก็มารูวรองไ้
 เอนสั่งพระพอไ้ทริราชราชา ว่าพระปีศาจผานผว คันแม่มัทรีมารอดแล้ว ขอพระพอ

แกว้จุงค้อยบอกค่างาม ขอแม่อย่ามีความโศกเศร้า ขอพ่อแม่เป็นเจ้าจุงค้อยอยู่ที่มา
 วาค้อยอยู่เดอะเนอ ป่าไม้คานคองหนายายหยาคดอย มีทั้งบุพผาใหญ่ผอยและหมุมาลัย
 วาค้อยอยู่กอนเดอะเนอ สลัดสะแลงอันออมหอมไกล สรุฟิโยไซคล้อา ทั้งคอกตายเห็น
 ทางฟ้าและชยอบาน คอกเปาคอกแงะเกิดเคาสันฐาน คอกระคิบานเบงสรอย มีทั้ง
 จุมปีจุมปากาบยอย ก็มาหอมทั่วในคอง มีทั้งเอ็งชางนาวและเอ็งกาหลง มีทั้งสาม
 ปอยคองและสามปอยบาน ทั้งเอ็งหองคางฟ้ามาน เอ็งคินเต่าและตาควาย มีทั้ง
 เอ็งนกกคกโตลาย ฟ้ามุยหลวงมุยหนอยมากหลวงหลาย เป็นคอกยั้งยายหยอนหอย
 มีสีแคงงามใหญ่ผอย ยามฝนตกโปรงใบยาว มีทั้งเอ็งมอมไซหอม ชางค่างชางแคง
 ชางขาว อันมีกาบชางใบยาว ทั้งเอ็งแชะเอ็งเผ็ง อันคิกกิ่งลำไม้เน็ง หอยยอย
 หยอนลงมา วาค้อยอยู่กอนเดอะเนอหมูปักมีปักระ ปักซีทิตาใหญ่ผอย อันเคยวิกิ่ง
 หอย ปาวเปียบยอยวิงยอยเพย มีทั้งนกเคาแยกแคงเคาและเคาเหมย มีทั้งนกพอเฮย
 ตระเหวาชคน อันเคยแข่งรองช่าชน เมื่อใบไม้หลนลมชอย เรียกขวัญหมคนไม้
 ยามเมื่อหลนใบสอย ๆ จุกกะลยคอย ช้องช้อยชอดชอง ออกเกิดร่ารอง แคงช้อยรอย
 ยางไฟ จื่อร่ารอง ปนโศรกคองหมองใจ เหลี้ยวผอไปทางโค คั่นแคงเหมยหมอกกุ่ม
 เหลี้ยวหาทางวังชวงคุม พระบรรณศาลา สรุยแคงก็ลงไปแล้วเพียงตา พระสรียาก์
 ค้างมิดแล้ว อาวาสแกว้แมกคอยไกลตา วากันหาเฮยกันหาพิกมาอูรอเจ้า คำกัคำมา
 นี้แล้ว ก็ควรรคิงบหลับนอน ฝูงหมูร์นก็พลอยแลนมาคอง ฝูงหมูเหลือบยุงของคเลน
 มาไกล "

ตัวอย่างกณสมุหิ

"นางก็เข้าไปหาราชะเจ้ากลาวคามากำ ส่วนพระหนอทาวก็บไซการคอบได้
 คักเงียบไว้อยู่สันคิ นางทาวแมกัทรงแสนโคก ก็บทรงร่างคักตั้งหมั้น สลบลองพร่าน
 ทาวลิมคิง มีทที่แมลิมคิงแกมฝนคอง กลางเทศคองแนบนอนคิน ส่วนพระหนอทาว
 ทรงศีลพอลิมคิงนั่งกระคาง ฟังลคไปพร่านอันอุมหอบโอานาง เอาทว่าคไวใส่คัก
 นอนชวาง ยอหัวนางรองร่าไท เรียกขวัญนางหนอไทวามามา มีทที่ยอคคบุญหนาเมียบ
 มิง ลุกมาเดอะเมียบมิงเสมอตา ขวัญนางอย่าไปลาดคองหนาคืออนคอง ขวัญนางอย่าไป

อยู่ประเทศทอง คำนรารอคอย ขวัญนางอย่าไปอยู่ป่าตางและป่ามันป่ากลอย คานผี
 ตามอยและผีเสื้อหวาย แบบางรอยโอย เบียดเหมือนคน ขวัญนางอย่าไปอยู่แกมสัตว์
 หน้าชน เสียงเหมือนคนเมื่อมันร้องไห้ วากินหน่วยไม้แล้วก็มาหยอนตัวลง ขวัญนาง
 อย่าไปอยู่ในคางจ๊อย แกมขางนอยขางหนอยหมงัวแดง ขวัญนางอย่าไปล่าแสงที่
 ผาสะแดงและเงอมดำ ที่ผาชะงำมันรางสันเออาชา ขวัญนางอย่าไปอยู่ทวน้ำบีบซิม
 หินผา อภิรมาอันมีเสียงดังแตกคอง ที่ผาซอมอนหลีบราวไฟพร ขวัญนางอย่าไปอยู่ทวย
 หมี่หมาโน ฟ่านเบบโโขกกอง คันไคยีนเสียงกุกี่เรียกรองแล้ว ขวัญมีที่รื่องแกว
 จุงมาอยู่เซยชม หือมาตั้งขวัญदानานมแมตังสองเตา อันสองนรินทรลูกเตา เคยกิน
 อยู่ช้วนวัน หือมาตั้งขวัญตั้งอันนางเคยคมคอกไม้ หือมาตั้งขวัญแห่งเจานองไท อัน
 เคยตั้งเสียงลกแกว ซับฟอนแล้วลาไปมา หือมาตั้งขวัญมือเบองชายอันแม่เคยกอด
 เอากัฒหา หือมาตั้งมือเบองชวาที่เคยลบหลังชาติพี่ชาย หือมาตั้งขวัญปาทะนางอัน
 เคยยกยางยาย ลาคตามป่าคองรี อิติมีททิ แม่มัทรารวรรณแมกมาสลับเมื่อมรณ คายไป
 หนอยนึ่งแล้ว นางหนอแกวกัไคสตีคินกินมาวันนั้น แลเด ๆ"

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานของพญาโลมะวิสัย

พญาโลมะวิสัย เป็นกวีมีชื่อคนหนึ่งในวังหลวงลำปาง เมื่อประมาณ ๑๓๐ กว่าปีมาแล้ว ตามประวัติของพญาพรหมโวหารว่าเคยเป็นลูกศิษย์พญาโลมะวิสัย มาก่อน และเมื่อพญาพรหมโวหารเข้าไปรับใช้ในวังหลวงนั้น พญาโลมะวิสัยเป็นกวีประจำวังหลวงอยู่แล้ว งานของพญาโลมะวิสัยที่สำคัญก็คือ คำขอเรื่องหงส์หิน ซึ่งปัจจุบันไม่สามารถจะหาต้นฉบับได้ งานอีกชิ้นหนึ่งคือคำขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ ซึ่งตามฉบับที่ค้นพบก็ไม่ได้บอกชื่อผู้แต่ง บางคนเชื่อกันว่าพญาพรหมโวหาร เป็นผู้แต่ง ด้วยเหตุที่คำขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำนี้ยังเป็นงานที่ยังสงสัยเรื่องผู้แต่งอยู่ในหนังสือ จดให้เรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำออกองงานของพญาพรหมโวหาร

คำขอเรื่องเจ้าสุวัตนี้ แบ่งออกเป็น ๑๔ บท แต่ละบทเมื่อจบแล้วจะมีโคลงสี่ โคลงสามและ โคลงสอง เป็นสรุปใจความในบทข้างต้นหรือเป็นการนำเอาตอนที่ประทับใจมากมาเล่าซ้ำ

เนื้อเรื่อง เป็นแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ กล่าวถึงกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อพระอาทิตย์ มีมเหสีชื่อนางจันทะเทวี แต่ไม่มีโอรส นางจันทะเทวีจึงถือศีลแปดศีลห้า ทำให้แทนศีลห้าที่ประทับของพระอินทร์ แข็งกระด้างไป พระอินทร์สงทมิฬเนตรคู่มือทราบ จึงอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้จุติลงมาเกิด นางจันทะเทวีหลับฝันว่าได้ลูกคืบทอง ไขแล้วก็เอามาฝากินหวานอร่อย ต่อมาก็ประสูติโอรส ซึ่งโอรสทำนายว่าจะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ แต่จะต้องจากบ้านจากเมือง ในวันที่ประสูติก็มีมาเกิดในโรงมาควยแก้วหนึ่ง ได้กินลูกคืบทอง พระอาทิตย์ตั้งชื่อโอรสว่าเจ้าสุวัต และมาคบารมีช้อมากันรัก (กันจูกะ) เมื่อเจ้าสุวัตโตเป็นหนุ่มท้าวอาทิตย์เห็นกวางหากุญแจแต่เจ้าสุวัตก็ไม่พอใจหญิงสาวคนใด ในที่สุดขอลาพระบิดาพระมารดาออกจากบ้านเมืองไปหาคุณเอง ฤาษีคนหนึ่งบำเพ็ญอยู่ช้อยู่ในป่า เข้าวันหนึ่งไปอาบน้ำชำระร่างกาย เห็นดอกบัวดอกใหญ่ดอกหนึ่งนึกสังเกตุที่ไม้ค้ำบ้านเหมือนดอกอื่นจึงเข้าไปใกล้เปิดดู ก็พบเด็กผู้หญิงคนหนึ่งนอนอยู่ก็นำเอาไปเลี้ยงดู ตั้งชื่อว่าประทุมมา หรือบัวคำ จนนางบัวคำอายุเข้าสู่วัยรุ่น พระฤาษีเห็นว่าไม่ควรที่จะให้นางอยู่ใกล้เพราะจะทำให้หมัวหมองได้ พระอินทร์

จึงเสด็จลงมาสร้างปราสาทที่ใ้ นางอยู่ เจ้าสุวัตเข้าไปพบนางบัวคำ เขาก็เกิดรักกัน
 ฤๅษีจึงยกนางให้ วันหนึ่งเจ้าสุวัตและนางบัวคำ ชวนกันขี่ม้ากันรู้จักเหาะเที่ยวเล่น
 ตามป่า บัณฑิตชื่อเวรามตีเห็นเขาก็กโรธเหาะตรงเข้ามาแย่งเอาไป เจ้าสุวัตและ
 นางบัวคำจึงต้องเดินกันต่อไป พรานคนหนึ่งเห็นนางบัวคำก็มีใจรักใคร่นอบเอาธนู
 ยิงถูกเจ้าสุวัตล้มตาย แล้วพานางบัวคำไป พยายามเล้าโลมจะให้นางบัวคำยอม
 เป็นเมียแต่นางก็ไม่ยอม แต่ก็แกล้งพูดจาอ่อนหวานควย พรานตายใจพอแผลงธนู
 นางบัวคำขาดควยคาบ แล้วนางก็เดินทางต่อไป

พระฤๅษีเห็นเจ้าสุวัตและนางบัวคำจากไปเหาะ เป็นเวลานานไม่เห็นกลับ
 ก็แปลกใจจึงออกติดตามก็พบเจ้าสุวัตนอนตายอยู่จึงชุบให้ฟื้นคืนขึ้นมา เจ้าสุวัตก็ลา
 ติดตามนางต่อไป เรื่องราวต่อจากนี้ เจ้าสุวัตติดตามหานางบัวคำต่อไป ผ่านเมือง
 ต่าง ๆ ไ้ชายาอีกหลายคน เช่น นางสุกกระรัก ซึ่งเป็นลูกสาวบัณฑิตที่แย่งมากันรู้จัก
 ไป เจ้าสุวัตได้ต่อสู้กับบิดานางสุกกระรักแล้วขึ้นมาเดินทางต่อไปโดยไม่ได้นอกให้นาง
 สุกกระรักทราบ เมื่อนางสุกกระรักทราบก็ออกเดินทางติดตามหาเจ้าสุวัตบ้าง เจ้าสุวัต
 เดินทางไปไ้ชายาเป็นกินรีบ้าง เป็นนางนาคบาง ฯลฯ

ฝ่ายนางบัวคำซึ่งตั้งท้องเดินทางไปยังเฝ้าพระนางสุกกระรักไ้ช่วยเหลือเกื้อ
 หนุนกัน เมื่อทราบว่าต่างก็มีสามีเป็นชายคนเดียวกันก็ตั้งใจและรักกันมากขึ้น นางบัวคำ
 ไ้มีบุตรเป็นชาย ทั้งสามไ้เดินทางตามหาเจ้าสุวัต แต่บังเอิญนางบัวคำถูกงูพิษกัด
 ตาย นางสุกกระรักจึงต้องอุ้มลูกนางบัวคำเดินทางไปและตัวนางเองก็คลอเคลียบุตร
 ชายกลางทาง อาศัยพระฤๅษีช่วยในที่สุดนางบัวคำก็ฟื้นขึ้นมา ทั้งหมดเดินทางผจญภัย
 ต่าง ๆ นานา แต่ในที่สุดก็พบและชวนกันกลับไปครองบ้านครองเมืองอย่างมีความสุข

คราวขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ เป็นวรรณกรรมที่มีชื่อเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย
 เรื่องหนึ่งในภาคเหนือ แม่เนื้อเรื่องค่อนข้างสับสน มีการต่อสู้กับยักษ์ ไ้ลูกสาวเจ้า
 เมืองต่าง ๆ เป็นชายา แบบเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป แต่ก็มีรสสนุกสนาน
 ไพเราะซาบซึ้ง และเป็นคติอยู่หลายตอน จะขอยกตัวอย่างมาให้คั่งนี้

ก) ตอนที่บรรยายมองเห็นภาพพจน์ ไ้แก่ตอนชมป่า เพื่อดำเนินทางไปหา
 เนอกู กวีชมป่าไ้ว่า

"ประเทศคงคำ ภูคอยชอบขึ้น ประมาณไกล ห้าร้อยปุนอัน เป็นคราวทาง
 อานันท์ ภูคอยคึกคัก เพศเพียงหล่นพับ ยาวโยชน์กว้างที่มา มีหมู่ไม้ ตั้งตนรุกษา
 กิ่งก้านฉายา หยาดยายคั่งถอย ผลาหาร กัทลึงกล้วยถอย มุละมันลูกไม้ หมากทอง
 หมากคั้น (กะทอน) หมากปิ่นใบไร วงแวกไกลศาลา ฝูงลูกไม้ หากนักหนักหนา ไม้
 มวงอัมพา ยังยายหยาดออม ลูกคกหนา กิ่งก้านคาคอม เครื่องระยี้(ถ่าน) เจ้าภูญา
 สัตว์ใหญ่ถอย มากวนหนักหนา ปักชีติชา หมนกลหลายถาน (หลายชนิด) ฉายสำเนียง
 เสียงหวานคอบคอบ ปุนละเอื้อนถอย เหมือนคนเรา วิควิ้งเตนซอแซ่ ตระเวหา
 รำรอง แฉมจักจั่นแจ นกเอี้ยงนกแก (นกแก้ว) นกขุมนกเป่า นกเงือกกาตง เขา
 ขวาแซกเตา นกขุมยางห่านฟ้า กะโถกล่าลอย บินรอกบินชา นกมะแห (นกกระไน)
 เนืองนั้ แจจอน (สัตว์พวกกระรอก) ร้องไล่เล่นเลขกัน ปีนเปียงผัน กิ่งไม้วิ้ง
 เตน หมูหมาหมี ทะลายหลัง (หมูป่า)แมน คางลิงเลขวิ้งวิค วอกวูวอน หกยมคิต
 ควคิ เลขไล่เล่นกันเที่ยว"

กวีได้บรรยายให้เห็นสภาพป่าได้อย่างชัดเจน กล่าวถึงป่าดงที่มีเขาลด
 หล่นเหมือนรอยพับ ยาวเป็นระยะทางเป็นโยชน์ ๆ หมู่ต้นไม้ก็มีนานาชนิด เรียงราย
 เป็นแถว พวกไม้ผลเช่นกล้วยถอย กระทอน มะคุม อยุ่ไกลอาศรมถ่านี พวกสัตว์
 ใหญ่น้อยก็มีมากมาย นกหลายชนิดส่งเสียงหวานร้องโศกคอบกัน ฟังแล้วจับใจไม่น้อย
 เสียงเหมือนคนขับซอขับจ้อยกัน นกบางตัวก็กระโดดส่งเสียงซอแซ่ นกกาเหว่าก็รำ
 ร้อง จักจั่นก็ส่งเสียงแซ่ ในป่ามีทั้งนกเอี้ยงนกแก้ว นกขุม นกเป่า นกเงือก
 กาป่า นกเขา นกแซกเตา นกขุมนกยาง ห่านฟ้า นกกระไน พวกนไผ่บิน สัตว์อัน
 เช่น พวกกระรอกก็ปีนต้นไม้วิ่งไล่กัน พวกหมู หมา เนื้อทราย แมน คาง ลิง
 ก็กระโดดโลดเต้นเล่นกันอยู่ในป่า
 อีกตอนหนึ่งชมปลาในน้ำว่า

"มีหมู่มัจฉา ฟูปลาใหญ่ถอย ลอยลาเล่นตามฟอง ทั้งปลาสาบปาก (ซ้อปลา)
 ตะเพียนปลาทอง (ปลากราย) ทั้งปลาชีวิตทอง เสียด (ปลาหมอ) กี่ถวน ปลาคูก
 ปลาหลิม (ปลาช่อน) สะลาบ (ปลากระคี่) ทุมบวน ปลาบูกปลาบุงปลาคาวคิตคี่
 หาง วิ้งเตนชะขาว ทั้งปลาชีวิตอวมะโรง ปลาหมึกปลาเตาะ (เทโพ) ปลาเดิม

ตัวหลวง สะแพคสะโค มะหาวแปบอ่าว (ช้อปลา) ปลาเหียน (ปลาไหล) ปลากัง
หุมขาง (เต็มไปหมด) แควนคาว ปลาสิกปลากวนคาวทก"

ข) ตอนที่ตีเคนในเชิงเปรียบเทียบ ตอนที่พระญาติทริกตรองว่านางบัวคำ
โตเป็นสาวแล้วไม่ควรให้อยู่ไกล เพราะไม่เหมาะสม : "ทานโตคะนิง ะนิกใจใจ
ว่าพรหมจารี บัดี้หือไกล มาตุคามสิ่งนั้น บควรอุยกัน อยู่ไกลเชื่อมชั้น หลอนเกิดควย
อุทร อึงและเมา ชันเนาักบหนอน งูเห่าพองพอน บควรสินไกล ชายคาเรือนกับไฟ
ไหม้ไต บควรคี่เชื่อมซิด"

หมายความว่า ญาติใดคิดทริกตรองอยู่บ่อย ๆ หญิงสาวไม่ควรจะให้อยู่ไกล
ตน แมวจะเป็นลูกของคนที่ตาม เปรียบเหมือนอึ่งอ่างและเมา งูเห่าและพองพอน
ไม่ควรประมาทให้อยู่ไกลกัน และเช่นเดียวกัน ชายคาเรือนไม่ควรไฟไหม้ นับเป็น
การเปรียบเทียบที่ดี

ค) ตอนที่แสดงถึงการแต่งตัวของหญิงสาวภาคเหนือในสมัยโบราณ กล่าวถึง
บัวคำว่า "เกศามวยวิกวอง ฅมคกเขี้ยว บถาอวจอง เลิงแลบเกลี้ยงคำคี่"

หมายถึงผมของนางเป็นสีจางเขี้ยวและคก ไม่ทองใสผมปลอม (จอง)
ก็ดูสวยเป็นเงางาม ในภาคเหนือสมัยโบราณผู้หญิงเกล้ามวย คนไหนผมมีน้อยก็มัก
ใส่จองหรือผมปลอมให้มวยโต ๆ ถ้อยกันว่าสวยงาม

ง) ตอนที่เป็นการชมกาย ตอนเจ้าสุวัตรชมนางบัวคำและนางเอียงอาย
(แบบสาวสมัยโบราณ) ไม่พูดไม่จา เจ้าสุวัตรจึงทอว่า สาวบ้านนี้ทำไมไม่มีมารยาท
แขกมากไม่ต้อนรับ หนีไปนอนเสีย ไม่น่าชั้นหมากเมียงมากต้อนรับ "ว่าสาว เทยสาว
แขกมาบตอน หนีไปนอนนุขมู สาวเทยสาว แขกมาบอุ บห่าชั้นหมากเมียงมูยา (บุหรี)
เท่าไรเงียบนัก บปากบจา อาคันตุมมา บรับบตอน"

แล้วก็กล่าวฝากรักนาง พลางเปรียบใหญ่และขอความเห็นใจดังนี้

"พระจันทร์อยู่ฟ้า ยังเป็นเหยื่อราหู ปลาเหียนอยู่รู ยังรู้ถลกส้อม เกลือก
กลอยเกลือกมัน ยังรูไคออม ยังพอกพันวันไม่ บันแก้วคนชาย หันภควนาถไท ตามอ
เยี่ยมเลงคาย พี่สละชีวิต แหนมบกลัวตาย เพื่อหวังไค่นาย บัวคำกาบจอน หวังไค
แฝง เทียมแพงอ้อออน เหตุนี้สิ่งเมามา สละละไว้ เฝ้าพันธวังศา บิตามารดา

อ้าวอาน่าป่า พีบ่แหงหนา ประชาไฟรฟ้า จึงเคินมารอดนอง"

ความว่า พระจันทร์อยู่บนฟ้ายังเป็นเหยื่อ (เป็นค) ของพระราหู ปลาไหล อยู่ในรูยังถูกคนจับ พวกกลอยพวกมัน ยังพอกพันอยู่กับคนไม่ พี่เห็นนางแลวรักนาง ยอมสละชีวิตไม่กลัวตาย เพื่อหวังไคนางไปเป็นคูครอง ยอมสละเผ่าพันธุ์วงศ์าบิคา มารดาที่ป่าน่าอา ละทิ้งทั้งประชาชนมาหานาง

จ. ตอนที่ชาวซิงกิงใจ ไคแกกตอนที่นางบัวคำเป็นเจ้าสุวัตถูกพรานยิงตาย กวีโคพรรณนาไว้ว่า

"โอโยทุกซัง แม่คองคิ้วน้อย คือกโทเเรน ในวันนี้ เคะระทรายมาจน บังเกิดกั้วล ปรากฏคองหนา มันเป็นคนโค มายังฉัวชา ห้อมมรดกั้งนี้ มีโทษสันโค ห้อมมิงกลาวซี ไซถี่แจ่มมาค ... แม่โหจ่มฟอง หอบฉัวเจ้าวิงวอน ว่าเจ้าที่รัก เนื้อตายเหมือนซอน ทีกกลางคองคอง ที่นัจกกว่าย มาละบัวคำ แม่นเป็นหม่าย อยู่ กลางคองไฟรทางทาง ขอพี่เจ้าอย่าละเป็นร้าง ขอเอาซาตายโคโยเทอะ แม่สอง แชนกลม เจ้าโบนาส่วย คือกทรวงรำรัก นาเวทนา หิวแรงหอดพัก สยบทาวกั้ง ไปมา แสนโศกทุกซ์ โศกเศร้าโศกา หอบเอากายา ฉัวคนไว้มัน สะหลวม(สวม) กอดคอก กีบอกหอบฉั้น รำรมเรแรกรวง"

ข. แทรกความเชื่อถือของคนไทยทั่วไป พุดถึงพรานถูกนางบัวคำ (ซึ่ง โกรธที่พรานยิงเจ้าสุวัตตาย) ซา ว่าเป็นกรรมสนองกรรม พรานญูทำบาบจึงตายไป และตกรก ไทยเราทั่วไปถือว่าถ้าทำชั่วก็ตกรก

"พรานป่าบาปหนา ลวดตายเสียหัน ทอดทุมเทรางร้าย ครันมันคับจิต ก็ไปแควนค้าย ลงสู่หองอบาย สุ่มอนรก เป็นที่จำหม่าย บิไซตายบค้าย แอนนาย นองหลา ยอนบาบะกรรม อันมันโคฆา กรรมจึงทันตอบคัก"

คาวขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำนี้เมื่อจบแต่ละบทจะมีโคลงต่อท้าย มีทั้ง โคลงสี่สุภาพ โคลงสาม และโคลงสอง ดังตัวอย่าง

ตอนท้ายบทที่ ๕ มีโคลงรำพันถึงตอนเจ้าสุวัตรถูกเป็นพรานป่าไว้ว่า

"อินทรองเจ้าเจื่องเจ้า ทรงนาม

แสงสอดหาผากลางาม

เดิรเหี่ยวแค้นกราม

เคราะห์ท่านมีมาไกล

ลูกไม้

แสงสอดไปเหย

ถูกพิษเป็นพราน ฯ "

ต่อด้วยโคลงสามคั้งนี้

"เจามาทอดคนตาย

ที่กลางคองคานป่ากล้วย

เอาตัวมามอดม้วย

กลางป่าคองใหญ่

ตอนท้ายบทที่ ๖ ซึ่งเป็นบทที่เจ้าสุวัตรเสียมาไ้หยั้กั้ไป มีโคลงรำพันไว้คั้งนี้

"สุขทุกข์ไ้เปรียบ

เจ้าสุวัตร ทานเหย

เจามีโถมัส

คั้งแค้น

กันถักจากเจียนพลัด

เมี่ยมิ่ง เหย

ปะไลศรัวีรที่อ่อนแอน

ถานนับเค็ง ฯ "

ตอนท้ายบทที่ ๘ มีโคลงสอง กล่าวถึงนางบัวคำได้รับความเดือดร้อนเพราะพลัดพรากจากเจ้าสุวัตร คั้งนี้

"นางก็มาทอดคนตาย

จะถายที่กลางคองทรายแค้น

เหนือฝุ่นทรายอ่อน"

ในคานภาษาที่ไซ้เมื่อเปรียบเทียบกับคำสี่บทของพญาพรหมโวหารและคำขอเรื่องหงส์หิน ของเจ้าสุริยวงค์เห็นว่าถอยคำสำนวนในคำขอเรื่องเจ้าสุวัตรนางบัวคำเกากว่า

งานของพญาพรหมโวหาร

ประวัติของพญาพรหมโวหาร

พญาพรหมมีนามเดิมว่า "พญาพรหมโวหาร" ชื่อเดิมว่า "พรหมินทร์" เป็นกวีเอกในราชสำนักลำปาง แพร่ และเชียงใหม่ เมื่อประมาณ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้ว พรหมินทร์หรือพญาพรหม เกิดที่จังหวัดลำปาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๕ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ ที่บ้านในตรอกตรงกันข้ามวัดไทยโตคำรุงธรรม บิคาชอแสนเมืองมา มีเชื้อสายเป็นพวกเจ้านายตระกูลเจ้าเจ็ดตน (คือเจ้านายในวานเครือของพระยาสุละวาฤาไชยสงคราม) เป็นผู้รักษากฎูญแจคลังหลวงของเจ้าหลวงลำปาง มารดาชื่อ "เบิ่ง" และมีน้องชายรวมมอทรคนหนึ่งชื่อนุญยง

พรหมินทร์ เคยศึกษาเล่าเรียนในสำนักวัดสิงห์ชัย พระอาจารย์ชื่อพระอุปถัมภ์โตเถระ พรหมินทร์ได้บรรพชาเป็นเณรในวัดนั้นเมื่ออายุได้ ๑๗ ปี พรหมินทร์เป็นเด็กฉลาดจนได้รับยกย่องจากอาจารย์ เมื่อมีอายุสมควรก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุได้ ๓ พรรษา พระอุปถัมภ์โตเถระพระอาจารย์ ได้นำไปฝากในสำนักของพระอาจารย์ปิงตา วัดสุฆมัน เชียงใหม่ เพื่อศึกษาให้มีความรู้มากขึ้น พระภิกษุพรหมินทร์ได้ศึกษาที่วัดสุฆมันเป็นเวลา ๒ - ๓ ปี ก็ลากลับไปยังนครลำปางและไคลาสิกขาบทจากสมณเพศ ก่อนจะลาสิกขาครั้งนี้ ได้แต่งคำ "ไคร่สิก" (อวยกสิก) ไว้บทหนึ่งซึ่งเป็นที่พอออกพอใจของบรรดานักอ่านคำสมันนั้นมาก

เมื่อสิกแล้วพรหมินทร์ก็รับจ้างเขียนคำร้องที่ศาลาลูกขุน ในขณะที่เดียวกันก็รับจ้างแต่งคำยาวสาว (แบบเพลงยาว) อีกด้วย ในยุคนั้นมีกวีที่มีชื่อเสียงโด่งดังคือ พญาโลมะวิสัย ผู้แต่งคำหงส์หิน พญาโลมะวิสัยเป็นสหายกันกับแสนเมืองมา บิคาชอของพรหมินทร์ แสนเมืองมาเห็นว่าบุตรชายมีลักษณะเป็นกวีจึงคิดเอาไปฝากพญาโลมะวิสัย เพื่อจะได้หักแต่งคำประพันธ์ให้ดีกว่าต่อไป ขณะนั้นพญาโลมะวิสัยดำรงตำแหน่งอาลักษณ์ในราชสำนักเจ้าหลวงลำปาง แสนเมืองมาจึงนำบุตรชายไปถวายตัว เป็นมหาดเล็กของเจ้าหลวง เพื่อจะได้อยู่กับพญาโลมะวิสัย ซึ่งเมื่อนำไปถวายแล้ว เจ้าหลวงวรรณรังสีก็โปรดให้พรหมินทร์ไปฝึกงานในแผนกอาลักษณ์กับพญาโลมะวิสัย ครั้งนั้นพญาโลมะวิสัยได้แต่งคำหงส์หินขึ้น และนำ ถวายเจ้าหลวง

ลำปาง ซึ่งโปรดให้ตรวจชำระอีกครั้งหนึ่ง และได้ให้พรหมมินทร์ เขาร่วมตรวจชำระ
 ค่ายในระยะนี้พรหมมินทร์ เริ่มแสดงความเป็นปฏิภาณกวีของตนออกมาโดยกราบทูล
 และกล่าวโต้ตอบหน้าที่นั่งควย กะลา (โคลง, และกาพย์) ซึ่งทำให้เจ้าหลวงโปรด
 ปรานมาก ถึงกับแต่งตั้งให้พรหมมินทร์ เป็น "พญาพรหมโวหาร" กวีประจำราชสำนัก

พญาพรหมโวหารสมรสกับเจ้าสนา ณ ลำปาง กล่าวกันว่าพญาพรหมมีภรรยา
 รวมทั้งหมก ๔๒ คน ภรรยาคนสุดท้ายชื่อ เจ้าวัจฉัตร เป็นเชื้อสายเจ้านายทาง
 เชียงใหม่ มีบุตรสาวชื่อ ชีพ (ทางเหนือนิยมตั้งชื่อเด็กไ้หนาเกลียดเพื่อไม่ให้
 เอาไป) พญาพรหมนอกจากเป็นกวีแล้วยังมีความรู้ในเรื่องอื่น เช่น ไสยศาสตร์
 โหราศาสตร์ และคชศาสตร์วิชาว่าควยการควยอีกควย ครั้งหนึ่งมีคนมาทูลเจ้าหลวง
 ว่ามีช่างงามที่เมืองแพะ เจ้าของจะชายถูก เจ้าหลวงจึงให้พญาพรหมเป็นคนซื้อ แต่
 พญาพรหมเอาเงินไปเล่นการพนันจนเงินหมด พอเงินหมดจึงรู้ว่าผิดไปแล้วจะกลับ
 ก็กลับไม่ได้เพราะไม่ได้ช่างไปถวาย ในระยะนี้เองได้แต่งควา "ช่างซิด" (ช่าง
 ซึ่งเป็นกาลกนิ) ส่งไปถวายเจ้าหลวงลำปาง ๆ โกรธเคืองมาก

หลังจากนั้นพญาพรหมก็เข้าไปฝากตัว เป็นคนรับใช้เจ้าหลวงเมืองแพะ
 (เจ้าหลวงวิชัยราชา) ซึ่งกับรับพญาพรหมเข้าไปรับราชการในราชสำนัก ในระหว่าง
 ที่พักอยู่ที่บ้านป่าแมกได้พบหญิงสาวผู้หนึ่งชื่อ "ศรีจุม" ซึ่งมีสามีแล้วชื่อหมื่นดวง (บาง
 คนว่าสา่งเงินซียา) ซึ่งเป็นนักการพนันคนหนึ่ง เล่นการพนันจนหมดตัวก็ให้ภรรยาชื่อ
 ศรีจุมไปอาศัยอยู่กับพญาอินทร์ เป็นประกัน พญาอินทร์ให้ศรีจุมเป็นคนรับใช้ในโรงครัว
 ของพ่อเจ้าวิชัยราชา เจ้าหลวงเมืองแพะ ทำให้พญาพรหมและศรีจุมได้อยู่ใกล้ชิดกัน

ขณะที่พญาพรหมทำงานอยู่ในเมืองแพะนั้นได้อาศัยอยู่กับหมอนอนอยู่ที่บ้าน
 หม่อมจันทร์ สนมซึ่งเป็นที่รักและหวงแหนของเจ้าหลวงเมืองแพะ ๆ ทราบกักรู้
 ในที่สุดเจ้าหลวงก็สั่งให้จับพญาพรหมขังคุกเพื่อให้ประหารชีวิตในวันเสาร์แรม ๕ ค่ำ
 ในขณะที่ถูกขัง พญาพรหมได้แต่ง "คำจุม" บทกวีมีชื่ออีกบทหนึ่ง พญาพรหมถูกขังรอ
 วันประหาร ก่อนจะถึงวันประหาร เจาราชวงศ์ (วังหน้าของเมืองแพะ) ได้ช่วย
 เหลือโดยขอเลื่อนวันลงโทษพญาพรหมออกไปอีก โดยขอร้องให้พันตรุษสงกรานต์เพื่อ

จะให้พญาพรหมแต่งควาฮ้ำคำห้ำ เจ้านาย เจ้าหลวงก่อนุญาต ในระหว่างที่พญาพรหม ถูกขัง ศรีจุมกไปเยี่ยมเสมอและเมื่อพญาพรหมหนีออกจากคุกจุมกก็ติดตามไปอยู่ควย ที่ลับแลจังหวัดอุตรดิตถ์ พรหมหนีออกจากคุกควยความช่วยเหลือของนอຍชัยลังกา คนของเจ้านอຍยศพิศคีเรือนจำ พญาพรหมเขียนเล่าไว้ในคำจุมว่าไคเสาคะโฮ ทรวนหนี แต่บางคนวานองชายที่ชื้อบญองปลอมเป็นหมอเขาไปชวยให้หนีออกไปได้ จากแพรพญาพรหมก็ไปยังลับแลกับจุมคนรัก ที่ลับแลพรหมมีอาชีพในทาง ค้าขายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ส่วนจุมภรรยาากท่อมา หังสองชวยกันทำมาหากิน แต่ อยู่ไม่นานนักก็อยู่วันหนึ่งพญาพรหมไปทวงหนี้จุมเผ่าบ้าน ในระหว่างนั้นมีคนเอา หนังสือพญาอินทรไปให้จุม (ในควาบอกว่าฝากพระไป) บอกให้จุมกลับแพรควน มิฉนั้นจะถูกลงโทษ พรหมไปค้าขายและทวงหนี้ไค ๑๑ วัน กลับมาปรากฏว่าจุมหนี กลับแพร เสียแล้ว พรหมเสียใจมาก ควยควมเจ็บปวดควรรำไจที่เมียรักหนีไป พรหมจึงคร่ำครวญออกมาเป็นควาซึ่งมีความไพเราะเพราะพริ้งมากเรียกกันว่า "ควาสืบท" หรือ "ควาฮ้ำนางจุม"

จากลับแลพรหมก็ขึ้นมาเชียงใหม่และรับราชการอยู่กับเจ้ากาวิโรรส สุริยวงศ์ (เจ้าชีวิตอาว) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๔ พอเจ้าชีวิตอาวไปรบปรานพรหม มาก พอรุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งพรหมอายุ ๒๐ ปี ก็สมรสกับเจ้าบัวจันทร์ภรรยาคนสุดท้าย พรหมหรือพญาพรหมไواهرถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๔๕ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ วันเสาร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๗ เหนือ

งานของพญาพรหมไواهر เทาที่ทราบมีดังนี้

- ๑) ควาสืบท หรือควาฮ้ำนางจุม
- ๒) คำจุม
- ๓) หงส์หิน (หาคนฉบับไม้ไค)
- ๔) ปู่สอนหลาน เป็นควาที่แต่งเป็นคติสอนใจ
- ๕) พระอภัยมณี
- ๖) ควาสรรพสอน (หาคนฉบับไม้ไค)

๑) คารวสีบทหรือคารวฮ้านางจุม แต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดคำขอ แบ่งออกเป็นสี่บทใหญ่ ๆ จึงเรียกกันว่า "คารวสีบท" เป็นบทประพันธ์ที่พญาพรหมคร่ำครวญถึงศรีจุมหรือจุม คนรักซึ่งหนีจากไปเมื่อเขาไปค้าขายและไปทวงหนี้ เก็บไปควยไวยหารตัดพ่อตัดอวา แสดงความน้อยเนื้อต่ำใจได้อย่างไพเราะซาบซึ้งกินใจ

บทที่ ๑ ขึ้นต้น คำคร่ำครวญว่าตนเองมีแต่ความทุกข์โศก เคียดครอนในใจและบอกว่าขอเล่าให้ฟังโดยกล่าวไว้ดังนี้

"เชิญฟังเถะเจ้า ยังกลอนสำเนาเรื่องทุกข์ ลุนหลังนาย พี่เม้าชวนชุก ปานเพดบาเมววิน ชาวและน้ำ ลางคาบลิ้มกิน ย่ำเทียวกิน หวิดทวารลุมไต่ ทะรงตัว อยู่ปอบไต่ เหมือนหางตุ้ง (ง) ไชยชอชาง ปักแขวนสูง พยุงยกกาง กลางเป่งกว้างทอลม"

หมายความว่า เชิญฟังเถิดบทกลอนที่มีแต่เรื่องความทุกข์นี้ เมื่อนาง (จุม) ไปแล้วพี่ก็มีแต่ความเศร้าโศกไม่มีสติเหมือนคนบ้าคนเมา แม่แต่ขาวและน้ำบางมือ บางคาบก็ลิ้มกิน จะเดินจะเห็นก็ไม่มีการตั้งแทบไม่สามารถจะทรงตัวอยู่ได้ คูแล้วเหมือนตุ้ง (ง) ไชยแขวนบนหลังชางอยู่กลางหาวปลอยให้ลมพัดสับคืบไปมา

นอกจากจะพรรณนาวาตัวเองเหมือนคนบ้าคนเมาแล้ว เขายังพรรณนาถึงตัวเองว่า เมื่อนางจากไปว่า

"ครันคิดถึงจุม พรหมมีแต่ให้ จับหลังวัน เยียะเหมือนจักใช้ หนาวเย็นในนกรอน"

หมายความว่า พอคิดถึงนางเขาก็ได้แต่รำไห่ ช่างในกายรู้สึกหนาวเยือกเย็น ส่วนภายนกรอนหนาวเหมือนจะเป็นไข

พญาพรหมไวยหารตัดพ่อตัดอวาจุมคนรักอีกว่า

"ยามเมื่อนองรัก น้ำสรวาหวาน ใจบเซยบาน น้ำตาลว่าสม"

หมายความว่า เวลานั้นรักเขาอยู่ด้วยกันแม่แต่น้ำสรวาน้ำหวาน พอไม่มีใจยินดีต่อเขาแล้วแม่แต่น้ำตาลก็หาว่าเปรี้ยว ความตอนนี้มีส่วนคล้ายพระราชนิพนธ์เหนา ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตอนหนึ่ง หน้า ๑๑๘๖ ว่า

"เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก แทนน้ำคัมขมว่าหวาน
ถึงยามยักจึกกรอหยั่งออยตาล เกยไปรักปรีดานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ"

พรหมเปรียบเทียบหัวใจหญิงว่าเหมือนเครื่องดนตรี ใด ๆ ก็ดีไควว่า

"หัวใจหญิง เหมือนพิณพาทย์ของ พิพาทย์แก้ว เกร็ คนนอกเนื้อ เขาเชือ
ลงคี่ เสียงวอนคี่ บจนเรื่องไค่ มาจึกหัวใจ แม่แพรจีนไค่ เป็นสันไค่อย่างนี้"

ความเปรียบตอนนี้มีส่วนคล้ายโคลงบทที่ ๕๖ ในพระลอสอนโลกซึ่งพูดถึง
หญิงเจ้าชู้ว่า

"หญิงร้ายคือพาทย์แก้ว	เกร็
ไค่ไค่ประสงคคี่	กัไค่
เสียงคังท้าวธรณี	ยีนมวน นักเหย
จักแซมเทียมหญิงไคว	โลกนี้เปิงพิง ๆ"

พญาพรหมถามนางว่าเขามีคิมมีโทษอะไรจึงเกลียดชังและทอดทิ้งเขาไป พรหม
กล่าววาทังนี้

"บัดเดียวเดียนี่ โทษพีมี่สัง น่องจงจิงซัง บหวังผ่อหน้า"

พญาพรหมไค่กล่าวหาว่านางหนีไปกับชู้ว่า

"มาละทางฉัวไปหนัทางชู้ ใจหลังหลูไค่โดยไป เหมือนหมูไม้ เมื่อลมคี่ไค่
มาไหวหวั่นเพื่อน กระเทือนชคาน หลอนไหวแต่ไค่ บไหวกึ่งกาน ก็พอยังแควนบราย
บพอเสียใจ สะคุงฟุ้งฟาย นัไหวรากซันเดิงใบ"

หมายความว่า นางมาละทิ้งฉัวไปมีความสุขอยู่กับชู้เสีย นางมีจิตใจโชนอ่อน
หวั่นไหว เหมือนต้นไม้เมื่อถูกลมพัด ก็หวั่นไหวกระทบกระเทือนไปหมดทั้งคน ฉาคคนไม
นั้นหวั่นไหวแกว่งไกวแต่ไค่ก็ยั้งคี่เชากัไค่ค้อยเสียใจเท่าไร นี้นางเหมือนต้นไม้ที่ถูก
ลมพัดแล้วหวั่นไหวคังแต่รากซันไปเดิงใบหมายถึงนางมีจิตใจโชนอ่อนไปตามชู้มาก
จนลืมเขา

พญาพรหมไค่เปรียบเทียบยามรักกันวว่า "สองท่ากรัก เพศเพียงจักกลืน เหมือน
จักกลืน (กลืน) คาบเคี้ยวลงไค่" หมายถึงวว่ารักแท้จะกลืนกันไค่และตอวานางวว่า
เมื่อรักกันถึงขนาดนี้แล้วทำไมไม่คิดถึงยามรักกันบ้าง "ยามจักหนีเสีย ลับแลงแขวงไค่"

เป็นโคนายบคิค"

เขานำเอาคำพูดของนางมาตัดพ้อต่อว่านางเคยพูด "ว่าจักเกาะผนัง
หนองบัวแกมเขา จนอินทรีย์ม้วยม้าง หลับบ้นหัน ที่อันจักราง จักผันร่วมสร้างโดย
ไป"

คำพูดของนางหมายความว่า จะขอพึ่งพิงเขาจนแก่เขาจนร่างกายแตก
สลายไป ยามหลับก็ไม่เคยคิดฝันที่จะแตกแยกกัน คิดแต่ว่าจะร่วมผันร่วมก่อร่าง
สร้างตัวไปด้วยกัน

พญพรหมกล่าวว่านางไม่รักษาคำพูด ช่างน่าอายเหลือเกินไม่อายุคนก็น่าจะ
อายเฒ่าบ้าง

"ค่านายพู่ชา บออายุคน สกัลโลกหล้า ผุ่งเหี่ยวดินฟ้า หล้างพ้ออายุเฒ่า
ที่ในป่าช้า บเหมือนพู่ชาสักราย"

เขากล่าวว่าเคยอยู่ด้วยกันมีความสุข แม้จะมีคนนินทาว่าร้าย แต่เขาก็
สุใจ นางจากไปแล้วสติถึงกับอกคับใจ เขาพูดถึงกับที่ข้อยได้ คับใจข้อยากว่า

"เต็มว่าที่กิน ที่นอนก็คับ ก็ยังข้อยยืนไป กัดก็ค้อม หัวอกหัวใจ จักอด
ข้อยไป หัวใจบ้นบ้าง คิคการสัง บหันเป่งกว้าง นิ่งเมินไปนึ่งจ้อม"

หมายความว่า ถ้าที่กินที่นอนมันคับแคบก็ยังอดทนยืนอยู่ได้ แต่คับใจนี้ดี
ขึ้นอดทนข้อยไป ใจก็มีแต่จะบ้นแตกสลายคิคการอะไรก็มองไม่เห็นทาง ข้อยยืนนานไป
ยิ่งคับอก

ก่อนจบบท^{๕๗} พรหมตัดพ้อนางว่า เขาไม่เคยลืมคำพูดของนางเลยแต่นางสิ
"มีแต่นอง พู่แลบจำ กำยียำ ฟู่ไหนลืมหัน ฟันไหนบหัก มัดไหนบมัน ป่อย
คักบ้น ฟันค้ำรัก ึ่งคหัวใจนาย มาเบาแพทัก เหมือนฟองนมแห้งลมบื้อ"

หมายความว่า มีแต่นางเท่านั้นแหละพูดแล้วก็ไม่จดจำคำพูด เหมือนเอา
คำพูดมาขยำขยี้ทิ้ง พูดแล้วก็ลืม ช่างไม่รักษาคำมันสัญญาเสียเลย ตั้ครอนความรัก
เสียหมด นึกจนหัวใจนางยิ่งนัก ทำไมใจเบาเหมือนนม ถูกลมพัดก็ปลิวกระบื้อตาม
ลมไป (ตามเรื่องว่ามีคนขยี้ให้นางไปจากเขา)

บทที่ ๒ มีคติ พรหมสอนหญิงคนรักว่า "พี่น้องฉีกกัน เหมือนพร้าฟันน้ำ
 อยากำผกมันคือเวร เปอะเปิ่นนั้น น้ำหากพาเป็น เอน้ำใสเย็น ช่วยเปอะจึง
 เสี่ยง พี่น้องฉีกกัน เหมือนเหล็กขี้เหมียง เต็มฝนแล้วหากคิงมี" หมายความว่า
 พี่น้องทะเลาะกันก็เหมือนเอามีคฟันน้ำ ขอมไม่มีรอยชอกชำไม่มีพยาบาทของเวร
 โคลนนั้นน้ำนั้นแผละทำให้เกิดโคลน แถกน้ำอีกนั้นแผละที่ชำระล้างโคลนให้หมด
 ไปได้ พี่น้องทะเลาะกันเหมือนเหล็กเป็นสนิม พอลบหรือซักถูแล้วก็เป็นเหล็กอยู่
 นั้นเอง

อีกตอนหนึ่งพูดถึงการทะเลาะวิวาทกันว่ายังงี้ก็ต้องมีบาง แม่พี่
 น้องก็ยังทะเลาะกัน แลวเปรียบเทียบว่า "ถวยและซอน เครื่องครัวสังสาร บมี
 วิญญาน ยังรูกของ พัดฟอกกัน เสี่ยงคังซึ่งของ แหงแตกในลันจิด ปุถุน คนเรา
 เคงคัก จักวอันเพียงใจ" หมายความว่า พวกถวยซามเครื่องใช้ในครัว ไม่มี
 ชีวิตวิญญานยังมีโอกาสกระทบกัน เสี่ยงคังกรุงกรัง แถกราวไค คนเรามีชีวิตเป็น
 ปุถุนยังมีกิเลสจักมากกวานั้นสักแคไทน

จากบทที่ ๒ นี้ทำให้เราโคทราบวามีของจุม (คนรักของพรหม) เป็น
 คนมีหนี้สินทำให้จุมเคือครอน คังในคาวเขียนว่า

"บับหา พามาแต่หนี้ ถมถอกเทใส่นอง บัชหนี้กิน อิมใส่เลี้ยงทอง
 ไชหนี้หยานหยองท่าทาน บัชหนี้ช้อ หมากปุ้อหาร การบุญคุณ บมีสักช้อ เป็นหนี้
 สินเพราะยาเ็นหออ ของคินเคิมบคาง" หมายความว่า สามีของจุมไม่เคยทำมาหา
 กินอะไรเลย คีแต่สร้างหนี้สร้างสินเอาไว้ และไม่ไชหนี้สินที่เกิดจากเอามาช้อ
 อาหารไม่ ไม่ไชหนี้ช้อของทำบุญท่าทานเพื่อบุญกุศล แต่เป็นหนี้เพราะสามีจุมคิดเ็น
 ของพวกช้อ ของมีราคาของรักของจุมเคิมจึงไม่เหลือหลอ

อีกตอนหนึ่งที่เป็นคารมคมคาย ตรงกับคำพังเพยเคิมว่า "มีเงินกว่าน่า
 มีค่ากว่าป่า เสือปลคหลังหวากหนา บมีนาสักถนน" หมายความว่า คนเราถ้ามีทองก็มีแต่
 คนอยากเป็นป่าเป็นนาควย แต่ถายากจนใส่เสือผาชาด หานาหาป่าที่ไทนก็ไม่ได้
 พรหมกล่าววว่า "ยามเมื่อเป็นคิ หากมีเกาป่า แฉงโคยมาบชา ชะศาลง พันธพงศ์
 พิน่า บเหลือวอหนามาใจ พิงพีเจ็บทอง พิงนองเจ็บใจ คิดสังอันไค ใจคั้นตีบเสี้ยง"

หมายความว่า ยามมั่งมีเงินทองก็มีป่าตั้งเกาคนได้ในไม่ช้านัก พอชะตาตก ยากจน
 เผาพงศัพน์ไม่มีใครมาสนใจดูหน้าสักคน จะฟังพื้งน่องก็ไม่ได้ เจ็บใจยิ่งนัก จะ
 คิดอะไรความคิดก็ตันไปหมดคิดไม่ออก

คำวสืบทของพญาพรหมมีคุณค่าของวรรณคดีในเชิงเปรียบเทียบถ้อยคำ
 ชาบซึ่งกินใจ ถ้อยคำคักพอกอวาทที่ชวนให้เห็นใจ

บทที่ ๓ พญาพรหมกล่าวถึงว่า เขากลับจากทวงหน้มาถึงบ้านลับแล นางก็
 ไปจากเขาเสียแล้ว พรหมคร่ำครวญว่า "หัวอกพิ้ไท เพดไม้หักชำ เหมือนเป็นยาฆ่า
 ช้ำยิ่งสอดเขา" หมายความว่า เขาเจ็บปวดคร่ำครวใจเหมือนถูกไม้ปักอกอยู่
 และเหมือนถูกปืนยิงชำเอา พรหมบอกว่า "เงินยังถง ใครกำสะวิต จกขวางใจ
 ลงวัง" กล่าวถึงเงินที่ไปทวงหน้มาได้ซึ่งตอนแรกก็จิตใจที่มีเงิน จะได้ข้อของกิน
 ของใช้ชอยร่วกับนางแต่นางจากไปเสียแล้ว เงินที่อยู่ในถง เขาจึงอยากหยิบขึ้นมา
 แล้วโยนลงน้ำไปเสียเป็นการฆ่าให้เห็นว่าเขาคิดหวังมากเพียงใด เมื่อพรหมเขา
 ไปในห้องเห็นเสื้อที่นางเคยนอน เขายังเศร้าใจจึงคร่ำครวญว่า

"หันสาคทองขาว (เสื้อชนิดหนึ่ง) ผืนเจ้าเคยใช้ ปลูกวาคีไทรรองนอน
 ความโศกทกช คอยคลี่มายถอน ขอนน่องเปื้อนาวอน บลอนไปเสี้ยง สาคทองขาว
 แขนบแดงเนื้อเกลี้ยง หลอนเก็บเอาไปไว้" หมายความว่า เขาเห็นเสื้อทองขาว
 ที่นางเคยใช้หนุนความโศกทกชคอยคลี่คลายลง เพราะนางไม่ได้เก็บของไปหมด
 เสื้อทองขาวซึ่งขลิบริมสีแดงเป็นเสื้อที่นุ่มเนียน เขาก้อุตสาห์เก็บเอาไว้ไม่ละทิ้ง

บทนี้พูดถึงจิตใจมนุษย์ไว้ว่า

"มนุษย์ลุ่มพ่า โลกหลาโยเหนียว เลิกข้อมือเคียว ไนหลอนหยั่งได้ สาคระ
 คองคาเห็นอิด จาเทียมไปเชียวเล็ก สิบขาววา หยั่งไคลงเต็ก คำกอนักไโบราณ"
 หมายความว่า มนุษย์โศพ้าน จิตใจอยล็กแคข้อมือเคียวแต่มีใครหยั่งไคบาง มหา
 สมทรคองคาแม่น้ำทั้งไคเห็นอ ซึ่งเทียบกันแล้วทั้ง เชียวทั้งล็กแต่ก็ยังหยั่งไคล็กสิบวา
 ยี่สิบวา เป็นคำโบราณกล่าวมาแต่กอนนี้ คำกล่าวของพรหมตอนนีตรงกับไคลงโลก
 นิศบทหนึ่งที่ว่า

"มหาสมุทรสุคติกลั่น คณนา
 สายคิ่งทิ้งทอคมา หยั่งไค้
 เขาสูงอาจวิควา กำหนด
 จิตมนุชยนไซร ยากแท้หยั่งถึง"

บทที่ ๔ พระพรหมครว้าครวญว่า "พิทุรงกำ(ความ)ทุกข์ อยู่ไปตามกรรม
 บำเปงกรรม จำศีลแปดหา ผาถนา ขอไค้หันหน้า อยาไค้คลลาคลาควาง ขอกุศล
 ไค้โดยคณามาง หื้อสมไปอางอารมณฺ์ ขอเชิญเทพทาว เขตคาวทังกลม อินตาพรหม
 ครุฑนาคคำไค้ ขอชวยปอง พองคินหื้อไค้ รับเร็วไวอยาธา จุ้งบันคฺลใจ แมแกวไซไฟ
 หื้อกลับปอกหน้าคินมา"

หมายความว่า พินี้แต่ความทุกข์อยู่ไปตามบุญตามกรรม ถือศีลพึงธรรมไป
 ภาวนาขอไค้เห็นหนานางอีกอยาไค้คลลาคินไป ขอไค้บุญกุศลคฺลไค้สมอารมณฺ์ ขอ
 เชิญเทพทาวทังส้นทังมวล (ค้ำวาทังกลม ไซ้เหมือนไค้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง
 แปลว่าทังหมค) ทังพระอินทรพระพรหม ครุฑนาคอยู่ไค้โลกขอชวยไค้สมปองกลับคิน
 ไค้กัณอีก ขอคฺลใจนางกลับมามีอีก

เขายืนยันถึงความรักนางว่าแม้นางไม่กลับมาเขาก็จะติดตามไปหานาง
 ให้ไค้

"เต็มไปเมืองแกว แฉวเมืองล่านชาง จักตามไค้เต้าเอามา เต็มไปอังวะ
 ตะโก้งหงสา สิบสองพันนา เขตลือเมืองฮอ อโยธยา กลวาม่านฮอ โขงอาณาลุ่มฟ้า
 บว่าเมืองไหน จักไปคนควา บปลงปลอยหื้อคนไค้ เต็มเข่าแกควา เคินทางไมไหว
 จักค้อยคลานไป จนเอ็งรอดเจ้าเต็มนางมีผิว เทียมแยงแผงเป้า จักตามโดยเอา
 ลูมาง จาลวงสุคอยู่กวงงาชาง จักคิสิ้วตองจีเอา"

หมายความว่า ถึงนางจะไปเมืองแกว ไปถึงเมืองล่านชางเขาก็จักติดตาม
 เอานางมาให้ไค้ ถึงนางจะไปกรุงอังวะ เมืองตะโก้งหงสาดี สิบสองพันนา เขต
 เมืองลือเมืองฮอ อโยธยา เมืองของพวกกุลวา (แขกขาว) บางที่ก็หมายถึงฝรั่ง)
 พมา ฮอก็ดีไมว่าเมืองไหนเขาจะเที่ยวติดตามเอานางมาไม่ปล่อยให้ใครเอาไป

ถึงตัวเองจะแก่เข้าไปก็จะคอย ๆ คลานไปจนถึงนาง แม่นางมีสามีใหม่ ก็จะมาไปแย่งเอา พุดถึงที่สุดคือให้นางไปอยู่ในข้างเขาก็จะเอาตัวเขาเอาออกมา

ตอนท้ายบอกว่าถ้ามีปีกก็จะเหาะเหินตาม "กันมีปีกหาง บินฮาน(เหาะ) ไปได้ จักเหินบินโดยบละ" และฝันต่อว่าจะพานางเหาะเหินมาเชียงใหม่ว่า "จักเอานองรัก รอมแพงขวัญตา เหาะเหินมา ผาลัดคเมฆผ่า ขามสิงขร คอยคองขอบ ขึ้น เถิงเมืองพิงคบชา"

ก่อนจะจบบอกว่าที่เขียนนี้เพราะความเศร้าโศกในใจถ้ามีอะไรไม่ถูกใจ ก็ขอลางอย่าคิดเขียนเลย พรหมกล่าว ว่า "พี่ไซเรียบรอย แต่งถอยกลอนจา ราพัน มา แต่เคาแต่คน หลอนจาเกิน คำเดิมลงปน (พน) ใจนายบดลุดกัก วาจาแบ่ง หลอนผิดแตกพลัด บจับถูกทองนาย พอชอนองรัก แม่แกวสีนาย อยาคิดเขียนชายนินทาวาชา ความโศก เกิดในใจชา จึงแบ่งคำมาพ้อง" และกล่าวว่าจะอยากจะทำถึงความสัตย์ให้คนใคร่ใคร่ฟังเล่าลือกันไปทั่วโลก

"จักไซสัตตั้ง แมวังศุนศุน กับแม่ปิงเขียวป็น ผาสนกัน นองคังคะกรัน เสียงคลื่นทองฟองเพื่อน จักลือกระเทือน ทั่วเมืองโลกโต หือฝูงคนลือเล่าไว้ กันไผประสงค เก็บมาอ่านไซ เตียงสนั่นไตคินเพื่อน มโนเนื่อง สุกเสียงหน้ เทาน์ สุกาฟัง กอนแหลนายนเฮย"

หมายความว่า อยากกล่าวความสัตย์กับแม่นำวังกับแม่นำปิงอันไหลเขียนนี้ ขอให้คลื่นช่วยพัดพาให้รำลือไปทั่วโลก ให้คนเก็บมาเล่าลือกันใคร่ต้องการต่อไปก็เก็บมาอ่าน และบอกว่าขอจบแค่นี้ก่อนละ

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า คำวสืบทเป็นวรรณกรรมที่น่าสนใจไม่น้อยเลย ชาวเหนือมักจดจำบทประพันธ์ในคำวสืบทกัน ในตอนที่สำคัญ ๆ กันได้ โดยเหตุที่คำวสืบทมีความไพเราะ เพราะพริ้ง มีความซาบซึ้งกินใจ ผู้อ่านอ่านแล้วก็อดสงสาร และเห็นใจพรหมไม่ไค้ทั้งมีไวยาหาร เปรียบเทียบที่ค้และยังแทรกคติโบราณสอนใจอีก

ควย.

คำจม

โทษ

ถือกันว่าเป็นงานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งพญาพรหม^{โทษ}แต่งในขณะที่พรหมติดคุกอยู่ที่เมืองแพร์ พรหมเขียนขึ้นเป็นการประชดประชันเจ้าเมืองแพร์ซึ่งพรหมเห็นว่าไม่ยุติธรรมจับเขาเข้าคุก โดยที่ไม่ได้ทำผิดอะไร พรหมเขียนแบบประชดประชันแต่งเป็นรายโบราณ ตอนแรกเริ่มทวยการสรร เสริฐเยียรขอเจ้าเมืองแพร์ว่าเป็นผู้มีเมตตากรุณา มีจิตใจมั่นคงไม่ล่าเอียงหลงไหล ประชาชนล้วนแต่รักใคร่จงรักภักดีพรหมกล่าววา

"อันพระมหากษัตริย์เจ้าชุกโคต ชุกเลี้ยงโคต(โปรด)มุตตา หือเป็นเจ้าพระอภิษัยราชา รักษาอาณาเขต ในโกโลสยเทศขอบขันธสมิง ยอน้ำใจเจาหนีมเทียงมัน บอชอนเหียงริษยา แก่ฝูงประชาชนะราช บสลังปลั่งพลาทหลงไหล เหควาทานรักน้ำใจหลายหลืบ จึงตั้งเจ้าไวสัทรทะกุล"

หมายความว่า พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองแพร์ เป็นผู้มีจิตใจเมตตา กรุณามีเมตตาจึงได้เป็นกษัตริย์ปกครองอาณาเขต ในเขตแดนแคว้นโกโลสย (เมืองแพร์) ทวยเหตุที่ทรงมีจิตใจยุติธรรมมั่นคง ไม่ล่าเอียงริษยาใคร ไม่ทำอะไรพลาทปลั่งหลงไหล ประชาชนรักน้ำใจพระองค์มากนักจึงแต่งตั้งพระองค์ให้สืบราชตระกูล แล้วพรหมจึงกล่าวถึงตัวเองต่อไปว่าไม่มีผิดอะไรก็ถูกจับเข้าคุก

"ก็ไซ้กระทำสังนึกแฉกกว้าง กับลักขางชโมยควาย ก็หยองยวาชันจอง กับไคลับเลี้ยว หยองเอาของ กับไคปูนบองพันพักษา หื้อม้วยหน้าลู่เงินค่า กับมียา ย่าเมาเบือ กับไคฆ่าขางเลื่อยเอองา ควงอาชญาทานหามชาค ซากก็บาไคมะหามาท (ประมาท) เกินเหลือ บ้านไคเหนืออินนอก กับไคเข้าออกจุกเผาไฟ ลูกเมียเซางามหนุมกับลักสุมพาหนี ออกจากธานีประเทศ"

หมายความว่า เขาไม่ใคร่ทำผิดอะไรเลย ไม่ได้ลักขโมยข่างหรือควายใคร ไม่ได้แอบย่องไปขโมยของของใคร ไม่ได้พยาบาทจองเวรแล้วฆ่าพันใครเอาเงิน ไม่ได้มียาเบื่อฆ่าเมาอะไร ไม่ได้ฆ่าขางเพื่อเอองา เพราะกฎหมายก็ห้ามเอาไว้ ไม่ได้มีความประมาทหลงเกินใครไม่ได้เที่ยววางเพลิงใคร เห็นลูกเมีย

ใครสวยงามก็มีใครก็คิดจะพาหนีออกจากประเทศ

พรหมบอกต่อไปว่าความผิดถ้าจะมีก็มีอยู่นิดเดียวที่เขาพักอยู่ที่บ้านหม่อมจันทร์ ซึ่งเป็นหม่อมของเจ้าเมืองแพร์ เจ้าเมืองก็เห็นอยู่บ่อย ๆ เหตุใดจึงถือเป็นเรื่องผิดไปได้ แล้วว่าพันให้ฟังว่า ญาติทั้งทางฝ่ายพรหมและฝ่ายนางจันทร์ก็สนิทสนมกันดี เขาอยู่เมืองแพร์ทางฝ่ายนางจันทร์ก็รักใคร่นับถือเหมือนเขาเป็นพ่อแม่

"ยามเมื่อเช้าเจ้าเดินออกไปถึงเมืองแพร์ เขาก็รักเสมอเหมือนพ่อแม่ของเขา ชักชวนเอาเมื่อบาน"

พรหมยืนยันว่า "ก็ไปได้ลับลู่สองต่อสอง บ่คิดจะไปหลายช่อง หันแต่ไปทางเดียว"

หมายความว่า เขาไม่เคยแอบพุกสองต่อสองกับนางในที่ลับดี ไม่เคยคิดไปไกล คิดอยู่อย่างเดียวว่าเป็นเหมือนญาติพี่น้องกัน

บทประพันธ์ เรื่องคำจมนิมซ้อในตำนานโวหารประชดประชัน แสดงความน้อยอกน้อยใจ ว่าพันถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนโดยเฉพาะตอนที่ติดคุกได้อย่างที่ยังพรหมเล่าถึงตอนติดคุกว่า "อยู่เหิงนานบชา เิงเคื่อนหาฝ่ายทั้งแรม แรมพระจันทร์แรม ๗ คำ วันพุธพร้ากฏหมาย คนหลวงหลายนายไพร่ จับยับเข้าเจ้าใส่เหล็กจำโซ่หนาหน้าบวงจอด มีคหลวงลอคญกทั้งแคว ทัวคิงแพวแรงออน เชือกบถอนชาวาวาโซ่คองหนาวองใหญ่ เอาเชือกข้างใส่เป็นสาย ชาวาวาปายเหล็กฝรั่งเศสแบ่งชายนำหนักหลายถึงหาบ เขามาคำลาภทรรกรรม สองตีนตำรุของ เชือกเหล็กหนองหนักสิ่ง เทาตำผิงตำผิงนับใส่ โทษน้อยใหญ่บั้นจริง นับเก็บคำปาวินเคินว่า"

หมายความว่า อยู่มาไม่นานนักถึงเคื่อนหาแรม ๗ คำวันพุธ คนมากมายทั้งนายไพร่พากันมาจับเข้าใส่เหล็กใส่โซ่ผูกทั้งแควจนเขาเหนื่อยอ่อน เชือกก็ไม่ได้ถอนตามเวลาเขาเคลื่อนย้าย ใส่โซ่ที่คอเขาเส้นใหญ่ เอาเชือกข้างมึงเป็นเหล็กที่ชาวฝรั่งเศสทำชายนำหนักมากเป็นหาบ จับเขามาทรมานทรรกรรม สองเท้าวางบนรุแล้วเอาเชือกเหล็กผูกถ่วงไว้ เทากับจับโดยไม่คิดหน้าคิดหลัง โทษน้อยใหญ่ก็ไม่เห็นมีจริง เก็บเอาคำชาวบานเล่าลือมาลงโทษเขา

ที่เป็นโวหารกวี อีกตอนหนึ่งก็คือพรหมว่าทำอย่างนี้แก่เขา เขาก็เป็นคน

มีหัวใจเหมือนกัน พรหมกล่าวว่า "เต็มซ้ำไฟรน้อย ก็หากใจคน บัไซส์ตัวหน้าชนกินหญ้า" หมายความว่า ถึงเขาจะเป็นไฟร แต่ก็เป็นคนไม่ไซส์ตัวหน้าชนกินหญ้า (หมายถึงวัวควาย)

พรหมบอกว่าเขาไม่กลัวเลยที่ถูกจับเชนนี้ เพราะเขามีวิชาที่จะออกจากคุกเมื่อไรก็ได้ พรหมกล่าวว่า "เต็มว่าดีเหล็กจ่าจอบอง ก็เหมือนแข้งของใบทอง เต็มว่าเชือกกองตางาน พรหมกับพานตักใจ บัไซคนปุมีสทองเปลา บัไซงูเห่า งูจง (จงอาง) บัไซของทองขาเจ้า ขาขอขมาโทษ ปุนตักกริ้วโชค(โกรธ)ในใจ"

หมายความว่า ถึงจะเอาเขาไปใส่เหล็กจอบจ่าเขาก็ไม่เห็นกลัวจะเดิน กระทบ เหล็กรู้สึกเหมือนกระทบใบทอง (ไม่รู้สึกหนักหรือเจ็บปวดอะไร) ถึงมีเชือกกองโตมาผูกมัดเขาก็ไม่ตกใจ เพราะเขาไม่ไซคนไม่มีสติปัญญาอะไร แต่เขาก็ไม่ไซคนมีพิษเหมือนงูเห่างูจงอาง ไม่ไซคนจอบทอง ถ้าเจ้าจะโกรธเขาก็ขอลภัย

กรรมคมาของพรหมอีกบทหนึ่งก็คือเขาตอวาเจ้าเมืองแพรวา "เสียเงินเสียคำชิไคหาไค ของอยู่ไคยังลุมวิสัย เสียน้ำใจจะหาไหนมาโม" หมายความว่า คนเราเสียเงินเสียทองยังมีโอกาสทำมาหาไค คราบที่อยู่ในโลก แต่เสียน้ำใจก็ต่อกันนี้สิ้นาเสียคายนักจะหาไหนมาไคงาย ๆ

พรหมพรรณาสภาพคุกเมืองแพรวไค อย่างมองเห็นภาพพจน์ดังนี้

"เป็นที่นายสับปะระ บเคยปะจะปะชัว คุบห่างร้วเซะเซะ ฝนตกสะเบียะ บมีเปียกเปียคคร้วนอน กินแลงตอนปุนรากตน เหม่นน้ำสาบทุกอัน ทวารกั้นบชื้อว่า เป็นคุม ป่าหญาล่าพุงในอก เอาอุจจาระถอกถมถอง สองฝายกองกองกอบ บปุนตักคือ คีเตียว แมลงวันเขี้ยวคอมโอ คามลุมโซริมศาลา บอจจักทรนาอคอยู่ไค"

หมายความว่า เป็นสถานที่น่าเบื่อหน่ายเป็นที่สุด ไม่เคยพบเห็นที่ซึ่งน่าเกลียดเลวร้ายอย่างนี้มาก่อนเลย เป็นกระท่อมซึ่งสร้างอย่างหยาบ ๆ ฝนตกก็ร้วเปียกปอนไปหมดทั้งข้าวของ อาหารมื่อเย็นและกลางวันเห็นแล้วอยากอาเจียร น้ำก็เหม็นสาบ ไม่น่าชื้อว่าเป็นวังเจ้าวังนายเลย มีหญ้าขึ้นทั้งข้างนอกข้างใน แดมยังเอาอุจจาระมาเททั้งสองข้างถนนเป็นกองโต ไม่นาคูเลย แมลงวันคอมทั้งตามไมรคข้างศาลา ไมอจหนออยู่ไคแล้ว"

ตอนท้ายเป็นโหวตที่ประชกประชันได้คืออีกคนหนึ่ง พรหมกล่าวว่าตั้งใจจะยึดเอาเจ้าเมืองแพร์เป็นที่พึ่งพึ่ง เอาเมืองแพร์เป็นที่ตายไม่ไปไหนอีก ก็ไม่มีใครเมตตาปราณีเขาช่วยให้ออกจากคุก เขาอุทิศสาหัสคอยฟังข่าวก็เจ็บหาย พรหมกล่าวว่า

"หมายขังไปไหนต่อเต่าเต่า หมายถึงเอาเมืองแพร์เจ้าเป็นโลงผี ก็ไม่มีไฉนช่วยญาติ(ปราณี)ก็ค้อออก หือพันจากคอกวังใน จักรอฟังไปแถมสักเล็กสักน้อย หลอนก็บังจ้อย เหมือนก่อนนอนหลัง"

ลงท้ายเป็นคำอวยพรของพรหมอวยพรให้เจ้าเมืองแพร์อยู่สุขสบายเป็นการแสดงว่าเขาไม่โกรธเคือง

ควยเหตุที่คำจมนี้อาจมีความซาบซึ้งกินใจช่วยการมคมคายและการพรรณนาชวนให้เห็นใจอย่างทีกล่าวมาแล้วนี้เอง จึงทำให้คำจมนี้นับเป็นบทประพันธ์ที่มีชื่อเสียงหนึ่งของพญาพรหมโวหาร ถ้อยคำสำนวนที่ไซ้จะเห็นว่าไซ้ถ้อยค่าง่าย ๆ เป็นคำภาษาไทยภาคเหนืออย่างที่ใช้ในปัจจุบันเป็นส่วนมาก อ่านแล้วเข้าใจง่าย จะมีศัพท์แสงภาษาบาลีปนบ้างก็เล็กน้อยเท่านั้น

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานของท้าวสุนทรพจนกิจ

ประวัติของท้าวสุนทรพจนกิจ

ท้าวสุนทรพจนกิจ ชื่อเดิมชื่อ บุญมา บิดาชื่อ นายคำภีระ มารดาชื่อ แม่เฒ่าเตง มีเชื้อสายเป็นชาว เชียงแสน จังหวัด เชียงราย จึงมีผู้เรียกกันว่า โหม บุญมา คำว่า โหม เป็นคำ เชียงแสน หมายถึงผู้ที่ลี้ภัยจากเณร ตรงกับภาษา เชียงใหม่ ว่า "นอย" บรรพบุรุษของ โหม บุญมาอพยพมาจาก เชียงแสน สมัย เจ้ากาวิละ โหม บุญมา มีนิสัยชอบทางการประพันธ์มาก มักแต่งคำขอชายให้หนุ่ม ๆ สาว ๆ เสมอ ต่อมาได้เป็นกวีที่โปรดปรานของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้รับแต่งตั้งเป็น ท้าวสุนทรพจนกิจ ชีวิตนั้นปลาย ใค้อุปสมบทที่ครั้งหนึ่งและได้เป็นเจ้าอธิการวัดพันตอง จังหวัด เชียงใหม่ พระสุนทรพจนกิจ ถึงแก่มรณภาพ เมื่อวันที่ ๑๑ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ อายุ ๗๒ ปี ท้าวสุนทร ๆ เป็นกวีที่ชื่อในทางขี้เมา แม่กระทั่งเป็นพระกัณท์แอบคิมหลายอยู่บ่อยๆ อาจว่าถ้าไม่คิมจะเขียนไม่ออก บทประพันธ์ที่แต่งไว้มีมากมายแต่ก็สูญหายเสียเป็น ส่วนมาก เท่าที่ทราบบทประพันธ์ที่แต่งมี

- ๑) คำว่าคำเจ้าบานปาง (ครูบาศรีวิชัย)
- ๒) ขอพระลอเคินคอง
- ๓) บทละคร เรื่องพระลอแวนแก้ว หรือน้อยใจยา
- ๔) คำร้องระบำขอรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมโภชข้างพลายที่บริษัทขอเนียบนอมเกล้า ๆ ถวาย

ขอพระลอเคินคอง

แต่งเป็นบทขอทำนองลองน่าน ซึ่งเป็นทำนองขอที่มีความไพเราะมาก นับว่าท้าวสุนทร เข้าใจเลือกมาแต่ง โดยเหตุที่บทขอพระลอเคินคอง นี้เป็นที่ไพเราะ จับใจ มีคนรู้จักมาก ต่อหลังขอทำนองลองน่านจึงมีผู้เรียกว่าขอพระลออีกชื่อหนึ่ง ขอพระลอเคินคอง เป็นบทขอสั้น ๆ มีข้อความจับเอาตอนพระพี่เลี้ยงนางร้น นางรวบ ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงของพระเพื่อนพระแพง เข้าป่าไปเฝ้าปู่เจ้าสมิงพราย

เพื่อทูลขอให้ช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอหลงในพระเพื่อนพระแพง และเสกใจสู่เมืองสรอง
นางรินนางรวย เขาป่าไปกับหมอนีหนึ่งซึ่งเป็นลูกศิษย์ปู่เจ้า ท้าวสุนทรชมป่าคอนั้น
เอาไว้วา

ห้องพี่เลี้ยงแมงงามสวย นางรินนางรวยสองคู่สร้าง ลงจากข้างทองเค็นเทียว
หมอนแควนางสองเจดียว สองนางเทียวเขาคงป่าไม้ เหลียวผอเหนือวันตกออกใต้
หันเป็นท่งเป็นนา ผอภูเขาเป็นเลาเมฆผ้า ปอมมัวเมฆฟ้าเนอ ฯ

และลี้ไปสุคเขนตา นาคอยคองเขาพงป่าไม้ ตะเคียนสูงยุงยางไม้ไร
เป่าคูนงะคะยอมยม เถาว์ลยพันกิ่งอันเกลียวกลม พระพายลมพัดดวงดอกไม้ หอมบุปผา
ชื่นชมใจใบ ยามเมื่อออกเดินทางหอมบุปผาแบ่งบานสรอยสร้าง ใจชมชื่นสว่างเนอ
งูเห่าพิษกั้แกง(แกลง)มาหา ที่หน่มคคายังสองพี่เอย แลลวาคเลื่อยอยู่
กลางทาง เสือสิงห์ส่างมาทำท้าว กปหัวขึ้น เยียะเหมือนจะไล่เลยรัน สองคิงพลัน
รอบบเป็นให้ กลัวตายในป่าไม้ใหญ่ เลยไป สองคิงปองรอบบเป็นให้ หัวอกจะแตก
มางเก็ง

งูเห่าพิษก็มากลับหาย กลายเป็นองค์ทรงพระบัญญัติ หมอบ่ากั้วลวคทุลกราบ
ไหวพระพี่ไท้ พระเพื่อนพระแพง นกในป่าบินลาแสวง นกเงือกนกแกงนกงูมนกเคา
นกเขาเป็นเพื่อนนกเป่า นกเคาเป็นเพื่อนนกงูม จันง่าสุ่มที่ปลายยอดไม้ นกกระตู่
จับเพยคมิตะ บินเขาะไซลอคไปลอคมา เขาะหาคอกับหมูภาษา ฟังเจรจากวนเพราะ
คูเกาะคูฉัวเมีย พระองค์ฟังสลคใจเสี่ย ลางพองคคิตถึงเมีย ลางพองคคิตี ู เมื่อค
หนอจักไคไปอู กับชูเพื่อนแพง คคิต ๆ ไปมมีใจเื้อแ่ง ไครตายในป่าแทเนอ

มาถึงน้ำแมกาทลง คงคายาวใหญ่กว้าง พองลงพักข้างเป็นปองเป็นแพ
พองลงอาบน้า พองคำทอดแห พองเอาแพเข้าไปฟากโน้น ไปถึงที่จุกจอกโจ้ง พองลง
แปงแตงพลับพลา องค์ทานท้าวกษัตรา เสกใจลงมาพองแตงพลับพลา พองสนลงน้ำไป
หาปลาที่เห็นไคตัวใหญ่สับึง เอาหื้อพอกคร้วหื้อหมกหื้อหนึ่ง ลาบออนเทโพ เหล่าบรันค
มีหลายชวคโต กินแล้วให้ช่าวเนอ ฯ"

ความว่า สองนางพี่เลี้ยง คือนางรินและนางรวย ซึ่งสวยงามก็พากันลง
ข้างเค็นเขาไปในป่ากับหมอนี ทั้งสองนางเค็นเขาป่ามองคู้หึงสี่คิตเห็นมีตุงนา

ภูเขาก็สวยงามชวนเร็นแปลกปลอมอยู่กับเมฆหมอก มองเห็นหมู่ไม้ละลิวไปสลดสายตา มีทั้งต้นตะเคียนสูง ต้นยุงต้นยาง ไมเป่าไมแงะ ต้นพะยอม มีเถาวัลย์พันกิ่งไม้อยู่ ลมก็พัดมาปะทะกิ่งไม้ทำให้ไคลคลินดอกไม้อันหอมหวานยิ่งนักในเวลาเดินทาง กลิ่นดอกไม้ที่หอมหวานทำให้จิตใจชื่นบาน เติบ ๆ ไปก็เห็นงูเห่าซึ่งมีพิษแกล้งเลื้อยมาหาทั้งสองนาง แกล้งเลื้อยไปมาอยู่กลางทาง พวกเสื้อสิงห์ก็แกล้งงูขึ้นมาทำท้าวเขา มาหาทำท้าวเหมือนจะไล่ ทั้งสองนางกลัวจนแทบร้องไม่ออก ตกใจเหมือนใจจะแตก ออกเป็นสองซีก

งูเห่าพิษที่เห็นก็กลับหายวับไปกลายเป็นองค์ปู่เจ้า หมอเข่าไม่กลัวกรมกราบ ไหว้พร้อมกับนางรินนางรวย นกในป่าบินหาอาหาร มีทั้งนกเงือกนกแก่งนกงูมและนกเค้า นกเขาอยู่เป็นคู่กับนกเป่า นกเค้าเป็นเพื่อนนกงูมจับอยู่ที่ยอดไม้ นกกระต๊อจับกิ่งไม้ที่ห้อยย้อยลงมาและบินลอดไม้ไปมาหากุศุกัน ฟังเสียงนกคุยกันดูเพราะยังจับกันเป็นคู่ ๆ ตัวเมีย ฟังแล้วเศร้าใจ พวกคนฟังบางก็คิดถึงภรรยาบางก็คิดถึงซุรัก พระลอครำครวญว่าเมื่อไรหนอจะได้ไปคุยกับพระเพื่อนพระแพงที่รัก คิด ๆ ไปแล้วอยากตายเสียที่ในป่า

พระลอคเสด็จมาถึงแม่น้ำกาหลง ซึ่งกว้างใหญ่ พวกตามเสด็จบ้างก็ลงจากข้างท่าแพท่าเรือ บางก็ลงอาบน้ำ บางก็ลงทอดแห บางก็ทำแพแล่นข้ามไปจอดอยู่อีกฟากหนึ่ง บางก็จัดแจงทำพลับพลา บางก็ค้ำนางมปลาดิศักดิ์ใหญ่ เอาให้พอคร้วทำหอมหมก บางก็ทำลาบริบประทานกับเหล่าบรินคี่หลายชวคโต กินแล้วก็ให้อ...นิ่งไป

จะเห็นว่าตอนต้นเป็นตอนชมป่า ตอนพระพี่เลี้ยงนางรินนางรวยไปเฝ้าปู่เจ้าสมิงพราย แล้วมาตอตอนพระลอคเสด็จถึงแม่น้ำกาหลง แม่จะเป็นข้อสั้น ๆ แต่มีความไพเราะโดยเฉพาอย่างยิ่งเหมาะสำหรับชอท่านองสองนาง ซึ่งมีท่วงทำนองหวาน แซ่มซา ประทับใจ จึงทำให้ชอบทนมชอ

บทละคร เรื่องพระลอคแวนแหวหรืออนอยใจยา ตามคำกล่าวของนายเนตร จันทรปัญญา ผู้ไกลลิตทาวสุนทร และเป็นผจจจำบทประพันธ์ของท่านไว้ได้มาก กล่าววว่า พระราชชายาการารัศมี เป็นคนผูกเรื่องขึ้นมา คือเป็นคนคิดเค้าโครงเรื่องให้แล้วทาวสุนทรมาลิตบทชอและทำนองชอให้เหมาะสมควรอีกทีหนึ่ง บทละครเรื่องนี้

เนื้อเรื่องก็มีว่า แวนแก้วลูกสาวท้าวไชยลังกาถูกทางผู้ใหญ่หมั้นหมายให้กับสังนันตา ซึ่งเป็นทิดและเป็นเงี้ยวที่ร่ำรวย แต่นางแวนแก้วไม่รักสังนันตา เพราะมีคู่รักอยู่แล้วชื่อนอยใจยา (นอยหมายถึงผู้ที่ลี้กจากเงร) บทละครแบ่งออกเป็น ๓ ฉาก คือ ฉากที่หนึ่งฉากหวนแหว นอยใจยานัดพบนางแวนแก้ว ทั้งสองต่างก็มากับคนใช้ คนใช้นอยใจยาชื่อสาบตุย คนใช้นางแวนแก้ว ชื่อนางเกียง นอยใจยาได้ตัดพ้อต่อวานางแวนแก้วว่าทราบบานางมีคู่หมั้นเสียแล้ว เปรียบเทียบวานางซึ่งเป็นดอกพิกุลถูกลมพัดตรงโคนโอนเอนไปแล้วดอกก็คงจะเป็นของเขาคืนไป(โคนหมายถึงผู้ปกครองนางแวนแก้ว)

นางแวนแก้วได้ตอบเป็นปริศนาว่า แม้ว่าโคนมันจะเอนเอียงไป แต่กิ่งและใบก็ยังไม่หวั่นไหวตาม ใจของนางยังมั่นคงอยู่ ยังมองใสเป็นกระจกแวนแก้วเงาใสอยู่ ใจยังไม่เอนเอียงไปเลย นอยใจยาก็กถามย่ำว่าจริงหรือไม่ที่ว่ามีคนมาหมั้นนางแล้ว นางแวนแก้วก็ตอบว่ายังไม่ได้ตกลงกันแน่นอนจึงได้นัดนอยใจยามาที่หวนแหวเพื่อปรึกษาหารือกันต่อไป นางก็อยากถามว่าที่นอยใจยามาเยาหยอกนั้นเพราะต้องการนางไปเป็นภรรยาจริงหรือต้องการจะหลอกเล่น นอยใจยาจึงตอบว่าเขารักนางจริง ๆ พร้อมทั้งสาบาน แต่ที่พูดอย่างตลกคือสาบานว่าถ้าไม่จริงให้ฟ้าผ่าหัวแม่เมื่อยืนยันว่าเขารักนางจริง นางแวนแก้วจึงตัดสินใจจะหนีตามนอยใจยานัดแนะให้นอยใจยามารับ นอยใจยาก็บอกว่าเขาเคยคิดจะสู่ขอนางแต่เกรงว่าจะไม่ได้ เพราะเขายากไร้ไม่ร่ำรวยเหมือนสังนันตา แต่อยากถามความในใจนางให้ นอน นางแวนแก้วก็ยืนยันว่าถ้าแม่บิดามารดานางไม่เห็นด้วย ตัวนางก็จะขอหนีตามเขาไป กำลังคุยกันอยู่พอดีสังนันตาออกมาเห็นเขา ก็ถามว่าทำอะไรกัน ตัวเขาได้สู่ขอนางแวนแก้วแล้ว ทำไมระย้าฉัน จึงมาแอบคุยกับนางแวนแก้ว และชวาจะไปฟ้องศาล นอยใจยาก็ตาวาเชิญไปฟ้องใครตัวสังนันตาเป็นพothหมายไม่มีผู้หญิงคนไหนชอบหรอก

ฉากที่สองเป็นฉากบ้านท้าวไชยลังกา สังนันตามาฟ้องท้าวไชยลังกา บิดาของนางแวนแก้วว่า คนไปพบนางแวนแก้วกับนอยใจยากำลังแสดงความรักกันอยู่ เช่นเดียวกับสาบตุยกับนางเกียงท้าวไชยลังกาโกรธก็ซักถามแต่นางแวนแก้ว

ปฏิเสธ

ฉากที่สาม เป็นฉากศาล ในที่สุดสว่างนั้นศาลก็ฟ้องศาล แต่ศาลกลับตัดสินให้น้อยใจยาแต่งงานกับนางแว่นแก้ว เพราะเห็นว่านางแว่นแก้วไม่ได้อีกสว่างนั้นนางแว่นแก้วกับน้อยใจยาได้แต่งงานกลางศาล เรื่องก็จบเพียงนี้

บทละคร เรื่องน้อยใจยา พิจารณาตามเนื้อเรื่องจะเห็นว่าต้องการแสดงให้เห็นว่าความรักเป็นสิ่งสำคัญในการแต่งงาน พ่อแม่ไม่ควรบังคับให้ลูกแต่งงานกับคนที่เขาไม่รัก บทละครเรื่องนี้แสดงให้เห็นอิทธิพลวรรณกรรมภาคกลางที่มีต่อวรรณกรรมภาคเหนือ ตั้งแต่โบราณมาวรรณกรรมภาคเหนือยังไม่มีบทละคร ส่วนวรรณกรรมภาคกลางก็ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตกและวรรณกรรมสันสกฤต ทำให้มีละครนอก ละครใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณกรรมประเภทละครพูดแบบตะวันตก พระราชชายาการารัตน์มีคงจะเคยทอดพระเนตรละครแบบต่าง ๆ เมื่อประทับอยู่ในพระนคร จึงได้มีความคิดผูกเรื่องขึ้นมาเป็นแบบละคร แต่แทนที่จะเป็นละครรำ หรือละครพูด กลับให้ตัวละครซับซ้อนโต้ตอบกันแทน นับว่าเป็นการนำศิลปะแบบใหม่มาประยุกต์กับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ผู้แต่งคือท้าวสุนทรพจนกิจก็เข้าใจเลือกทำนองข้อให้เข้ากับเนื้อเรื่องได้เป็นอย่างดี ตอนแรกเป็นฉากห้วยแก้ว ตัวละครชมดอกไม้ แลวนำมาประกอบคำตัดพ้อต่อวานางเอก ก็แต่งคำพูดให้เข้ากับชองท่านองลองนาน ซึ่งเป็นชองที่มีทวงท่านองอ่อนหวานไพเราะ พอถึงฉากที่สว่างนั้นตา ซึ่งเป็นเงี้ยวหรือไทยใหญ่ออกมา ก็ชองท่านองเงี้ยวลา

พิจารณาคำที่ใช้ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทพูดของสว่างนั้นตาซึ่งเป็นเงี้ยวก็ให้พูดภาษาเงี้ยวปนภาษาไทยเหนือ ภาษาเงี้ยวหรือไทยใหญ่ที่สว่างนั้นตาพูดมีอยู่หลายคำ เช่น

ภาษาไทยใหญ่

เกา

กวา

ความหมายในภาษาไทยกลาง

ชา, ฉั้น (สรรพนามบุรุษที่ ๑)

ไป

ภาษาไทยใหญ่

ความหมายในภาษาไทยกลาง

เห็ด

ท่า

เห็ดสัง

ท่าอะไร

กอ

คน

สองกอ

สองคน

ไหน

นี้

นอกจากนี้นางแว่นแกวยังพูดภาษาไทยเหนือเป็นสำเนียงไทยใหญ่ในคำบางคำ เช่นคำว่า "เมื่อ" ภาษาเหนือแปลว่า "กลับ" ในภาษาไทยใหญ่ไม่มีสระ "เอือ" สระ "เอือ" ในภาษาไทยเหนือพวกไทยใหญ่ออกเสียงเป็น "เออ" นางแว่นแกพูดเป็นเชิงล้อเลียนสำเนียงนั้นคำว่า "เอาพันกันเมอ ปอกบักเสียดอน (เรา กลับกันเถอะ

บทละคร เรื่อง น้อยใจยา - ซอพระลอแว่นแกว (ซอทำนองล่องน่าน)

นาง หวยแกว มีน้อยใจยากับนางแว่นแกว เค้นซอออกมา

น้อยใจยา "ดวงดอกไม้แบ่งบานสลอน ผ่องมรมแม่มิ่ง(มิ่ง) เชาวไซ้ ดอกพิกุลของพิณโคก ลมพัดไม้มารอดบานตุ รุแนซึกเขาสูสองท ว่าสีชมพูของพิณกึ่งนี้ เคามันตายปลายนมแข็ง ลำกึ่งนี้ลงสู่ความแนว ดอกพิกุลก็คอกอกแกว เป็นของเป็น แลวเนอ"

นางแว่นแกว "เต็มเคามันเน็งกึ่งมันบถอน บ่ไหวเพื่อนคลอนกึ่งโบแทเลา ตามคำลมที่พิคอกอกเขา มีแต่เค้าไหวหวนคลอนเพื่อน กึ่งมันแทบแซเสลื้อน บ่เหมือนลม.เซย ลำเพยเจื่อนั้น ใจของหญิงยังหนีมเพียงหน บ่เป็นของเป็นคนโค ยงเป็นกระจกแว่นแกวเงาใส บ่มีใจเหียงจ่ายเนอ"

น้อยใจยา "ตัวพ็อยจักใคร่ขอถาม ตามคำลมที่เพื่อนเลาอู ว่านายมีซู่เป็นมาใส่ประจำ บานวังสิ่งห้คำเป็นใส่หมั้นไว้แล้ว จึงใคร่ขอถามตัวนางนงแกว เป็นตกลงแล้วบ่ไซ้กา เพื่อนจักกินแซกแต่งการวิวาห์กันเมื่อใดจาตัวข้าใคร่รู้เคา ส่วนตัวของชายตั้งบสมเบิงเจ้า ข้าเชื่อมเขาของเงินทอง ฝ่ายตัวนางตั้งบหน่ายเกี่ยวของ มาละหมองคำกอยอยู่"

นางแว่นแก้ว "ส่วนตัวน้องตั้งบละไหลหลง เพราะการตกลงก็ยังมีแล้ว จึงไฉนคิดตัว
มาที่ห้วยแก้ว ก็เพราะใครศูคำฟคำจา จึงเชิญตัวน้องที่มาเบิกษา(ปรึกษา) จะว่า
อย่างไรจาตัวข้าใครรู การที่ตัวที่มาฟู้ จักฟู้เป็นชฎาจักกูเป็นเมีย ถ้าจะลบล้างลิม
ลายหายเสีย บเอาเป็นเมียจักตั้งเสียแล้ว ถ้าหมายจักเอาเป็นเมียนางข้างแก้ว
อยู่เป็นคูครองหญิง ขอบอกแจ้งหื้อแนใจจริง ออย่าพกลางหญิงนาฏนงหนา"

นอยใจยา "ตัวพี่น้องตั้งบมีใจจาง บลอลวงพลาจตัวแมรรางแก้ว พี่หมายเอา
เป็นเมียนางข้างแก้ว บหอคลาคแคลว เรื่องคำสี่เห็น จะหลอนนงแก้วยังมีใจเหว
เพียงสมคะเนเหมือนยังซาคิดเลา จะหลอนที่จันยังลายเจา หือฟามาห้วแม่เมียบคาย
คำฟแม่หญิงข้างฟูลนบคาย คำฟพอชายฟุแทบปลิง จะหลอนตัวนางคายเป็นไก่อตั้ง
ตัวพี่น้องจะคายเป็นคิน ฟู้ถุกวันพรุงบขิน ฟู้เมื่อคินตั้งขินเมื่อเซา ซายังตั้งรักเจา
เฉียบเหมือนเหลายังปาก ปากคำโคฟก็ยังมีจางจากนงหนา ฯ "

นางแว่นแก้ว "กันพี่น้องบมีใจจาง บลอลวงพลาจฟู้แท้แท้ จะคิดไฉนสิ่งโคไซแก่
ฟู้แท้แท้เอาที่บังควร หือบอริมาณสันถวนนงแล้ว ส่วนคนตัวนงคนนงแก้ว จะหนี
ตามทีคำชายจะนัดหมาย ใจยาพี่อ้ายมารับตัวนาฏนงหนา"

นอยใจยา "ตัวพี่น้องมาคิดสังกา จะหือพอพญามาขอนงไท่ ฟู้คิดเกรงกลัวทางจัก
บโค ควบคุมซาฟู้ไต่โรยากเซาของ บมีเงินทองเหมือนหนานตาเงี้ยว กลัวเพื่อนตัด
สลัดเบงเบี้ยว บปลงปลอยนงเจาแว่นเงาใส จะคิดไฉนเจาแก้วแว่นฟ้า ฟู้ขอถาม
ตัวนายนงหลา จะคิดเชื่อโคคี่ ฟู้ขอถามนงนายยังนี้ หือเป็นที่แล้วเนอ"

นางแว่นแก้ว "การเรื่องนั้นบพอเป็นสัง กั้นใจระวังคงโคไผ่เพื่อ จะหลอนบิตา
มารคาบเออ บปลงปลอยนง กาบชอนบัวจัน ควบคุมลอลอยคี่บมีจะฟังแล้ว ส่วนคน
ตัวนงคนนงแก้วจะหนีตามฟู้คำชาย จะนัดหมายใจยาพี่อ้าย มารับตัวนาฏนงหนา"

(เข้าเสียดังในโรง) "จะนัดหมายใจยาพี่อ้ายมารับตัวนาฏนงหนา"

สำนวนตาออกมา

(ขอทำนองเงี้ยวลา)

สำนวนตา "เห็นสุหมันหนอ สู้เห็นสังกัจะไหน เกาโคยฟู้ไวกับพอแม่ของสุ ใสสอง
กอไหนมาลักจา (พูดจา) เมียกู กำ พอ กำ สู้ขางระยำเสียแท้เสียวา

ที่ในวันพรุ่งนี้ เกาจะกวาศาลทอง ไปหาเพื่อนพ้องที่เป็นเป็นทนาย จะฟ้องหัวสู
 สิบหาย (ฉิบหาย) ในวันพรุ่งนี้หนา ทนายจะฟ้องหัวสูสิบหายในพรุ่ง เทกา"
น้อยใจยา "จะไปฟ้องตุล็กไปฟ้องเสี่ยเทอะ บาราคีหนา งาวเขอะ ชาติพอร่าง
 สาวบหม ไอสองกอไหน ขางมาถกมาหม กำ พอ กำ สขางระยำเสี่ยแทเสี่ยวา"
สงนันทา "บถาทา จะฟ้องหัวสูเทแล้ว ส่วนตัวนางแวนแก้ว เพื่อนได้ขียนยอปลง
 ฝ่ายทางเกาไหนโคฟูจากกลง เฮย พอ เฮย พอสี่ปูเลย บาฟักแกวหมุม"
นางแวนแก้ว สายัณหาก็จักคาคำแล้ว พระสุริยะแกวกัพออขอยอแสง ตะวันบาย
 ฟาคำหลาลงสยามแลง เนอ พี่ เนอ เอาพากันเมอ ปอกบีกเสี่ยก่อน ไปฟังเพื่อน
 แถลงการณยังบ้าน เพื่อนจักคาสะทานถาจะวาสันใด สักคนคุเทียมใจ ก็พากันปอกบีก
 เนอ"

(ปิดม่าน)

ฉก บ้านทาวไชยลังกา เป็นฉกต่อไป

(เสียงในโรง) "สงนันทาไปฟ้องหาพอทาว มาเยี่ยะหน้าใจ เจ้าโกรธะ
 เกิดนักหนา"

สงนันทา "วาในวันนี้เกากวาแหลคอยนา เนอ พอ เนอ เกาไปเจอเขากอดกัน
 อยู่ ที่สวนบุปผาคอกคะยอมทวยแก้ว เกาไปเจอไอแล้ว เขาพอกคนชาย มันชายหนา
 หลงหลาย เนอ ตัวพอทาว เฮย คนชาย มันชายหนาหลงหลาย เนอทาวพอทาว
 เฮย"

ทาวไชยลังกา "มีเทกาหา สงนันทาเจอนั้น ก็นว่ามีแมนมัน พอทาวจักคากัก
 กันไปเยี่ยะเจอนั้น หันมันคิงบัก กำ พอ กำ สขางระยำเสี่ยแทเสี่ยวา"

สงนันทา " มี บ มี เกาไปเจอไอแล้ว ส่วนตัวนางแวนแก้วกับน้อยใจยาคุณอม
 หันเกาลนลีเขาปากอกคะยอมหม พอ ชม หือเป็นจูบคมเสี่ยแทเสี่ยวา ส่วนอเกียง
 ถนอมกับบาทนาคัย หือเป็นชมจูบขัยที่เคาคอกแคแดง เกาบแขง (แกลง) แดง
 แขงแปง เนอตัวพอทาวเฮย แคแดง เกาบแขงแปงเนอตัวพอทาวเฮย"

(เสียงในโรง) "ทาวเหลือบหันเกียง ก็เอนสำเนียงไอแล้ว"

ท้าวไชยลังกา "มิ่งพำอ้นายแวนแก้วไปที่ไหนมาหา อีสองก้อไหนซ่งเอาหมิ่นมาทา
สู่ไปเห็ดสังหวายแก้ว เป็นไปเจอใส่แล้ว สู้พ่อคนชาย มันชายหน้าหลงหลายอยู่นะ
อีระยำหมิ่นนา" (ง่า)

นางแวนแก้ว "ซาเจ้าไปชายแอบคั่วค ลายแท้แล้ว ที่ไหนเป็นห้วยแก้วก็ยังมี
สำนักคั่ว ซาเจ้าไปชายแอบคั่วคตั้งอี่จันยั่วบัว เมิน ตาม เมิน ชายโค่เงินเป็น
เจ็ดแปดแถบ ที่กาคหัวขัวโค่ค้มหลวงพ้อเจ้า บโค่คูลมเป่าพ้อจาเจิงชวน พียาน(พยาน)
พ้อมีโค่สวนขอเชิญพ้อท้าวซักถึ เชิญชวน พียานมีพ้อโค่สวนขอเชิญพ้อท้าวซักถึ"

ฉาด ศาลซิ่งเป็นตอนจบไม่สามารถจะหาได้ มีความวานางแวนแก้วและ
น้อยใจยาแต่งงานกลางศาล

ช้อยอื่น

เป็นบทขอที่พระราชชายาการารักษ์มีรับสั่งให้ท้าวสุนทรพจนกิจแต่งขึ้นเพื่อ
เป็นการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า
รำไพพรรณี ซึ่งเสด็จประพาสเชียงใหม่ในวันงานสมโภชข้างพลาย ซึ่งบริษัทบอเนียว
นอมเกล้า ฯ ถวายเมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

คำร้องระบำนขอสมโภชข้าง

ตอนแรกเป็นขอทานองเชียงใหม่ มีข้อความดังนี้

"สรวมชีพซาไท่ อภิวัตเหนือเกศี คิลกรัฐนฤบดี เทนชูลีละองบาทเจ้า
พระเดชพระคุณพระปกเกล้าเกล้า ไพรฟ้าอยู่ชุมสุขเย็น"

ทานองช้อยอื่น

สา นอมเกล้า ฯ ซาพระพุทเจ้า กราบทูลฉลอง
บทรัช พระยุคทอง ไคฝ่าละอง ฐลีพระบาท ฯ

บรมนวด พระปกเกล้าเกล้า ทั้งพระแม่เจ้า บรมราชินี
คนทรงบุญฤทธิ์ พระบารมี เป็นที่ยินดี แก่ประชาชี ทุกคนนอยใหญ่ ฯ

จังหวัดเชียงใหม่ ไพรฟ้าซาเจ้า ทั้งหม่มทั้งเฒ่า ทั้งทิศทั้งนอง
ไคปึงเป้ง (พั้งพั้ง) ปะ พระร่มโพธิ์ทอง เป็นฉัตรเรืองรอง ปกบังกั้งเกศ ฯ

พอรูข่าวสาร จะเสด็จประเวศ อินทรทิพย์เทพ ก็โมทนา ฯ
 หือสายเมฆะ ฟาณธรรมา ไหลหลังลงมา ทิวพนแผนหลา ฯ
 ธิัญญาหาร พฤษชาวกลา ซองปลุกกลุไม ก็บริบูรณ์
 เพราะเพื่อเจ้าฟ้า มหาตระกูล ทานทรงบุญคุณ มีเป็นอเนก ฯ
 อารักษ์เจนเมือง อันเรื่องฤทธิเดช ทั้งเทเวศเจ้า ก็สร้างแปงบัน
 หือกฤษเรศ เกวตเรื่องพรรณ เกิดมาเคื่อม (เพิ่ม) คัน สมการพระบาท ฯ
 พระปรมินทร์ ประชาธิปก โลกนาถ ปิยมหาราช หนอพุทธิงกูร
 กันปี่ไช้เชื้อ เจ้าครทรงบุญ จัทหันตตระกูล ไปหอนมาเกิด ฯ
 วันนั้นหนา เป็นวันลำเลิศ เป็นวันประเสริฐ ฤกษ์งามยามดี
 จึงทำมงคล เบิกบายระวายศรี ตามประเพณี สมโภชข้างแกว ฯ
 ศรีสวัสดิ พิพัฒน์มองแนว เชิญขวัญข้างแกว จงรีบจรด
 จงมาเป็นช่าง ที่นั่งมงคล โดยพระจอมพล เจ้าตนเลิศหลา ฯ
 จงสุขสำราญ แทนไปหนา หือเจ้าอยมวนกินดี
 เป็นพาหนะ कुमारมี เฉลิมเกียรติคุณดี ตลอดเตากุมเสวา ฯ

จบควยชอนองเชียงแสน

"ขอณม บังคมกายเกล้า แทนกราบทูลองค์ ขอหือทรงเดช ฤทธิทิวคาว
 แสนโขงไปหนา ทรงคะนิงโค อยาไคกาไก^๑ เนินชา หือจอมรินทร์ อยุ่เสวย
 ราชย่น เทพ^๒ ๑๐

^๑ กาไก - เคื่อนคลาด

๒๐ - บทคำร้องระบ่าขอสมโภชข้างนี้ ตามหนังสือจดหมายเหตุเสด็จเลียบ
 มณฑลพายัพบอกไว้ว่า เป็นบทนิพนธ์ของพระราชชายาการารักษ์มี

๑๑๑

งานของเจ้าสุริยวงค์ (คำตัน สีโรรส) ๒๔๐๐ - ๒๔๗๘

ประวัติของเจ้าสุริยวงค์ เจ้าสุริยวงค์ (คำตัน สีโรรส) เป็นบุตรเจ้าน้อยกาวิละ ซึ่งสกุลนี้เป็นเจ้าในราชสกุลเชียงตุงที่อพยพเข้ามาอยู่ในลานนาไทย กับ เจ้าหญิงจันทรหอม ณ เชียงใหม่ เจ้าสุริยวงค์ได้รับราชการในสมัยพ่อเจ้าอินทวโรรสสุริยวงค์ เป็นผู้มีความสามารถและเชี่ยวชาญทั้งทางทหารและทางอักษรศาสตร์ เป็นกวีที่มีฝีปากดี ได้แต่งคำขอพื้นเมืองไว้หลายเรื่อง ที่มีชื่อได้แก่ คำขอเรื่องหงส์หิน และมหาชาตินครกัณฑ์ เคยมีตำแหน่งเป็นนายกองตระเวนคานชายแดนคานเมืองแม่ฮ่องสอน ขุนยวมและเมืองยวม ซึ่งเป็นดินแดนที่กัณฑ์การ โจรผู้ร้ายชุกชุม แคลปรากฏว่าท่านเป็นนายกองคานที่โจรผู้ร้ายทั้งทางไทยและทางแดนเกรงขามกันมาก เจ้าสุริยวงค์ใกล้ชิดกับ เจ้าหญิงสุคันธา ณ เชียงใหม่ ธิดาเจ้าราชบุตร (เจ้านานสุริยวงค์ โอรสของ พระเจ้ามโหตรประเทศ) และภริยาอีกคนหนึ่งของท่านชื่อนางเกียงคำ เจ้าสุริยวงค์สิ้นชีวิตใน พ.ศ. ๒๔๗๘ มีบุตรธิดากับเจ้าหญิงสุคันธา ดังนี้

- ๑) เจ้าบัวนวล สีโรรส
- ๒) ร.ศ. เจ้าน้อยกฤษ สีโรรส
- ๓) เจ้าอำพัน สีโรรส
- ๔) เจ้าศิริวรรณ สีโรรส

กับนางเกียงคำ มีบุตรธิดา ดังนี้

- ๑) เจ้าอินสณ สีโรรส
- ๒) เจ้าบัวระมวด สีโรรส
- ๓) เจ้าแสงสว่าง สีโรรส
- ๔) เจ้าบุษบรณ สีโรรส
- ๕) เจ้าสิงหล สีโรรส
- ๖) เจ้าจักรวาล สีโรรส

คำขอเรื่องกรรม หงส์หิน

ผู้แต่ง

ฉบับที่ได้มาปรากฏชื่อผู้แต่งว่า เจ้าสุริยวงศ์เป็นผู้แต่ง ดังคำปรารภของผู้พิมพ์คือ นายเมืองใจ ชัยนิลพันธ์ กล่าวไว้ว่า

"ข้าพเจ้าจึงขอเล่าแจ้งแก่ความจริงของผู้แต่งดังนี้ คำขอหงส์หินนี้ ข้าพเจ้าได้รับชื่อกันฉบับจากผู้แต่งตัวจริงไว้เป็นกรรมสิทธิ์ เมื่อประมาณ ๓๐ ปีเศษมาแล้ว ยังไม่เคยและสนทนากับผู้แต่งตัวจริงเป็นเวลาหลายชั่วโมง เพราะผู้แต่งกับข้าพเจ้าคุ้นเคยกันดี ผู้แต่งได้เล่าให้ฟังว่า ได้แต่งคำขอเล่มนี้ขณะเมื่อลงไปกรุงเทพฯ ไปกับขบวนเรือเพื่อไปราชการของพ่อเจ้าอินทวโรรส ประมาณ ๓๐ กว่าลำ ในปี ร.ศ. ๑๒๐ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในรัชกาลที่ ๕ ...

ท่านผู้แต่งคำขอหงส์หิน มีปากคมคายไพเราะจับอกจับใจผู้ได้ยินได้ฟัง คือเจ้าสุริยวงศ์ เป็นเจ้าในตระกูลสูงศักดิ์คนหนึ่งของเชียงใหม่"

เนื้อเรื่อง

คำขอเรื่องหงส์หินนี้มี ๑๘ บท เนื้อเรื่องเอามาจากชาดก บอกตั้งแต่ตอนแรกว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ในพระชาติหนึ่ง เรื่องราวมีว่า มีเมืองหนึ่งชื่อพาราณสีเป็นเมืองใหญ่โต กว้างขวาง แต่พระชนนีของกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองพาราณสีถูกยักษ์ลักพาไปซ่อนไว้ในป่ามานานแล้ว ไม่มีใครหาตัวพบ กษัตริย์ผู้ครองเมืองพาราณสี มีมเหสีอยู่ ๗ นาง ทนทางต่างก็ตั้งกรรม ขอให้กำหนดมเหสีหกนางต่างก็ประสูติโอรส ยกเว้นมเหสีองค์ใหญ่ซึ่งไม่ประสูติ กษัตริย์จึงให้โหรทำนาย โหรก็ทำนายว่าโอรสที่อยู่ในครรภ์จะเป็นผู้มีบุญ เป็นพระโพธิสัตว์ กษัตริย์ทรงปีติยินดีมาก ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่โหร และรับสั่งให้พวกสนมกำนัลคอยดูแลมเหสีองค์นี้ให้ดีเป็นพิเศษ

ฝ่ายมเหสีหกนางทราบเรื่องคำทำนายของโหร ก็พากันเสียใจเกรงว่าโอรสของตนจะตกตำ จึงปรึกษากันและทำอุบาย พอพระนางวิมาลา มเหสีองค์ใหญ่ ประชวรพระครรภ์ก็จะแอบเอาลูกสุนัขซึ่งยังไม่หย่านมห่อผ้ามาเกลือกโลहितกล่าวหา

ว่าพระนางวิมาลาประสูติโอรสเป็นสุนัข ส่วนโอรสจริง ๆ ของพระนางก็จะพากันนำไปทิ้ง ทำให้แทนของพระอินทร์บังเกิดกรรมจน พระอินทร์ เล็งญาณก็ทราบวาขณะนั้น พระนางวิมาลาประสูติพระครรรถ และทรงทราบถึงการกระทำของทนางสิ้น จึงรีบให้วิสุกรรม มารับเอาโอรสของพระนางที่ถูกนำไปทิ้งไปเลี้ยงยังเทวโลก ฝ่ายทนางก็รีบไปทูลกษัตริย์ว่าบัดนี้พระนางวิมาลาประสูติออกมาเป็นสุนัข กษัตริย์ก็ทรงพระพิโรธว่าพระนางวิมาลาไปทำสมสู่กับสัตว์ ก็มีบัญชาขับไล่ออกจากเมือง พระนางก็หอบหัวเอาลูกสุนัขซึ่ง เข้าใจว่าเป็นลูกของตน ชักเซพเนจรไปอาศัยอยู่กับสองตายายผัวเมียในสวนแห่งหนึ่ง ทั้งสองตายายก็รับเอาพระนางเป็นลูกเลี้ยง

เมื่อโอรสทั้งหกของกษัตริย์เจริญเติบโตขึ้น พระราชาบิดาโปรดให้หาเด็กหนุ่มพวกที่เป็นสหชาติโยธาไว้ให้ใช้สอย มีแต่ความสุขสบายทุกประการ แต่ถูกห้ามไปเล่นที่ประตูทางทิศใต้ของเมือง เกรงว่าภัยจะมาจับไป เพราะเป็นที่ทราบกันว่าทุกเจ็ดวันจะมีภัยมารอจับคนไปกิน ฝ่ายพระโพิธสัตว์อยู่บนสวรรค์ก็แปลกใจที่ตัวเองไม่มีแม่ก็ทูลถามพระอินทร์ ๆ ก็บอกว่านางสุชาดาบาง ชายาองค์อนาง เป็นแม่ แต่เมื่อพระโพิธสัตว์ขอเสวยนม นางสุชาดาและชายาองค์อื่น ๆ ของพระอินทร์ต่างก็ไม่มีน้ำนมให้เสวยจึงทำให้พระโพิธสัตว์สงสัย ในที่สุดพระอินทร์ก็เฉลยความจริงให้ฟัง ถึงเรื่องราวทั้งหมดและบอกให้ทราบว่า บัดนี้พระมารดาอยู่กับสองตายายในสวน พระโพิธสัตว์จึงทูลลาไปหาพระมารดา พระอินทร์ก็อนุญาติให้ไป และเรียกเอาหินมาเสกมนตร์ให้เป็นหงส์ทองไว้เป็นพาหนะ ประทานพระขรรค์ให้ไปด้วย พระอินทร์อวยพรสืบประการให้พระโพิธสัตว์ซึ่งส่งไป เข้าเฝ้าพระนางวิมาลาทูลว่าตนเป็นโอรส และทูลเล่าเรื่องแต่หนหลังที่ได้ทราบจากพระอินทร์ให้ฟัง ตอนแรกพระนางวิมาลาไม่เชื่อ พระโพิธสัตว์จึงอธิษฐาน ว่าถ้าตนเป็นโอรสจริงขอให้น้ำนมไหลจากถันพระมารดา ปรากฏว่าน้ำนมก็ไหลจากถันพระนางวิมาลาพุ่ง เขาสูพระโอิษฐ์ พระโพิธสัตว์ พอเห็นประจักษ์พระนางก็พระทัยแล้วทั้งสองแม่ลูกก็อาศัยอยู่กับตายายต่อไป

วันหนึ่งพระโพิธสัตว์ ไปพบทกกุมารกำลังเล่นหมากบ่าอยู่ก็อยากเล่นบ้าง อ้อนวอนพระมารดาให้เอาทองมาทำหมากบ่าจะเอาไปเล่นแข่งขันกับทกกุมาร

พระมารดาไม่มีทองเลยเก็บหมากนิมแดง (ลูกไม้ชนิดหนึ่ง) ซึ่งอยู่ข้างทางให้
 พระโพรสิศักรไปเล่นแข่งขันกัชนะโคทองกลับไปให้พระมารดากับตายายไว้ใช้จ่าย
 วันหนึ่งไปเล่นอีก เล่นชนะแล้วจะกลับ ทั้งหกกุมารก็ตัดทานเอาไว้ออกว่าวันนี้จะมี
 ยักษ์มาอยู่กลางทาง พระโพรสิศักรไม่กลัว เดินกลับพบยักษ์เกิดต่อสู้กันพระโพรสิศักร
 ฆ่ายักษ์ตาย รุ่งขึ้นทั้งหกกุมารเห็นพระโพรสิศักรกลับมาอีกก็แปลกใจจึงเมื่อ
 พระโพรสิศักรบอกวาทายักษ์ตายแล้วก็ไม่เชื่อ พวกนั้นก็ออกรู้อายุไปดู พบศพยักษ์ เลย
 เอาทองให้พระโพรสิศักร ขอร้องอย่าบอกใครว่าใครฆ่าได้ฆ่ายักษ์ แล้วทั้งหกองค์ก็ไปเฝ้า
 พระราชา ทูลว่าใครช่วยกันฆ่ายักษ์ กษัตริย์ก็ปลานปลื้มพระทัย จักให้มีการทำขวัญ
 โอรสทั้งหก และเห็นว่าทั้งหกกุมารมีความสามารถจึงรับสั่งให้หกกุมารไปตามหา
 ซึ่งถูกยักษ์ลักพาตัวไป หกกุมารก็ตกใจ แต่ในที่สุดก็แอบไปขอพระโพรสิศักรช่วยอีก
 พระโพรสิศักรทูลลาพระมารดาไป ตอนแรกพระมารดาก็ไม่ยอมให้ไป แต่ตาบอกว่า
 ตรวจดูชะตาแล้วถ้าไปจะชนะยักษ์และจะได้อายุ พระมารดาจึงอนุญาตให้ไป ทั้งหก
 กุมารและไพร่พลต่างก็หยุดพักที่ริมฝั่งแม่น้ำ ปลอยให้พระโพรสิศักรซึ่งหงส์ไปแต่ลำพัง
 ระหว่างทางที่ไป ผ่านเมืองยักษ์ต่าง ๆ ไล่แวะเมืองละคืนและได้ลูกสาวยักษ์แต่ละ
 เมืองเป็นชายา คือ นางมุกชชะวดี นางจูละกันธา (จูลคันธา) และนางสะหรีจันตา
 (ศรีจันตรา) แล้วก็ลาชายาเหล่านี้ และเดินทางต่อไปจนกระทั่งถึงดินแดนพวกยักษ์
 ที่พาพระเจ้ายาไป ได้พบพระเจ้ายาที่ปากลับ ยักษ์ก็ติดตามสู้รบ ก็รบรบยักษ์ตายหมด
 พาพระเจ้ายาซึ่งหงส์ ผ่านเมืองของชายาทั้งสามก็ชวนให้ไปควย ทั้งสามนางก็อธิษฐาน
 ให้ปราสาทที่อยู่พาเหาะตามไป พอใกล้จะถึงที่ที่หกกุมาร และไพร่พลพักรออยู่ก็ให้
 ทั้งสามนางชะลอปราสาทลงพักรออยู่ ส่วนพระโพรสิศักรก็พาพระเจ้ายาไปหาหกกุมาร
 ทั้งหกกุมารจึงพากันจับพระโพรสิศักรประหารแล้วรีบพาพระเจ้ายากลับบ้านเมือง
 ฝ่ายทั้งสามนางรออยู่นานไม่เห็นพระโพรสิศักรกลับไปหาที่แปลกใจ จึงพา
 กันไปดูก็พบพระศพ ทางก็เศร้าโศกเสียใจร้องไห้คร่ำครวญ พระอินทร์ทราบเรื่อง
 ก็ปลดดมแปลงร่างเป็นชายหนุ่มรูปงามมาพูดเกี้ยวว่าอย่าเสียใจไปเลย จะขอรับเอา
 สามนางไปเลี้ยงดูเป็นภรรยาเอง และจะให้ทรัพย์สินสมบัติแก่นางทั้งสามมากมาย แต่
 ทั้งสามนางก็ไม่ยอมตกลง พระอินทร์ก็แปลงร่างเป็นยักษ์เข้ามาขอกินซากศพและอัสสา

จะพานางทั้งสามกลับบ้านเมือง นางทั้งสามก็ไม่ยอม ตอบว่าจะขอเฝ้าพระศัพพะ
สวามีเอง เฝ้าเสร็จก็จะพากันวิ่งเข้าสกลองไฟตายคามไป พระอินทร์จึงแปลงร่าง
เป็นพราหมณ์มาช่วยชุบให้พระโพธิสัตว์ฟื้นคืนชีพ และบอกว่าตัวเองคือพระอินทร์
พระโพธิสัตว์และชายาต่างก็ซาบซึ้งในพระคุณของพระอินทร์ พระโพธิสัตว์ได้พานาง
ไปอาศัยอยู่กับพระมารดาและตายายในสวน

หกกุมารพาพระเจ้ายาเขาเมือง กษัตริย์ก็โสมนัสยินดี แต่ต่อมาก็แปลกใจ
ที่เห็นพระมารดาของพระองค์หญิงเหงามา ไต่ถามไต่ความว่าคิดถึงพระนัคคานพาดน
มาจากเมืองยักษิณี เล่าให้กษัตริย์ฟังว่าผู้ที่พาดนมาไม่ใช่หกกุมารนี้ และเล่าเรื่อง
ที่ได้รับทราบจากพระโพธิสัตว์ให้ฟัง กษัตริย์ก็ตกใจจึงทำเป็นจัดงานฉลอง และให้
พระเจ้ายาอยู่บนพลับพลาตรงทางเขา คอยคุนคนเขาออก บังเอิญพระโพธิสัตว์ทราบ
ว่ามิงงานฉลองก็เข้ามาเที่ยว พระเจ้ายาเห็นก็เรียกเขาไปหา ในที่สุดความทั้งหลาย
ก็กระจ่าง กษัตริย์ทรงพระพิโรธ รับสั่งให้ประหารชีวิตมเหสีหกนาง และหกกุมาร
และรับเอามเหสีองค์ใหญ่ พระมารดาของพระโพธิสัตว์กลับเข้าเมือง พร้อมทั้งชายา
ทั้งสามของพระโพธิสัตว์ด้วย ทรงมีรับสั่งให้จัดงานฉลองอีกครั้งหนึ่ง และรับเอา
ตายายเข้ามาอยู่ในอุทยานหลวง เรื่องราวก็จบเพียงนี้

คำขอเรื่องหงส์นั้นนับเป็นวรรณกรรมที่สำคัญชิ้นหนึ่งของภาคเหนือ คำว่า
หลายบทหลายตอนที่ผู้จำได้และนำไปขับชอกกัน จะขอยกมาให้ดูพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) ตอนที่มีความไพเราะเพราะเพราะพริ้ง ส่วนมากเป็นตอนที่ชมธรรมชาติ

เช่น ตอนที่พระโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จผ่านไปตามเอาพระเจ้ายากลับ กวีได้ชมป่า
ตอนนั้นเอาไว้ว่า

"จุดนรารอง ตระเหวาทระไไหน จับกิ่งใบ สาขาหยาดถ้อย ฤๅเคื้อนหก
กิมหาเป่งป้อย พระพายจอยกิ่งไม้ หล่นใบเขียว ละเสียว (เขียว) กิ่งไ้ว เหลือง
เขียวแห่งบันปวง ฤๅคอกแงะ เปาบานจีหลวง คะยอมปวง อนอนดอกสรอย
ชะแลงหอมไกล ตายเห็นหานถอย คามปงจำนำคาง คะมอกจีเหลือง เอ่องเงิน
เอ่องซาง รสทิวข้างคงรี นกคูนก คีคจาปะซี (ทิวปักซี) แก้วบางนางนี้ วอกววย
ไลเตน ไลเลยกัน ป่าวเพยวิ่งเหลน เห็นคงลายคางพรอย แรคซางเสื่อสิงห์

กระทิงใหญ่ นอย ละมั่งสุฟานแดง..."

อาจถอดความไคดังนี้

นกโพรคกัส่งเสียงร่ำร้อง นกตระเหวาตระไนก็จับกิ่งไม้ใบไม้เรียงกัน เป็นแถว ถึงเดือนหก (มีนาคม) ย่างเช้าฤดูร้อนแล้ว พระพายพัดโชยมา ใบไม้ร่วงหล่นเหลือแต่กิ่งคูลือ่ง เหี่ยวแห้งไปหมด เป็นฤดูที่ต้นแงะ ต้นเป่าผลิอกออก ขอบานส้าง รวมทั้งดอกพะยอม ดอกอนคอกสรอย ดอกสะแลง ดอกตายเหินบาน ส้างในป่าที่เคยมีน้ำค้าง ต้นกะมอกก็มีดอกตุ้ม ๆ สีเหลือง เอื้องเงินเอื้องช้าง บานเต็มป่า ผึ้งนกเลาก้อยกันเป็นคู่ ๆ พวกลิงบางชนิดวิ่งไลกันไขว่คว้ากิ่งไม้ที่ หอยยอยลงมา พระอาทิตย์ส่องลอคกิ่งไม้ใบไม้ลงมาทำให้เห็นป่าลายเป็นแหง ๆ ในป่ามีทั้งแรด ช้าง เสือ สิงโต วัวกระทิงใหญ่เล็ก มีทั้งละมั่ง กระซู่ (แรด) และเนื้อทราย (ฟานแดง)

และอีกตอนหนึ่งเมื่อผ่านเมืองท่าวอนูมาไปแล้ว ก็ผ่านป่าผานดงอีกครั้ง หนึ่ง กวีบรรยายไว้ว่า

"สอคองไพรเลียบเลาะ ลวนแต่รุกษา บงชางไลเปาะ แหนส่งคนลำยง ไม้เป่าไม้แงะ หยาดยายตามโขง ฟันระวง ปคอยขอบกวาง สมุลละแวง จันต์แดง ทิวชาง หอมกลิ่นคันธรสเร่า สาระภีหลวง ภูเฝิงบินเตา สนลอคเข้าชมดวง หมาก กอกหมากนะ ส่วนป่าวไมจวง ปังใบปวง คะยอมคอกสรอย หมากม่วงคำแดง เหมือนแกมสาวนอย หมากชางคอยลูกเงาะ ลำสาคลำใบ เหมาสายคะเงาะ คังการะฟีก (กัลปพฤกษ์) และเกสะหนา (กฤษณา) ขอนคอกเป็นยา ราคาบหนอย ตะแบกหวาง ไม้ยางเป็นถอย ตะเคียนคงไม้รัก ไม้หัดตาลควาย เหมาสายหมาก คิวคัก ตินคังหุมไบมุง ไม้เหี่ยวไม้งุ่น สงลำสคสูง เคือเกลี้ยงไชลุง นมจัวหมากห้า เกยะและสน ลอยบนเป็นฝ้า ไม้กอนตาหมากซึก มุกนอยมุกหลวง มีสาระพัต สัตว์ สิ่งถวนนานา ลวนแต่นกวิหคปักษา เขาชวาปะตา อีลูละอิน บางรอกแหวคอง นกปก เขาหมัน (ขมัน) ตระเหวาวอนร่ำร้อง จุคนพอเฮย แลหมอยปากวอง นกชอคของผี พราย นกขุมนกเคา นกเป่าฝูงหลาย จับอูยายย กินผลหมากหมุน กาลาบหงสา ปะคาทางหุ่น นกขุงคำแอนฟอน ทั้งนกกะถัว จับเพยคุมรอง ชานพุดองเหมือนคน

ว่าเจ้าเหยาเจ้า จักเข้าไพร่สนต์ เหลียวมอง เป็นนกฟ่เลน ปอระเวงใจ ดวงทัย
ต้นเตน หวังจันตามาเรียกรอง เทาเอกาคนบ่มีเพื่อนพ้อง ลัดปากวางคอยดง หันแต่
หมู่ไม้ ศิริเขาโขง บุหงร่าวอน ร่องว่าจิจจ อแมงวางแมงโย แมงเกงมาทอ (พวก
จิ้งหรีดเรไร) เสียงโยคังแแตกเพราะ งอมงันใจ (เหงาหงอยเปล้าเปลี่ยว) เดิน
ไปสอคเขาะ น้บหมื่นเส้นหลายโย (โยชน)

กวีโคพรรณาป่าดงพงไพร่ตามจินตนาการ มีทั้งสัตว์กับต้นไม้ทางเหนือ และ
ต้นไม้กับสัตว์ตามที่เชื่อกันว่ามีในป่าหิมพานต์ เช่น ตอนที่บรรยายป่าต่อไปว่า

"ราชสีห์สิงห์ พยัคฆโคงเค่า กวางฟานเยืองแรคซ่าง ละมั่งวัวแดง

เคินแมงสอกราง บุนขางปงจำ ละมั่งละโว มีมากหนาหน้า ตำแนหมี่คำ ทะรายหลัง
เม่น เห็นกูกเสื่อปลา คางลิ่งวึ่งเตน ป่าวเพยเครีอิ่งไม้ อื่กคือฮุย สอคดงเขาะไซ้
เหมะราชโกลสิงโต แต่มปิกไซ้ บินไปอ๊กไซ้ ทีวีใหญ่โต เทาซางพลาขกลา"

ความข้างต้นกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ลัดเลียบเข้าไปในป่า มองเห็นแต่หม่นไม้
ทั้งไฉบงซาง คนแหนคนล่ายง ไม้เปาไม้แจะ เรียงรายตามบริเวณป่าซึ่งเป็นทีราบ
บางเป็นเขาคว้างไกลควาย คนสมุลละเวง คนจันตแดงกับหัวทุกคาน กลิ่นหอมชื่นใจ
ดอกสารภีหลวง (ดอกใหญ่กว่าสารภีธรรมดา) มีแมลงภู่บินมาตอม และสอคแทรก
ตัวเข้าไปชมเกสร ในป่ามีทั้งมะกอก สมอ ไม้สานปาวไมจวงกัณลิใบเค็มไปหมด
คนพะยอมกัณลิดอกออกชอ มะม่วงคำแดงคู้คังเหมือนแกมสาวรุ่น พวกไม้ผลกัณมีทั้ง
ลูกเงาะ ลังสาค ลำไย กลวยไม้กัณมีนาชนิก พวกกัลปพฤกษ์ และกฤษณาไซ้ทำยา
รักษาโรคได้ พวกตะแบก หูกวาง และคณยางก็เรียงรายเป็นทิวแถว ไม้อื่น ๆ กัณมี
เช่น ไม้ตะเคียนป่า ไม้รัก ไม้หัดतालควาย ฯลฯ มีใบปกคลุมสวยงาม มีทั้งไม้เหี่ยว
ไม้งุ่นสูงชะลูด คณมะเคื่อ คณนมวัวหมกหา พวกสนชนิดต่าง ๆ ครั้มเค็มทองฟ้า
ไมกอนตาและมะซัก (มะคาคี้ควาย) ไม้มกนอยมกหลวง นกและสัตว์กัณมีสารพัด
นกกัณมีพวกนกเขาปะตา นกอีลุ นกแกวอิน (นกแกวชนิดหนึ่ง) นกกาเหว่ากัณร่ารอง
นกโพรคกและนกกอื่น ๆ จับต้นไม้เรียงรายกินผลไม้อยู่ นกบางตัว เช่นนกกะถั่ว(กระตั้ว)
กัณรองเรียกพคจาได้เหมือนคน เอ่ยทักถามพระโพธิสัตว์ว่าจะเข้าป่าหรือ พอพระองค์
เหลียวไปคู้รูว่าเป็นนกทำเอาคณแรกก็ใจคิควานางสะหรีจันตตามมา ทองเที้ยวป่า

แต่ดูก็เห็นว่าเหวยิ่งนัก เห็นแต่หมู่ไม้ สดับแต่เสียงนกเสียงกาและเสียงจ๊กจั่นเรไรร่า
รอง ฟังแลหวงยอเหงาจับใจ เกิดลึกลับเข้าไปในป่าเป็นระยะไกลหลายโยชน์กว่า
จะได้พัก

บทความงามของผู้หญิงก็ชมได้ไพเราะ เป็นความงามที่นิยมในภาคเหนือ
ในสมัยโบราณ ในคำขอเรื่องหงส์หิน ชมความงามของนางจุลกันธา (จุลกันธา)
ไว้ว่า

"นวลละออง นวิไสอาจาง เหมือนกินรี อันเค็นเลียบข้าง เกาะทรายธาร
แอนพอน นวิชาวเขี้ยว เหมือนหอมกชอน ขวะยวาค เขี้ยวพันคำ คิ้วโค้งคอม วาควง
คาซ่า เกสาค่า เหมือนแสงแก้ว เขา ริมปากออน เหมือนมอนมะเตา สุกแดงงาม
เลิศล้ำ เนื้อตัวกาย บรมมีค้ำ งดงามเสียงกาย สว่างพระพักตร์ แกรมคางหูกา
หาที่เทียบเคียงตะบ่ใด"

ความว่า นางสวยยิ่งนัก นวิพรรณผ่องใสเหมือนนางกินรีซึ่งเค็นลึกลับ
พอนรำอยู่ที่หาดทรายแม่น้ำลำธาร (ในป่าหิมพานต์) นวิชาวออกเขี้ยวเหมือนหอมก
พันก็เป็นสีคำสวยงาม คิ้วโค้งเป็นวง คากคำซ่า ผมคำเป็นประกายเหมือนแสงแก้ว
ริมฝีปากเป็นสีชมพูเหมือนเนื้อแดงโมแดงปลั่งสวยงามยิ่งนัก ตามเนื้อตัวไม่มีมลทิน
ไผ่ฝ่า นวิพรรณผ่อง วรพักตร์แจ่มใส ทั้งกรมคางหูกาหาที่จะเปรียบเทียบไม่ได้
เลย

๒) การบรรยายมองเห็นภาพจนเกิดจินตนาการก็มีอยู่หลายคน นอกจาก
ตอนชมนกชมไม้ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ตอนบรรยายบ้านเมืองเวลามุ่งงานฉลองก็บรรยาย
ได้คึกคักทีเดียว จะเห็นได้จากตอนบรรยายงานฉลองเมื่อหกกุมภาพันธ์พระเจ้ายา
เมืองแล้ว กษัตริย์ก็พระทัยจึงรับสั่งเสนาให้

"อาชญาไปป่าวร่อง พวกนนตี (คนตรี) เกร็ดพาทย์ของ สรรพเครื่องเล่น
นานา ตั้งแต่บัดนั้น บั๊ตทางตา มโนรา ละครพอนเตน บึงชวอน ตามจ๊กแดงเล่น
ยี่เก้นไน้รอน ภาษาโค ก็มีพรำพรอม ไปแก่วังเวียงยาย พอนมานพอนเงี้ยว
มองเชิงเสียงหลาย ทกคะเมนยาย ผัดผายวังเตน ลิ่นเรือ (กลิ่นเรือ) เป็นลำ

กำงูเห่าเล่น พองจคกะเบนแก้วไว้ ขึ้นกาจับหลัก งูลงต้นไม้ พองเหวียนไล่ในพุง
เชือกหนังเชิงไว้ เกงคีสูกสง หาบเปี้ยคบุง หางยงพอนผาย ไต่เชือกหนัง เคียวไป
ควาย ๆ เหมือนเคียวคินลุมพิน เป็นมหาปาง นีนันคริกครัน บหื้อชากเ็นเวลา"

ความว่า พวกเสนารับคำสั่งแล้วก็เที่ยวประกาศให้พวกคนตรีตระเตรียม
เครื่องเล่นดนตรีนานาชาติ ตั้งแต่เวลานั้นมาก็ชักซ้อมไม้ให้หาง มีทั้งละคร มโนห์รา
ซอ และลิเก และการละเล่นอื่น ๆ ทั้งการพะนัน การพ่อนรำแบบพม่าและไทยใหญ่
การเล่นกล เช่นกลดินเรือทั้งลำ การจับงูเห่า และการละเล่นอื่น ๆ คูแล้วนาหว่าคเสี้ยว
เช่น การเคินบนเชือกซึ่งซึ่งไว้บนที่สูง ๆ นี้ไปเป็นการจัดการมหรสพที่คริกครันสนุก
สนานไม่ขาดสักเวลา

และอีกตอนหนึ่งคืองานฉลองเมื่อพระโพธิสัตว์ และพระมารดา กลับเข้าเมือง
บรรยายไว้ว่า

"ทั้งจีนแขกไตไทยมอญ กุลามานเงี้ยว กระจะเหียงเขาซอน กอชุยจอน
ไหหลำตองสู กลองแซกรำกริช มองเชิงตองสู เซ็งลาวแคนเป่านับ ยิงชอนัน เชิง
กันกังกัด พอนมานเตนร่ำทวน ละครป่าวรอง พิณพาทยกลองกวน หลายกะบวน สรรพ
เครื่องเล่น ไต่เชือกหนัง หาบนำหยองเสน หกคะเมเนวังบู ลอดบวงหวาย เชิงเจ็ด
กระทุ กำพุงสูจับเอา เจ็ดแบกเมียน บถุกัวเขา คาบราเอา ทารบออกเล่น กลอง
สะบัคไชย ลูกทูปไลเตน ชะบวนเชิงคอยุทธ จนัคหลัง แล้ววางอาวุธ พิณพาทมาพันลอง
ฉะแกวพาย (ไท) ถัวเปี้ยกินของ เสียเงินทอง เนื่องกันมวนเล่น มะหั่วแดงคำ เจ้า
มือแปงเสนเขียนสำคัญชี้คไว้ ครันถูกเขาแทง ฉะหั่วรับไซ่ กินที่ได้โนวง แมกาคคา
นักเลงคนถง หลางพองมือลง จะคาเกือบเสี้ยง ออกไปชื้อกิน สุราน้ำเหมียง แคมหมู
มันหมากแควง

๓) ในตำนานนวนคำพูดโต้ตอบกัน กวีผู้แต่งก็สามารถจัดให้ตัวละครพูดจา
โต้ตอบกันด้วยคารมคมคาย เช่น ตอนพระโพธิสัตว์บอรักันางมุขวดี บอกแกนางว่า
ที่อุตสาหมาก็เพราะโทรทำนายไว้ว่า จะมาพบนาง นางมุขวดีตอบว่า

"ส่วนตัวข้าเอง เลางามบ่ถึง บ่สมเปิง (ฟัง) ควร คู่เคียงแหงเจ้า มอกจักเป็น เมียพางหอขาว เมื่อเดินทางยังพัก บรู๋ใจจง เจ้าองค์ที่รัก อย่าไป หยอกเล่นแปงคี่"

หมายความว่า ตัวข้าไม่งามพอ ไม่ควรจะคู่เคียงกับพระองค์หรือ น่าจะเป็นเมียชั่วคราว เหมือนชาวหอกินระหว่างหยุดพักเดินทางเท่านั้นแหละ ข้าไม่รู้อัจฉริยะเจตนาของพระองค์ กรุณาอย่ามาเย้าหยอกข้าเลย จะเห็นว่าข้าใจเปรียบเทียบได้ก็ทีเดียว ที่ไหนางพคเปรียบตัวเองเหมือนชาวหอ เพราะปรกติชาวหอเรา กินเวลาหยุดพักกลางทางกินเสร็จจักสว่างหอดัง ไม่สนใจไม่นำพาอีก

อีกตอนหนึ่งเป็นตอนที่นางจุลกัณฐา ขอร้องพอ อนุญาตให้คนอภิเษกกับพระโพธิสัตว์ ขอร้องอย่าเก็บคนไว้ใคางเลย นางพคขอร้องพร้อมกับเปรียบเทียบว่า

"ขอภวนัย อย่าซัดหวังหาม มีแต่ลูกศรกันบ่มีค้ำม ที่ไหนจักยิงทะลุ หมากรวมงสุกใส อย่าห่อฆ่าช ตกจากตนลงดิน กันเสียบอบฆ่า ไนจักมากิน ขอจอมภุมินทร ำเปิง (รำฟัง) ถัดอย"

หมายความว่า ขอพระองค์อย่าหวังหามเลย เพราะการที่นางอยู่ตัวคนเดียว ไม่มีคู่บั้นเป็นชีวิตที่ไม่สมบูรณ์ เปรียบเหมือนลูกศรไม่มีค้ำม(หมายถึงคันศร) ที่ไหนจะมีแรงยิงอะไรทะลุได้ เปรียบตัวนางเหมือนมะม่วงสุก ทอดทิ้งไว้ให้องมก็มีแต่จะร่วงหล่น บอบฆ่า แลวใครจะมากิน ขอพระองค์ก็คิดก็ตรองดูเถิด

ตอนที่พระโพธิสัตว์เอยฝากรักนางสะหรีจันตา (หรีจันตรา) ก็คมคาย นางบอกว่า ไม่เชื่อว่าพระองค์จะรักนางจริง พระองค์ก็ตอบว่า

"เจ้ากุมารน้อย ว่าบ่มีจริง เหมือนนองคณู้ง ว่านคังอัน บ่อนรักจริง ๆ ปุคอยชอบชั้น หิมวันต์ชอกฟ้า กลัวบมาเถิง เอาหินตางมา ลอยเมฆฝามาเติง สุนินนิมิต พิคคณถึง สะหรีเลาเลิง ที่รักแหงชา"

หมายความว่า เจ้ากุมารน้อยก็ตอบว่า ไม่จริงเหมือนคำน้องว่าหรือ พี่รักจริง ๆ เพราะรักเจ้าจึงไม่เกรงกลัวอะไรเลย แม้มีเขาเขินมากางกัน มีป่าหิมพานต์ กวางไถลฉนั้นกลัวแต่จะมาไม่ถึงเจ้า จึงเอาหินตางมาชี้เหาะลอยมา พิคคณถึงเจ้า หลับก็ฝันถึงหรีจันตราตางาม ผู้เป็นที่รักของพี่

กรรมคณาที่ตอกคองหนึ่ง คือคองที่พวกเสนาบดีมาเชิญพระมารดาของ พระโพธิสัตว์กลับเขาวัง หลังจากทีทราบวา นางมิไคมีโอรสเป็นสนัษ พระนางคอบ ประชคประชันเอาวา

"ลูกข้านี้ เป็นสนัษขา ทั้งโขงพารา ก็ทราบเสียง เต็มจักชัคสี ห้อมค ปลอดเกลี้ยง กับควรรคิขบเสียง เหมือนคองเรือ ตะเคียนซากเพียง เต็มชัคชคเกลี้ยง มันทา กังามนออกเนอ เมอหันกับตา ครันถูกหินจา หลักคองทั้งหิม ทีไหนจักทน กันโคน ถูกลิ้ม ก็จักเพียงทะเล พียงกินใน เหลือกแหลวข่าชู กลัวไปถูกคองหินธาร ถวยแตก แลว จักมาประจาน (ประสาน) บมีสารทรี (อินทรีย์) จอดคคิขบได้ เหมือนเงินค้ำ สะตุเหียงก็ได้ เอาในไฟจอกจัก ขาคอนบค มีสนัษ บควรรเหียบขันหอทอง จักขายบาท ทาว หือขนมัวหมอง ฝ่าละออง รุธิบาทเจา ขอสงบตคตา อันเป็นลกเตา ของเรามาเคียวนุ อยาเอาหน้าตาล มาหวานกลาวช ขาจักอญนุอญยาน จักคอยเสาะเสียง บำรุงสันคาน กับกุมาร ลูกรักแห่งขา"

หมายคความวา ลูกของขาออกมาเป็นสนัษก็เป็นที่รักกันทั่วบ้านทั่ว เมืองไปหมค แลว แม่จะเอาไปชัคสีข่าระลางให้สะอาคหมคจอกก็ไมคิ ไมควรรเอาไปชบเสียงอีก เปรียบเหมือนเรือที่ถูกเพรียงเกาะกัคกรอน แม่จะชัคจะชคทาน้ำมันก็คองามแตนอก เห็นควยตาเทานั้นแหละ เวลาเรือแลนไปกระทบถูกหินฉาหลักคองอะไรก็ไมอาจทนอญ ได้ คองเพียงทะเลไปเทานั้นเอง เพราะเพรียงมันกัคขางในเสียบแลว เกรงจะไปถูกหิน เขาก็จะพังลมไป หรือเปรียบเหมือนถวยขามแตกแลวจะเอามาประสานกันก็ไม่มีสาร อะโรมาประสานให้คองเชื่อมกันโคสนิท ไมเหมือนเงินทองหรือโลหะจะได้เอาเผาไฟ เชื่อมกันโค ทั่วขาเป็นคนไมคิ มีขุเป็นสนัษไมควรรขึ้นหอทอง ขึ้นไปที่รังแตจะทำให้ ขายพระพักคพระองค ทำให้พระองคมีหมองไปเปล่า ๆ ขอพระองคไปรดสงโอรส ของขาคีณาเถอะ อยามาพูดหวานเป็นหน้าตาลเพื่อชัคชวนขาเลย ขาอยากจะอญที่ สวณนี้แหละ คอยทำมาหากินเสียงลูกรักของขาไป

๔) เกี่ยวกับคคิหรือชอคคิอันควรรยคถือเป็นเกรงเอื้อนใจ ในคาวชอ เรื่อง หงสนัน ก็มีคองหนึ่ง คือคองที่พระโพธิสัตว์สนัษพระขนม ขาขาทั้งสามก็ร่ำไห้คร่ำครวญ

พระอินทร์ได้แปลงร่างเป็นชายหนุ่มมาเตือนว่า

"อนิจกรรม คายไปแมนมัน บังควรรโศกทุกข์ เต็มให้ปานใด ที่ไหนจักลุก กลับฟื้นคืนมา แต่จักล่วงเนื้อ เปื่อยหลอนอัครตา กัมมรณา ชีวิตชาคสัน จักคืนมาแล่ม บมีเป็นมัน ฝูงคนเรามามนุษย์ แหมมคักใจเสีย มันเสี่ยงวิมุต กรรมเปนกลางมาทัน"

หมายความว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง เมื่อมีใครตายก็ไม่ควรจะเศร้าโศกเป็นทุกข์มากนักเพราะแม่จะร้องไห้คร่ำครวญสักเท่าใดก็ไม่ลุกฟื้นขึ้นมา มีแต่จะเปื่อยเน่าและไป คนเรานี้แม้ถึงที่ตายแล้วจะกลับฟื้นคืนมาอีกไม่มีเป็นแน่ จึงควรตัดใจเสีย ถึงคราวเวรกรรมทำมาอย่างนั้น

๕) ในคานที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีทางเหนือ จะเห็นจาก

ประเพณีทำขวัญหรือที่ทางเหนือเรียกว่า "เรียกขวัญ" ตอนทำขวัญพระโพธิสัตว์และพระมารดา ดังนี้

"หัวบ้านหัวเมือง กमानังพร้อม ทั้งพระแม่เจ้าเทวี อามาตยนอม ยกคน ไบศรี เจ็ดชนมื ทั้งยอกกำเก่า บักนั๊กกา มาลาสดอกเขา แสงพรธงามรินรส สะบันงา จำปาแขกชด สะแลงเอื้องอนออน สลิดิมะลิ คิว (กลี) บานไถสร กุหลาบออน เองจันมยสอ เกดว่า รากีคำห่อ สาระภีพรว้าพร้อม ศีระสะสร ตังยายแวงดลอม หาหัว ถวนหมัน เอากายผู้รัก แลวเรียกทำขวัญ จอมนักธรรม มาคากออกเจ้า ทั้งพระบุศคา ชายาหนอหนา สามนางเลาที่รัก แหมนขวัญตกไกล ที่แควนเมืองยักษ ฝัดิบขามแดน เมือง หนทักขินะ แควนนี้คองเหลือง คีรีเวียง พฤษะไพโรปากวาง สามสิบสองขวัญ เจาอย่าไดอาง สอดพนมไพโรแหล่งไต้ ขอเชิญมาเห็นบ ทักยังคอกไม้ อันบักใส่สอนมวล มี กุหลาบซอน บานซอนจุมปี (จำปี) สารูภี สลิดิกานสัน ... อยาไปแควอื่น กลางคองปากวาง เชิญมาเสวย รสเชยหลายคาน เขาหนมลูกลานหนวยนอย ทั้งชาววิตุ จักคุ(สาคุ) เรียบรอย สุนีใส่อยตาสทราย กลวยจันตบพร้อม มีมากเหลือหลาย ขอ ถวายทูลคำ องค์คำเจืองเหงา สามสิบสองขวัญ อยาไปตองเตา ที่ป่าไม้คองเพย โภชนะ บมีเสวย เชิญมาชมเชย สลิตอยุสร้าง ที่หอมนเทียร ปราสาทหลังกวาง มหาพาราเทศทอง"

หมายความว่า ขณะนี้พวกหัวบ้านหัวเมืองมากันครบหมดแล้ว ทั้งพระมารดา

ก็ประทับนั่งอยู่ อำมาตย์ไต่ถามบายศรี เจ้จัน ทรงยกคมีคอกไม้และผัก พวกคอกไม้
 เช่น คอกกระดังงา คอกจำปาแขก (คอกเล็ก ๆ) คอกสะแลง อีกทั้งกล้วยไม้ ฯลฯ
 มีหัวหมูเรียงราย แล้วยังทำพิธีเอาคบายแดกแดกพระโพธิสัตว์ พระมารดาและชายาทั้ง
 สามของพระโพธิสัตว์ด้วย แล้วยกถาดว่า ขวัญที่ไปตกไกลถึงเขตเมืองยักษ์ เมืองนี้
 คองเหลือง ในป่าไกลทั้งสามสิบสองขวัญขอให้กลับมาเถิด อย่าไปเที่ยวเล่นในป่าคอง
 เลย ขอเชิญขวัญมาพักคอกไม้ซึ่งไต่ทำเป็นช่อสวยงาม อย่าไปเที่ยวก่กคะนองกลาง
 คองกลางป่าเลย เชิญขวัญมาเสวยขนมมนมเนยและลูกไม้อันมีรสอร่อยเหลือหลาย ทั้ง
 ข้าววิญู (ขนมชนิดหนึ่ง) และสาคุก็มีผสมในน้ำออย น้ำตาล กล้วยก็มี อาหารก็ล้วน
 มากมายหลายอย่าง ขอทูลถวายให้ขวัญทั้งสามสิบสองขวัญ อย่าไปท่องเที่ยวในป่าเลย
 ในป่านั้นไม่มีอาหารจะเสวย เชิญมาชมเชยอาหาร มามีความสุขสำราญสถิตอยู่ที่
 ปราสาทราชมนเทียรอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้เถิด

ประเพณีทำขวัญนี้นิยมทำในภาคเหนือและภาคอีสาน ภาคเหนือเรียกว่า พิธี
 เรียกขวัญ มักจะทำพิธีกับผู้ที่จากบ้านเมืองไปไกล หรือทำกับแขกบ้านแขกเมือง เพื่อ
 ให้ขวัญซึ่งอาจตกหล่นหรือตกใจอะไรวิ่งหนีไปให้กลับคืนมาอยู่กับเจ้าของ

นอกจากนี้ คาวชองสั่น ยังให้ความรู้เกี่ยวกับอาหารการกินทางเหนืออีก
 ด้วย กล่าวถึงชื่ออาหารต่าง ๆ เช่น ตอนที่พูดถึงสองตายายซึ่งเข้ามาอยู่ในสวนแล้ว
 ก็ได้พบอาหารที่ค มี ดังนี้

"ไต่ประจวบพบ ชนะ(โภชนะ)อาหาร จินจาวมัน หวานคาวพร้อมเสี้ยง
 ฝอยทองทองหยิบ แคว้งคิบน้ำเหมียง เป็คไก่อ่าลาบปัก กล้วยทอดกล้วยจัน เต็มภาชนะ
 ผักหมี่ต้มหมี่เค็ม บมีหวางไว สองเขาจาแสง ว่าหมี่ของเค็ม ผักหมี่จันส้ม..."

หมายความว่า สองตายายก็ได้พบอาหาร มีทั้งจัน (ทอด) จาว (ผัก)
 มีทั้งทอดและผัดคาวน้ำมัน ของหวานของคาวครบหมด มีทั้งฝอยทองทองหยิบ มะแคว้ง
 (มะเขือพวง) รับประทานกับน้ำเหมียง กล้วยแขกก็มี เต็มภาชนะ มีทั้งผักหมี่และหมู
 เค็ม (หมูเคล้าเกลือทอด) มีทั้งผักหมี่และจันส้ม (แหนม) สำหรับฝอยทองทองหยิบ
 นั้นสองตายายสงสัยเพราะไม่เคยกิน ก็ไต่ถามว่าเป็นผลไม้อะไร อร่อยเหลือเกิน
 ตนเป็นอย่างไร อยากรู้มาได้มาปลูก ในคาวชองสั่นบรรยายดังนี้

ภาษาเหนือ ซึ่งในปัจจุบันยังมีมากขึ้น เพราะภาษากลางเป็นภาษาที่ใช้เป็นทางการ และใช้มากในวงการศึกษาค้นคว้า ตัวอย่างในคำขอหนังสือที่ใช้คำว่า "เดิน" เช่น

"กัน (ครัน) จะเดินไกล ห่อไปเหมือนมา"

นอกจากภาษากลางแล้ว ในคำขอเรื่องหนังสือ ยังมีภาษาอังกฤษด้วย เช่น "ถูกแฮนรีป็นคิตที่หน้า" คำ แฮนรี เป็นชื่อป็น = Henry

และอีกตอนหนึ่ง ตอนที่อำมาตย์รับคำสั่งให้จัดงานฉลองรับออกมา ในคำขอใช้ว่า

"อมาตย์รับ ใส่เกล้าเกล้า แล้วรับลงมา ออฟฟิศนอกนั้น"

ออฟฟิศ = Office

ในตอนบรรยายการจัดงานเลี้ยงฉลองก็แสดงให้เห็นการรับเอาอิทธิพลสมัยใหม่จากตะวันตกเข้ามา มีการดื่มสุราและเบียร์ฝรั่งต่าง ๆ บรรยายไว้ว่า

"เลี้ยงโต๊ะสุรา กินเบียร์ต่างน้ำ ะหลัน(เบรันตี) เหล้าสามดาว จำเป็ญ (แหมเป็ญ) แกแรต(บุหรี) อีหนึ่เบียร์ขาว สาวสู่นัน กินกันม่วนเลน..... ภายฝ่าย ทาว พารานลี เสวยเบียร์คี่ หมันคิง(มิงง)แกกลา"

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรรณกรรมประเภทคำขอเรื่องธรรม

วรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่วรรณกรรมที่เอาเค้าโครงเรื่องมาจากชาดกต่าง ๆ มาแต่งเป็นคำประพันธ์ ชนิดคำขอ ส่วนมากไม่ได้บอกว่าเอามาจากชาดกเรื่องอะไร ดูตามเนื้อเรื่องพบว่าบางเรื่องก็เอามาจากปัญญาชาดก วรรณกรรมเหล่านี้สังเกตดูจากสำนวนภาษาที่ใช้ซึ่งไม่เก่าเท่าไรนักเข้าใจว่าจะแต่งขึ้นในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกับคำขอเรื่องหงส์หินของเจ้าสุริยวงศ ตามโฆษณาของโรงพิมพ์เจริญเมือง เชียงใหม่ในคำขอเรื่องจันทะคา (จันทรราส) หน้า ๒๑๔ ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่าทางโรงพิมพ์ได้จัดพิมพ์คำขอเรื่องธรรมเรื่องต่าง ๆ คือ เรื่องนกกกระจาบ, หงส์หินสุวรรณเมฆะ, วรรณะพราหมณ, นางอุททลา, จันทะประโชติ, บั้วระวงศ, หงส์อำมาตย์, จำปาลีศน์, ปลาตะเขียบน, ไปรบายาหนอย, วงศสุวรรณก, จันทรราส, สุทนต์, แสงเมือง, ลังชทอง, กำกาคำ, สุวรรณหงส์คำ, กำพร้าบัวทอง, เตโงยาโม, เจ้าสุคน, ช้างโพง, บั้วระวงศ, แดงออน, จุจะวรรณะ, เป็นต้น แต่ในบรรดาคำขอเรื่องธรรมที่กล่าวมาแล้วนี้เรื่องหงส์หิน เป็นเรื่องที่มีรู้จักกันแพร่หลายที่สุด และในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ไม่สามารถจะรวบรวมคำขอที่โรงพิมพ์เจริญเมืองเคยตีพิมพ์ทั้งหมดได้ เพราะหลังจากการตีพิมพ์ขายครั้งนั้นแล้ว วรรณกรรมเหล่านี้ก็กระจัดกระจายกันไป แม้แต่ที่โรงพิมพ์เจริญเมืองก็ไม่ได้รวบรวมไว้ ผู้เขียนมีโอกาสมพบ นายเมืองใจ ชัยนิลพันธ์ เจ้าของโรงพิมพ์ ก็ปรากฏว่านายเมืองใจอายุมากและพิการไม่สามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ได้เท่าไรนัก ในที่นี้จึงขอกล่าวถึงคำขอเรื่องธรรมเฉพาะที่ค้นพบและสำคัญดังนี้

คำขอเรื่องช้างโพงนางแมหอม

ผู้แต่งคือ ขุนพลพิเลชกิจ เนื้อเรื่องมีว่า ท้าวพรหมทัตเป็นกษัตริย์ครองเมืองศรีรัตนามิธราชชื่อองค์หนึ่งชื่อ สีดา วันหนึ่งนางสีดาออกจากเวียงไปเก็บดอกไม้ตามป่าใกล้ ๆ เกิดหลงพี่เลี้ยงเข้าป่าลึกไป ในป่านี้มีช้างโพง (โพง แปลว่า กระสือ) ตัวหนึ่งเที่ยวกินคน ช้างเดินในป่าจนรอยเท้าเหยียบดินเป็นรอยลึกและไต่ปลัสสาวะใส่รอยเท่านั้น นางสีดาเดินมาเห็นดินเหนียวเห็นน้ำในแอ่งก็ดีใจง้มลงดื่มเมื่อดื่มแล้วเกิดความรู้สึกซาบซ่าน นางพยายามหาทางกลับ หอคือเทวดาช่วย

คลีให้กลับกรุงศรีรัตนาคไ้ อยู่มาได้สิบเดือนก็ประสูติกุมาริคนหนึ่งซึ่งผมมีกลิ่นหอมเลย ตั้งชื่อว่า นางผมหอม อยู่มาอีกสองเดือนนางสีดาประสูติกุมาริอีกองค์หนึ่งตั้งชื่อว่า แพงสี กุมาริทั้งสองนี้เจริญเติบโตขึ้นชอบชมเพลงลูกเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ทำให้ไม่มีคนชอบ ถูกเด็กอื่นล่อว่าเป็นลูกข้างโพง นางผมหอมและนางแพงสีโกรธวิ่งไปซักถามมารดาคือนางสีดา นางสีดาที่เล่าความหลังให้ฟัง นางผมหอมและน้องสาวจึงขอออกติดตามหาข้างโพงผู้เป็นบิดา เมื่อไปพบข้างโพงในป่านางผมหอมก็ชี้แจงให้ข้างโพงทราบว่าตนและน้องสาวเป็นลูก ข้างโพงไม่เชื่อจึงพิสูจน์ ก็ได้ทราบว่านางผมหอมเป็นลูกคนจริงแต่นางแพงสีเป็นลูกใครก็ไม่รู้ ข้างโพงไ้พานางแพงสีตายและพานางผมหอมไปเลี้ยงดู นางผมหอมอยู่กับข้างโพงจนเติบโตเป็นสาวได้เลี้ยงหาคุณโดยเอาผมใส่ในผอบ อธิษฐานแล้วเอาผอบลอยน้ำไป เจ้าชายองค์หนึ่งพบเข้าเปิดดูไ้กลิ่นผมก็นึกอยากไ้เจ้าของผมเป็นชายาจึงเดินทางมาหาพบนางผมหอมก็รักไ้ใครกัน แอบอยู่กินด้วยกันจนมี บุตรคนหนึ่งชื่อ สีลา และมีบุตรีคนหนึ่งชื่อ สุชาดา ก็พากันหนีข้างโพงเข้าเมือง ข้างโพงติดตามควความรักและหวังไ้ในลูกแต่ไ้ไม่สามารถจะตามไ้ทันจึงออกแตกตาย นางผมหอมไ้เองาข้างโพงมาทำเป็นเรือพากันนั่งข้ามทะเลเดินทางต่อไป มีนางโพงคนหนึ่งเห็นเจ้าชายก็รักไ้ใครจึงดึงนางผมหอมตกน้ำและตัวเองปลอมเป็นนางผมหอมนั่งในเรือแทน แต่เจ้าชายก็ทราบว่าไ้เป็นนางโพงเพราะพอเข้าเมืองพระราชบิดาไ้จัดไ้มีพิธีเรียกขวัญ นางโพงเห็นอาหารขนมมเนยมากมายก็กินอย่างตะกละตะกลามเป็นที่น่าชახหน้า ในที่สุดก็ถูกฆ่าตาย เจ้าชายมีโอกาศพบนางผมหอมอีกครั้งหนึ่งพากลับเข้ามาในกรุงอยู่ด้วยกันอย่างไ้มีความสุข เรื่องก็จบเพียงนี้ พูดถึงสำนวนโวหารที่แต่งสำหรับเรื่องนี้มีควมไพเราะเพราะเพราะพริ้งสุควาขอเรื่องหงส์หินไ้ไม่ได้ ขอถอยคำสำนวนบางตอนไ้คุณดังนี้

ตอนหนึ่งในหน้า ๒๕ พรรณาถึงข้างโพงเมื่อทราบว่าลูกหนีเข้าเมืองก็เสียใจและโกรธดังนี้

" พญาข้างโพง เมาจนเป็นบ้า ก็เอางามันทั้งบู ยังอุโมงค์ผา โกรธพิศุคคุณ บูย่าเข้าทะเลลาย มันโดยรอยท้าว หังสั้นหังสาย หุนหุราย โดยสายไ้เตา "

และอีกตอนหนึ่งในหน้า ๔๐ พรรณาอาหารในพิธีเรียกขานว่า " เชิญเสวยบุญชา พลุยามากเมียง ชื่นปลามีพร้าวพร้อม ชื่นลาบแกงปลา แต่งคานอบนอม ทังแกงอ่อมคัมปลาย่ำ ข้าวคัมคั้นชุ้น ปลาแห้งแอนตำ จันจาวน้ำมัน ชื่นยำปลาต้ม เบ็คไกหัวหมู นากูเปื่อยหล่ม เชิญมาเซบชมปลาชุ้น ถั่วคัมใส่ศาล ข้าวจากน้ำมัน ข้าวหนมแปงบั้งกินลำ ข้าวหนมอ้วเจ็ก ข้าวหนมเค็กหน้า เชิญขวัญองคค์ำ มาชมม่วนเหลน "

จะเห็นว่า มีกล่าวถึงขนมเค็กด้วยแสดงว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แต่งเมื่อไม่นานเท่าไรนัก

คำขอเรื่องกำพร้าวัวตอง

ผู้แต่ง ไม่ได้บอกว่าเป็นใคร ตอนท้ายของเรื่องมีข้อความเกี่ยวกับผู้แต่งดังนี้ " ที่ว่ามานี้ ไผ่ยังสงสัย ขอหื้อเดินไป ตามตัวแห่งชา อยู่บ้านสุพรรณ ชานวัดทังหน้า หื้อไปถามนา อ่าคาน ผู้ชายินดี บอกหื้อน้องจัน จะเล่าสู่หื้อฟังดี "

เนื้อเรื่องมีดังนี้ ในเมืองบาราดี มีสุนัขสีดำตัวหนึ่งคลอกลูกออกมาเป็นมุนษย เป็นหญิงสองคน ก็อุคสาหาอาหารมาเลี้ยงลูกจนลูกโตขึ้นก็ไม่ยอมให้แม่ไปหาอาหารอีก ทั้งสองคนพยายามไปหาอาหารเอง วันหนึ่งพรานป่ามาพบเขา เห็นเด็กสาวทั้งสองสวยงามก็ไปทูลกษัตริย์ กษัตริย์ก็คิดตามจนพบ และพาทั้งสองซึ่งมีชื่อนางบัวตอง และจิวบัวตองไปเป็นชายา สร้างปราสาทให้อยู่ นางสุนัขเมื่อเห็นลูกหายไปก็ออกตามหาเห็นปราสาทโตตามชาวเมืองทราบว่าเป็นที่อยู่ของลูกจึงเห่าหอนขึ้น ลูกคนโตอับอายเกรงคนจะรู้ว่าแม่เป็นสุนัขจึงบอกคนใช้ให้ขับไล่ทูบตี ส่วนนางจิวบัวตอง กลับดีใจที่ได้พบแม่เปิดประตูออกมารับให้อาหารหามคนทูบตี และขอร้องกษัตริย์ให้ทำหีบพิเศษให้โดยหลอกว่าจะเอาใส่สมบัติ ให้เป็นที่อยู่ของนางสุนัข ต่อมากษัตริย์เกิดชอกช้ำที่นางจิวบัวตองเก็บนางก็อึดอัดใจ นางสุนัขซึ่งอยู่ในหีบได้ยินก็ส่งสารลูกและกลั่นใจตาย พระอินทร์ได้รับเอาทราไปและเอาทองมาใส่แทน กษัตริย์เปิดหีบดูเห็นทองก็ถามว่าเอามาจากไหน นางจิวบัวตองก็ตอบว่าเอาจากป่า เมื่อกษัตริย์ไปแล้วนางไม่เห็นแม่ก็เศร้าโศกเหวคาจึงเล่าความให้ฟังนางก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ต่อมากษัตริย์ได้ให้นางไปเอาทองในป่า

นางจีบัวทองเคินเข้าป่าด้วยความกลัวใจเพราะไม่รู้จะไปเอาทองที่ไหน เห็นนางผีเสื้อคนหนึ่งวิ่งเข้าชนหมายจะให้ผีเสื้อคนนั้นจับนางกินเสีย บังเอิญนางผีเสื้อเป็นผีเจ็บปวดทรมานมากและนางจีบัวทองวิ่งมาชนถูกผีแตกทำให้สบายขึ้นก็ขอมอบขอมใจตอบแทนโดยบอกชมทรัพย์ นางจีบัวทองจึงให้เสนาชนเอาทองไปถวายกษัตริย์ซึ่งก็โปรดปรานนางมากขึ้น นางบัวทองผู้พี่สาวจึงอิจฉนาอาสาไปเอาทองบ้างหลังจากไต่ถามวิธีหาทองจากน้องสาวแล้ว นางบัวทองติดตามหานางผีเสื้อพอบก็วิ่งเข้าชนนางผีเสื้อโกรธเคืองจึง จับกินเสีย กษัตริย์ก็แต่งตั้งให้นางจีบัวทองเป็นเอกอัคร-มเหสีอยู่ด้วยกัน มีโอรสชื่อ บุญเรืองและธิดาชื่อบุญศรี ช่วยกันปกครองบ้านเมืองเป็นสุขสืบไป

ตัวอย่างคำขอเรื่องกำพร้าบัวทอง

ตอนพรรณนาถึงนางสุนัขเลี้ยงลูกในหน้า ๔ - ๖ ดังนี้

" ส่วนสุนัข รักรักษาลูกน้อย นิ่งนอนอยู่เฝ้าแผ่ดม หือสองลูกรัก ลูกกินนมคน แมก็เฝ้ารอมก เขาหาเหยื่อป้อน ออกจากคางหลวง ออกทรงคันตอง แสงเคินเหี่ยวเลียบเลาะ รอดถึงบ้านคน เวณสอดเขาะ ยังผ้าเก่าเก็กรู้งรัง เจ้าของเพิ่นทิ้ง บ่ตองการสั่ง เก็บทุมคะนัง ไว่ตามโซ่หญ้า ส่วนสุนัข มารดา-หนอหลา แอวคาบมาพรว้าพร้อม เอาหือลูกคน สองคนพี่น้อง ที่กลางเขตห้องคองไฟ ทั้งข้าวและน้ำ เปื่องอันตีใจ แมแอวเคินไป เขาะหามาป้อน ทั้งเรื่องของกิน มะขุนคันตอง ทั้งหมากคับทองหมากฟ้า มะม่วงสามปี จีหือคีม่วงมา ทั้งหมากม่วง-แกวหวานเป็น เอามาพรว้าพร้อม นมควายมะเกวน แมผอกอยเล็ง เขาะหามา-ป้อน หัวจวากหัวกลอย หัวเผือกหัวอ่อน อยู่ตามคองคองป่าแพะ ทั้งเครื่องของหอม ดอกเปาคอกแงะ อันหลนจากขวันลงมา เก็บคาบมาพร้อม หือสองมเตตาก็ใหญ่ขึ้นมา และวันแล่นอย ทั้งผาดอาหาร ปาวคาลกลวยออย แอวผอเล็งกอย สอดเขาะ น้ำผึ้งกินหวาน แมงมันรูปเงาะ ก็คคเข็ไค้เอามา เลี้ยงสองลูกน้อย หนอหนอย-บุคตา แอวเขาะคาบมายังบั้งจั้ง เลี้ยงบุคตา บ่หืออยากกิน แมรักแบ่งปันลูกน้อย เพราะกลัวลูกตาย ไคลคลาคลาคคลอย แมรักไผ่หอยทั้งวัน บ่หือชาครอน เปื่อง-อันของฉิน หากไปทั้งวัน แสงสอดคัน โยยจับกลางที่ แม่ไปสอดบ้าน แอวเคิน-เหี่ยวละไล่ หันคนทั้งหลาย เพิ่นตากข้าวไว่ หมามาแมคาบไค้เอามา เลี้ยงสองลูกรัก

รอมแพงบุศคา ทั้งถั่วและงา ขึ้นปลาและกล้วย แสนทุกข์ใจ แม่หมาหน้าสัว
หิวแรงโรยหอกพัก จับใส่กลางวัน ลวดเขาไปวัด เขาะกินซากขาวูชา ...
ส่วนสุนัขชา รุมราเพื่อพัก ยังลูกอ่อนหน้อยสองคน ชวนชื้อมื่อ เลี้ยงลูกคน
หัวใจเววน เพศคนเมวมา ส่วนสุนัขชา เขาะหาเสือดมา แอวหกไปมาปอกบัก
ไปปะใส่คน ก็หกวิ่งวัด กลัวเพิ่มไล่ฆ่าพันแดง "

คำขอเรื่องนางอุทธลา หรือ เรื่องเต้าน้อยทองคำ

ผู้แต่ง ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง เนื้อเรื่องบอกว่าเอามาจากพระธรรม
หมายถึงชาคก แต่ไม่บอกว่าเอามาจากชาคกอะไร เนื้อเรื่องมีส่วนคล้ายเรื่อง
ปลาบู่ทองของภาคกลางมาก เนื้อเรื่องของคำขอเรื่องนางอุทธลาหรือเต้าน้อย
ทองคำมีดังนี้ ในกรุงพาราณสีมีเศรษฐีผู้หนึ่งมีภรรยาสองคน ภรรยาหลวงชื่อนาง
อุจฺจิตาและมีภรรยาชื่อนางมิสารี มีลูกผู้หญิงสองคน เกิดจากนางอุจฺจิตา
คนหนึ่งชื่อนางอุทธลา เกิดจากนางมิสารีชื่อนางสามารี เศรษฐีหลงรักเมียช้อยซึ่ง
เป็นผีกระสือมาก วันหนึ่งเศรษฐีได้ออกไปตกปลากับภรรยาทั้งสอง ภรรยาช้อยได้
หาเหตุให้เศรษฐีโกรธเคืองและเอาไม้พายตีภรรยาหลวงตกน้ำตาย เมื่อกลับมาบ้าน
แล้วนางอุทธลาได้ถามถึงแม่ นางมิสารี ไม่ได้บอกว่านางอุจฺจิตาตายแล้วแต่พูดเป็น
ปริศนาว่านางอุทธลาไม่มีโอกาสเห็นแม่อีกแล้ว และหาเรื่องทุบตีข่มเหงนางอุทธลา
นางอุทธลาคอยแม่ไม่เห็นกลับมา สุนัขตัวหนึ่งบังเอิญเห็นเหตุการณ์ที่นางอุจฺจิตาถูก
ฆ่าตายและคอยดูเห็นนางอุจฺจิตากลายเป็นเต่าไปก็เลยแอมมาเล่าให้นางอุทธลาฟัง
นางอุทธลาก็ตั้งใจไปหาแม่ซึ่งเป็นเต่า นางอุจฺจิตาซึ่งเป็นเต่ารักและอาลัยลูกก็วน
เวียนอยู่ใกล้ ๆ และช่วยทำนมมวยให้ลูกอย่างสวยงาม นางมิสารีเห็นเขาก็สงสัย
ซักถามทุบตีจนนางอุทธลาบอกความจริงว่าแม่ของตนซึ่งกลายเป็นเต้าน้อยทองคำ
(คำว่า ออง แปลว่ากระดอง) ทำนมให้ นางมิสารีจึงแกล้งป่วยหนักบอกว่าผี
เข้าถ้าจะให้หาย ต้องจับเต่าที่อยู่ในสระน้ำมาทำอาหารให้นางรับประทาน
เศรษฐีก็ขอร้องชาวบ้านและเกณฑ์คนใช้ช่วยกันจับเต่า แต่ก็จับไม่ได้จึงบังคับให้นาง-
อุทธลาอ่อนวอนให้เต่าขึ้นมาในที่ลุ่มก็จับได้และเอาทำอาหารให้นางมิสารีรับประทาน

ส่วนนางอุทรลาเมื่ออ่อนวอนแม่ขึ้นมาให้ เขาจับแล้วก็ต้องไปเลี้ยงวัวกลับจากเลี้ยงวัว ก็ร้องไห้ส่งสารแม่พรุ่ง เขาก็ถูกบังคับให้เป็นคนจับเต่าซึ่งเป็นแม่ใสในหม้อซึ่งนำกำลัง เค็อกพลานอยู่ ก่อนตายเต่าได้บอกกับลูกว่าให้เก็บกระดูกของนางไปฝังไว้ที่ทางแยก เมื่อนางมิสารีรับประทานเสร็จแล้วสุนัขตัวเค็มโคแอบเก็บกระดูกเต่าไว้ให้นางอุทรลา นางอุทรลาก็ได้นำไปฝังที่ทางแยกตามคำสั่งของแม่ ต่อมาประมาณ ๒ - ๓ วันก็เกิดเป็นต้นไม้งอกขึ้นมาชื่อคนโพชะโลคำ (คนโพธิ) เวลาลมพัดจะมีเสียงเสนาะ เพราะพริ้งคนทั้งหลายได้ขึ้นไปไกลถึงรอยเข็ทหัวเมือง กษัตริย์องค์หนึ่งได้สับก็มี พระราชประสงค์จะได้ไปปลูกในราชอุทยานก็เสด็จมาทั้งหมดข้าราชการบริพารที่ตนซุกเอา คนโพชะโลคำขึ้น แต่ก็ไม่สามารถจะซุกไปได้ในที่สุดต้องให้นางอุทรลาช่วย อ่อนวอนก็สามารถถกคนโพชะโลคำนั้นขึ้นได้

กษัตริย์ทอดพระเนตรนางอุทรลาก็พอพระทัยจึงพานางกลับเข้าเมืองและ แต่งตั้งเป็นชายา เมื่อนางมิสารีทราบความก็ไม่พอใจใช้ให้คนไปหลอกนางอุทรลา ว่าพอเจ็บหนักให้มาเปี่ยมและทำกระดานกลให้นางอุทรลาเดินตกลงในหม้อน้ำเค็อก ซึ่งซ่อนอยู่ข้างล่าง เมื่อนางอุทรลาตายแล้วก็ให้นางสามารถปลอมเป็นนางอุทรลา กลับเข้าวัง แต่เนื่องจากกริยามารยาตผิดไปจากเดิมทั้งโอริสติกากษัตริย์ซึ่งเกิด จากนางอุทรลา ก็ไม่มีใครเข้าไปไกลจึงทำให้กษัตริย์ทราบว่า เป็นตัวปลอมและรับ สิ่งให้ประหารชีวิตนางสามารถและสืบเนื้อใส่ตุ่มไปให้นางมิสารีผู้เป็นมารดาคนแรก นางมิสารีก็ดีใจแต่เมื่อรับประทานไปมากเข้า ๆ ก็พบว่า เป็นศพลูกสาวก็เสียใจ

นางอุทรลาคคนนำรอนตายแล้วไปเกิดอยู่ในองค์ (คำว่า อง แปลว่า กระดอง ในที่นี้ไม่ทราบหมายถึงอะไร) ในสวนตายายแห่งหนึ่ง พอตายายไม่ อยู่นางก็ออกมาจากองค์ช่วยบักควาคเช็คดูบ้านเรือนให้ สองตายายสงสัยจึงแอบ ดูเห็นนางออกมาแล้วก็ช่วยกันเอาองค์นั้นไปซุกซ่อนไว้เสีย นางอุทรลาก็อยู่กับ สองตายายต่อไป นางอุทรลาได้เก็บดอกไม้มาร้อยมาลัยให้สองตายายไปขาย คราวหนึ่ง นายประตูชื้อไปถวายกษัตริย์ ครั้นกษัตริย์ทอดพระเนตรก็รู้ว่า เป็นฝีมือ นางอุทรลา ก็เสด็จออกมารับนางกลับเข้าวังและโปรดให้สองตายาย ไปอยู่ใน

อุทยานชบเลี้ยงให้มีความสุขสืบไป

ตัวอย่าง คำขอ เรื่องนางอุทลา หรือ เถาน้อยทองคำ

หน้า ๑๓ - ๑๘ พรรณาคอนางอุทลาถูกบังคับให้เอาเต่าซึ่งเป็นแม่
ใส่ในหมอต้ม นางอุทลาส่งสารแม่คอย ๆ จมลงไป เตาถูกน้ำร้อนลวกได้รับความ
ความทรมาณเจ็บปวดรำคาญใหญ่ทุกฝั่งว่าร่างกายส่วนไหนที่กำลังถูกน้ำลวก เป็น
ตอนที่ชบซึ่งกินใจมาก ดังนี้

" ก็น้ำร้อนเดือดขึ้นกวนเกล้า เขาจำนางเลา เอาเต่าจุ่มหม้อ
มาเป็นทุกข์ใจ แห่งนางหลายข้อ สั่งเวชมาตาแม่ให้ นางบ้ขับตาม ดั่งความ
เขาไซ่ ผีเสื้อแล่นเข้ามาดำ กำไค้ไม้คอน ผาคเขียนขับจำ หนึ่งคิงคำ
ชูช้ำกำเสรว ผาคเขียนตี ราวีหน่อหน้า จนอกทนเอาบัพแพ ลวดไค้ขับตาม
ดั่งความเขาแท้ จึงบขบไวหมาตา กั้นบแล้ว กำเอากัจฉา ตัวพระมาตา
ลงจุ่มน้ำหม้อ จมลงแฉวตื่น ตันมาบขอ ประมาณเมื่อเรากับนั้น ส่วนวากัจฉา
ปวดเจ็บยิ่งล้ำ จึงไซบอกแจ้งนางเวย ว่าเจ้าลูกรัก แม่ตายแล้วโอย เอาแม่
ออกไวย เสียใจลูกเต่า ที่แม่เอานาย นอนหงายบ่อนขาว เมื่อตัวนายเลา
อ่อนมอย ส่วนอุทลา จึงยกคลาดคคloy จึงยกออกไค้คคคือ ขามันและส่วน
อี่ผีเสื้อ มันแล่นมาคือ บบตีหน่อหน้า ส่วนอุทลา โสกาโสกรกเสรว
สั่งเวชมาตาแม่ให้ ช้ำอี่ผีเสื้อ มันคือคอนไม้ คีผาคเขียนโทห่า เลือคคกอาบบ้อย
ทั้งหน้าทั้งหลัง เจ็บแถมปอมัน ทุกข์ใจโสกรกเสรว นางช้ำหยุบเอา เกศาแม่เจ้า
จุ่มแถมถึงพอเติงรอดทอง ส่วนวาค่าค่า บินเจ็บแสบรอน ลวดร้องรำให้โอยคราง
วาเอาออกเทอะ ลูกรักส่งสาร รอดคี่แม่มาน คีพะกะแห่งเจ้า ส่วนอุทลา
ทุกซังโสกรกเสรว นางเราน่อหน้า จึงกำมารคายนยก ส่วนอี่ผีเสื้อ อี่หมอนรก
ช้ำคี่เคือมค้วยพอแรง เนื้อหนังแตกยะ เป็นเลือคคคยางแตง เจ็บแถมพอแรง
โสกาโสกรกเสรว นางช้ำหยุบก่า องคค่าแม่เจ้า จุ่มแฉวอกนมมวนควาว ส่วนกัจฉา
องคค่าเคือคคยาว เจ็บแสบไหมเววน จึงจักบอกไว ชื่อลูกแห่งตน รอดคี่นม
ที่กินขามหน้อย เอาแต่ออกเวย สายใจที่หอย เนื้อหนังมาคาลวดพุ "

บทขอ

บทประพันธ์ที่แต่งสำหรับใช้ขอ ไม่ใคร่จะมีเหลือไว้เป็นหลักฐาน ทั้งนี้ด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

๑) ขางขอมักขอกันโดยอาศัยปฏิภาณโต้ตอบกันสด ๆ แบบกลอนสด ในขณะที่โต้ก็มีใคร่ผู้ใดจดบันทึกเอาไว้ เมื่อขอแต่ละเรื่อง ๆ เสร็จก็เป็นอันหมดกันแค่นั้น เมื่อจะขอใหม่แม่จะขอเรื่อง เดิมอีกก็คิดคำโต้ตอบกันใหม่

๒) บทขอแต่ละบทมักสั้น ๆ ดังเช่นงานของท้าวสุนทรพจนกิจจึงกล่าวข้างต้น สำนักพิมพ์พิมพ์ขาย จึงพิมพ์ขายเป็นแผ่น ๆ แบบใบปลิว แผ่นละหนึ่งบาทบางหาสิบลบาทคบบาง ผู้ซื้ออ่านแล้วก็ไม่ได้เก็บไว้จึงสูญหายไป จากใบปลิวโฆษณาขายบทขอต่าง ๆ ของสำนักพิมพ์เจริญเมืองของ นายเมืองใจ ชัยนิลพันธ์ ซึ่งมีเก็บไว้ที่สยามสมาคม จะเห็นว่าทางสำนักงานได้พิมพ์บทขอออกขายมากมายทีเดียว มีหัวข้อเรื่องต่าง ๆ เช่น ขอบ่าว, หนุมสมย์ใหม่, ขอบ่าวไซ, ขอเกี่ยวสาว เชียงใหม่, ขอบาวลาสาว ฯลฯ ประมาณ ๓๐ - ๔๐ บท แต่บทขอเหล่านี้ส่วนมากก็ไม่สามารถจะหาต้นฉบับได้แล้ว เพราะไม่มีผู้ใครรวบรวม ตัวอย่างบทขอที่พิมพ์เป็นใบปลิวขาย

บทขอเรื่อง คาววักไถ่ทนาย

เป็นขอทำนองเพลงอีกรูป กำนึงคาววักไถ่ เรื่องเล่าว่ามีแม่ไก่ตัวหนึ่งมีลูกหกตัว ไคยินเจ้าของบ้านปรักษากันว่าทรงนี้จะเอาแม่ไก่และลูกไก่ทั้งหมดทำหมอมกไปทำบุญตักบาตรก็ตกใจ แม่ไก่มีความเศร้าโศกมากที่จะต้องจากลูก ได้สั่งสอนลูกต่าง ๆ นานา เพราะความห่วงใย เช่น อย่าไปเที่ยววิ่งเล่นไกล ๆ อย่าไปคุยเขี่ยตามเตาไฟ อย่าซุกหนึให้เขาทุบตี อย่าออกนอกบ้านเกรงว่าอีกาและเหยี่ยวจะเห็นเขาและจับไปกิน ให้รักกันสามัคคีกัน เป็นต้น พอรุ่งเช้าสองตัวเมียเจ้าของบ้านก็จุดไฟและจับแม่ไก่มาฆ่า ลูกไก่ทั้งหกเห็นเขาฆ่าแม่ก็พากันวิ่งเข้าสู่อ่างไฟตายตาม ไก่ทั้งเจ็ดก็ไปเกิดเป็นคาววักหรือคาววักไถ่ มีแสงสว่างสุกใส มีปราสาทคนละหลังมีนางฟ้าจับระบำรำฟ้อนให้ชม บริโภคแกงของทิพย์ มีความสุขสบาย

๑๕๗

เกอะเจ้า อย่าไปโศกเศร้าโศกที่หื้อลูกรักอยู่ดี ๆ อย่าเข็ญเกาปู่เกาหมาก วันซุกเข้า
 กอนงาย จีวิตแม่เจ้าเตียงจักขาด แม่จักไคพิศได้ พรากเสียดจากเจ้าทั้งปวง กอย
 ฟังเนอลูกรัก อย่าไปแอวโกแอววง หลอนเป็นฝันใหญ่ลมหลวง บมีไผปาเจ้าลุน
 ยามเมื่อเขาเล่าเขารัง แม่เอาปีกปททางหมแมกแล้วหมอกเหมยตกจม กัวลูกเตาจะ
 หนาวเย็น แม่เอาชกอบอวไว ขอนลูกเอาบปอกลาเกรง แมกแล้วมีกรรมและเวร ออกเห็น
 จะมาปะใส่ แม่เลี้ยงนายมา บ่ใหญ่ก็กองไครหื้อใหญ่แม่เอาปีกปลอกใส่ เสียดจุ่มอกัน
 วัน แม่เอาปีกปททางหม ก็มทั้งหกขุดตา แม่หันแหลวกาบินมา แม่เออะวาปีกเผอ
 อันเจ้าแมอก บมีไผปกไผเผอ อยมาทกเมื่อ แม่ปาลูกเตาเขารัง กอยฟังเนอลูกรัก
 หื้อเจ้ารักกันแปงกัน ยามเมื่อเขาเล่าเขารัง เจ้าอย่าไคซันไคแตก เจ้าอย่าไคไกล
 กัน ตางตัวตางนอนผิดแฉก กันว่าฝนตกฟ้าแมบ อยนอนหลังเจ้าหลังคา แมกแล้ว
 ขโมยโจรร้าย เขาจ้างมาเขาสอดหา กลัวเขายับเอาบุตรตา และกำคั่นงับบุพผาค
 ส่วนว่าโกหน้อยทั้งหก ก็น้ำตาตกบซาด อินดูแม่เหลือขนาด เพราะวกรรมหากพามา
 จักตายละลูกเตาไว้ เป็นเหยื่อรุ่งเหยื่อกา พากันลนแลนตวยหา ปุนเวทนาให้สั่ง
 ส่วนสองชาวีเมีย ก็มาเป็นฟ้าวเป็นทั้ง ก็มาจุกบั้ง เมียมันเป็นคนคังไป หื้อสุชะ
 ใจสะนอย มอกหันลายมือเส้นหลวง คินฟ้าก็ยกรุงเรื่อง ส่วนเขาเจ้าใจหนา มันบ
 กลัวกรรมกลัวบาป ยามเมื่อโกแมมารดาจักมรณามวยมาด ก็คร่ำคร่าล่ำบากคิดคิน
 เสือกไปมา ส่วนโกหน้อยทั้งหก หันเป็นโเบะเฝ้าอกแมคน ก็พากันหวังโยน เขาสู
 กองไฟทวยแม ส่วนโกหม ๗ ตัว สมปากก็ไกลแก ทั้งลูกและแม่เมื่อมวยชาติเสียด
 อินทรีย์ พนเสียดจากโกแล้ว บ่ได้ไครกเศ้าโศก เพราะเพื่อบุญเป็นมี เกิดเป็นดาววี
 ใสสว่าง อยุณาสาทแก้วคนหลัง เรือเรืองามแจ่งสว่าง มีนางขี้นางพอน สุก
 มวนตองกามา อยุเสวยเครื่องทิพย์ บ่ได้ไครกเศ้าโศกา เพราะทานป่าเป่งมา
 อเนกะจาปางกอน วางเพลงที่ขอเชิญนายเวนเสียดทั้งการเหลน มาฟังคาวขอเพลง
 มวนลำ นั้นและหมา